

ВІСНИК

Київського національного
торговельно-економічного університету

Науковий журнал

Виходить шість разів на рік
Уперше вийшов друком у лютому 1998 р.

До жовтня 2000 р. виходив під назвою
"Вісник Київського державного торговельно-економічного університету"

№ 1⁽¹¹¹⁾ 2017

Журнал визнано ДАК МОН України як фахове видання з економічних наук

З М І С Т

ДЕРЖАВА ТА ЕКОНОМІКА

УМАНЦІВ Ю.	Економічна політика держави в умовах глобалізації	5
БОЙКО А.	Планування регіонального розвитку в Україні	19
МАСЬКО А.	Генезис поглядів на роль держави в економіці	35

ПІДПРИЄМНИЦТВО

ГУРДЖИЯН К.	Заохочення споживачів у програмах лояльності	50
КРЕПАК А.	Телевізійна реклама: зважені рейтинги у медіаплануванні	62
КВАСНИЦЬКА Р., ТАРАСЮК М.	Структуризація потенціалу підприємства	73

ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

КАНСВА Т., ДУМІКЯН А.	Видатки бюджету як складова економічного розвитку країни	83
НІКІТШИН А.	Індикатори інституційних змін у податковій системі України	93

ОБЛІК ТА ОПОДАТКУВАННЯ

ГАЛАК К.	Аудит соціально-орієнтованої діяльності суб'єктів господарювання	109

ВИЩА ОСВІТА

САВЧЕНКО Т.,
ВЛАСЕНКО Л.Електронні навчальні курси
на основі технології *Articulate Storyline*

127

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ЖУРНАЛУ
"Вісник КНТЕУ"

МАЗАРАКІ А.А. – головний редактор;

ПРИТУЛЬСЬКА Н.В. – заступник головного редактора;

БАЙ С.І., ВЕДМІДЬ Н.І., ГУЛЯЄВА Н.М., ДОБІЯ М. (*Польща*), КАЛУСЬКІ Я. (*Польща*),ЛАГУТІН В.Д., ЛАЦЕ Н. (*Латвія*), ПАНКОВ Д.О. (*Білорусь*), ПИРОЖКОВ С.І.,

РОМАТ Є.В., СИМОНЕНКО В.К., СОПКО В.В., СУСІДЕНКО В.Т., ТКАЧЕНКО Т.І.,

ФЕДУЛОВА Л.І., ФІЛІС К. (*Греція*), ЧУГУНОВ І.Я. – члени редакційної колегії

з економічних наук; БЕЛІНСЬКА С.О., МЕРЕЖКО Н.В., МОКРОУСОВА О.Р.,

СИДОРЕНКО О.В. – члени редакційної колегії з технічних наук; ГАЛЯНТИЧ М.К.,

ГУРЖІЙ Т.О., ЛАДИЧЕНКО В.В., МАРЧУК В.М.,

МИРОНЕНКО Н.М., ЯРМИШ О.Н. – члени редакційної колегії з правових наук;

ІВАНОВА Н.В., КОРОЛЬЧУК М.С., КОРОЛЬЧУК В.М., САМОЙЛОВ О.Є.,

СТАСЮК В.В., ТІМЧЕНКО О.В., МАКСИМЕНКО С.Д. – члени редакційної колегії

з психологічних наук; ВАЛУЙСЬКИЙ О.О., ЗАМКОВА Н.І., КОНВЕРСЬКИЙ А.Є.,

ЛАТИГІНА Н.А., МОРОЗОВ А.Ю., ОПАРА С. (*Польща*), ОСТАЦУК І. Б.,

ХОРУЖИЙ Г.Ф. – члени редакційної колегії з філософських наук;

БАДАХ Ю.Г., КАЗЬМИРЧУК Г.Д., КОРОЛЬОВ Б.І., КОЦУРА А.П. –

члени редакційної колегії з історичних наук

МЕЛЬНИЧЕНКО С.В. – відповідальний секретар

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач
Київський національний торговельно-економічний університет.Заступник директора з наукової періодики ЦПНМВ,
завідувач редакції С.Л. ОЛЮНІНАРедактори: Е.Ю. КИРИЧЕНКО, І.Й. РАССКАЗОВА
Художньо-технічний редактор І.В. КРИВИЦЬКА

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 13100-1984ПР від 23.08.2007.

Індекс журналу в Каталозі видань України на 2017 рік – 21910.

Підписано до друку 14.02.2017. Ум. друк. арк. 11.01. Тираж 250 пр. Зам. 148.

Адреса редакції, видавця, виготовлювача: вул. Кіото, 19,

м. Київ-156, Україна, 02156.

Телефон редакції 529-50-24, факс: 513-85-36, e-mail: visnik@knteu.kiev.ua.

Надруковано на обладнанні КНТЕУ.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4620 від 03.10.2013.

Видається за рекомендацією Вченої ради КНТЕУ (протокол засідання № 9 від 16.01.2017).

Статті проходять рецензування. Передрук і переклади матеріалів, опублікованих у журналі,
дозволяються лише зі згоди автора та редакції*Журнал представлено в міжнародних і національних наукометричних базах: індекс Копернікус (index Copernicus);
реферативній базі даних "Україніка наукова", а також у пошуковій системі Академії Google (Google Scholar).*

© Київський національний торговельно-економічний університет, 2017

СОДЕРЖАНИЕ

ГОСУДАРСТВО И ЭКОНОМИКА

УМАНЦИВ Ю.	Экономическая политика государства в условиях глобализации	5
БОЙКО А.	Планирование регионального развития в Украине	19
МАСЬКО А.	Генезис взглядов на роль государства в экономике	35

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО

ГУРДЖИЯН К.	Поощрение потребителей в программах лояльности	50
КРЕПАК А.	Телевизионная реклама: взвешенные рейтинги в медиапланировании	62
КВАСНИЦКАЯ Р., ТАРАСЮК М.	Структуризация потенциала предприятия	73

ФИНАНСЫ И БАНКОВСКОЕ ДЕЛО

КАНЕВА Т., ДУМИКЯН А.	Расходы бюджета как составляющая экономического развития страны	83
НИКИТИШИН А.	Индикаторы институциональных изменений в налоговой системе Украины	93

УЧЕТ И НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ

ГАЛАК К.	Аудит социально-ориентированной деятельности субъектов хозяйствования	109
ПАЯНОК Т.	Регрессионный анализ в аудите	117

ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ

САВЧЕНКО Т., ВЛАСЕНКО Л.	Электронные учебные курсы на основе технологии <i>Articulate Storyline</i>	127

C O N T E N T

STATE AND ECONOMY

UMANTSIV Y.	State economic policy in globalization	5
BOIKO A.	Regional development planning in Ukraine	19
MASKO A.	Genesis of the opinions on the role of the state in the economy	35

ENTERPRISE

GURDZHYIAN K.	Encouragement of loyalty programs participants	50
KREPAK A.	Television advertising: weighted ratings in media planning	62
KVASNITSKA R., TARASIUK M.	Structuring potential of an enterprise	73

FINANCE AND BANKING

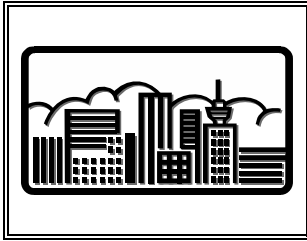
KANYEVA T., DUMIKIAN A.	Budget expenditures as a constituent of economic development of Ukraine	83
NIKITISHIN A.	Indicators of institutional changes in the tax system of Ukraine	93

ACCOUNTING AND TAXATION

GALAK K.	Audit of socially oriented activities of entities	109
PAYANOK T.	Regressive analysis in audit	117

HIGHER EDUCATION

SAVCHENKO T., VLASENKO L.	E-Learning courses based on the technology of <i>Articulate Storyline</i>	127

УДК 338.2:339.92

УМАНЦІВ Юрій, д. е. н., професор кафедри економічної теорії
та конкурентної політики КНТЕУ

ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Проаналізовано глобальні тенденції формування і розвитку економічної політики держави. Акцентовано увагу на необхідності обмеження негативного впливу глобальних макроекономічних дисбалансів на розвиток економіки. Визначено напрями використання в Україні світового досвіду реалізації економічної політики.

Ключові слова: економічна політика, глобалізація, держава, лібералізація, економічна модель.

Уманцев Ю. Экономическая политика государства в условиях глобализации. Проанализированы глобальные тенденции формирования и развития экономической политики государства. Акцентировано внимание на необходимости ограничения негативного влияния глобальных макроекономических дисбалансов на развитие экономики. Определены направления использования в Украине мирового опыта реализации экономической политики.

Ключевые слова: экономическая политика, глобализация, государство, либерализация, экономическая модель.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації традиційний поділ на ліберально-ринкову і регуляторно-адміністративну моделі економіки вже не є актуальним, оскільки у чистому вигляді жодної з них не існує. Зростання економіки в цілому і добробуту всіх домогосподарств зокрема, є можливим при синергії інструментів економічної політики держави. Саме у цьому й має полягати сучасна економічна політика держави.

Аналіз державної політики в економічній сфері має важливе методологічне, теоретичне та практичне значення. Період концептуальної невизначеності змінюється поглибленням дискусій щодо подальших напрямів розвитку національної економіки між прихильниками ліберальної економічної моделі та вченими й практиками, що відстоюють необхідність проведення активної економічної політики держави.

У концептуальному дискурсі виокремлюються два підходи, кожен з яких у чистому вигляді є недостатньо виваженим та методологічно обґрунтованим. Так, зокрема, деякі дослідники, не враховуючи закономірностей макроекономічної рівноваги, переконані, що досягти збалансованого розвитку національної економіки можна шляхом визначення економічних пріоритетів директивним рішенням і їх цілеспрямованого розвитку на основі перерозподілу ресурсів. Недостатньо обґрунтованим є також і підхід багатьох дослідників, що ґрунтується на абсолютизації ефективності ринкових механізмів для досягнення макроекономічної стабільності й перерозподілу ресурсів, без належного врахування можливостей регулювання економічних процесів і необхідності проведення державою активної економічної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вагомих наукових досліджень у сфері формування та реалізації економічної політики держави чільне місце посідають праці таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як: Т. Артємова, В. Геєць, А. Жаліло, А. Жукова, А. Даниленко, Б. Данилишин, П. Єщенко, Гж. Колодко, А. Мазаракі, В. Лагутін, В. Полтерович, Е. Райнерт, А. Радигін, А. Гриценко, Дж. Стигліц, В. Цветков П. Холлер, О. Денк [1–18] та ін. Водночас, питання модифікації економічної політики в умовах поглиблення процесів глобалізації потребують подальших досліджень.

Метою статті є розкриття новітніх трендів модифікації економічної політики держави під впливом глобалізаційних викликів.

Матеріали та методи. В основу дослідження покладено наукові праці зарубіжних та вітчизняних економістів з питань економічної політики держави. У статті застосовано сукупність методів та підходів, які дозволили реалізувати системно-концептуальну єдність дослідження, а саме: діалектичний, синтезу та порівняльний; системний та інституційний підходи.

Результати дослідження. Роль держави в економіці доцільно досліджувати у межах неоінституційно-міжпарадигмального синтезу, який об'єднує розгляд економічної проблематики у широкому суспільному контексті та взаємодії з іншими галузями наук, ідеї реформування економіки з позицій суспільного контролю та державного регулювання. У межах такого підходу державу можна визначити як особливий тип організації, що фундаментально відрізняється від інших організацій, які функціонують в економіці. Одночасно інститут держави здатен не тільки структурувати та знижувати трансакційні витрати і витрати специфікації прав власності, а й, навпаки, негативно впливати на здійснення трансакцій і їх вартість та дезорганізувати соціально-економічну структуру суспільства. Отже, саме інституційні зміни, що безпосередньо впливають на соціально-економічний розвиток держави, докорінно трансформують економіку та визначають дискурс економічного розвитку [5, с. 38].

Нобелівський лауреат Дж. Стигліц вказує на те, що "велике питання" глобальної економіки у двадцять першому столітті полягає у тому, якою має бути у ній роль держави [16, с. 242]. Сумніви у традиційних та випробуваних на попередніх етапах еволюційного розвитку суспільства інструментах регулювання ліберальної моделі економіки ґрунтуються на поширенні практики отримання неочікуваних і навіть протилежних бажаним результатів державних регуляторних впливів [11, с. 17–19]. Причому йдеться як про важелі макро-економічної стабілізації, так і про засоби стимулювання економічного зростання [6, с. 8–11].

У багатьох країнах стимулювання споживчих витрат домашніх господарств тривалий час використовувалося як засіб антикризової політики, однак це не привело до відповідного збільшення схильності до нагромадження, а, отже, не змогло перетворитися на механізм стимулювання інвестиційної діяльності. Бюджетна консолідація і податкова лібералізація виявили, що негативний вплив від зменшення державних видатків є більш значним, ніж вплив скорочення ставок оподаткування на активність суб'єктів господарювання. Натомість скорочення бюджетних витрат зменшує вплив уряду на сукупний попит і знижує дію вмонтованих бюджетних стабілізаторів. За незначного внутрішнього попиту відбувається надмірна концентрація на напрямках з гарантованою ліквідністю продукції та зниження пропозиції відповідно до попиту, що скорочується, а фінансові ресурси суб'єктів господарювання використовуються недостатньо ефективно через зниження мотивації до інвестування [4, с. 42–43].

Відбувалося зниження дієвості конкурентної політики як стимулятора структурної модернізації через поширення інституційних чинників ціноутворення, які обумовлюють значне коливання цін за одночасної втрати останніми функцій оцінки ефективності господарської діяльності. Певна лібералізація валютно-курсової політики насамперед розкриває простір для валютних спекуляцій та призводить до блокування національної монетарної політики, проте слабо впливає на стан платіжного балансу і ще слабше (через недовість цінових чинників конкурентоспроможності) – торговельного балансу. Концентрація потенційного інвестиційного ресурсу насправді через низьку норму прибутку у нефінансових секторах призводить до "перегріву" фінансових ринків і не заохочує інвестування в розвиток реального сектора економіки.

Відкритість економіки, яка приймається як вихідний постулат економічними теоріями "основної течії", виявляється лише частковою, особливо для країн з ринками, які формуються. Виникає феномен "віртуальної відкритості", за якого на національну економічну політику впливають обмеження, подібні до тих, що є характерними для

відкритих економік, але через інституційні та структурні перешкоди практично відсутній вплив держави на динаміку макроекономічних показників з боку міжнародних потоків капіталу. З іншого боку, втрата ефективності традиційних інструментів державної політики є продовженням еволюційних процесів в економіці протягом останніх десятиліть, що обумовили зростання рівня свободи більшості її суб'єктів [4, с. 44–45].

Одночасно з глобальним трендом лібералізації, яка проводилася через політику національних держав та міжнародних інститутів щодо усунення інструментарію прямого впливу урядів та центральних банків на економіку, відбувалися об'єктивні процеси, що посилювали функціональну автономність економічних суб'єктів [17, с. 21–25]. Розширення індивідуальної свободи вийшло за межі інтеграційної здатності національних економік. Цей процес до певного часу залишався непоміченим, оскільки не суперечив ліберальним теоріям, й чітко виявився, коли зазначене розбалансування призвело до загострення глобальних кризових явищ, і ліберальні пріоритети почали поступатися важелям активної економічної політики [3]. Водночас поглиблюються суперечності між посиленням стійкості глобального ринку внаслідок перерозподілу ризиків між великою кількістю учасників і небезпекою виникнення ланцюгової реакції на негативні імпульси. В узагальненому вигляді тенденції розвитку світової економіки за умов глобалізації наведено на *рис. 1*.

З огляду на це, актуалізується питання необхідності застосування моделі глобального регулювання, яка матиме вплив на зростання економіки в цілому і добробуту більшості домогосподарств. На це вже звертають увагу навіть відомі своїми ліберальними поглядами директор-розпорядник Міжнародного валютного фонду К. Лагард і голова Європейського центрального банку М. Драгі [3].

Оскільки сталий розвиток національної економіки є неможливим поза соціумом, без широкого залучення до нього широких верств населення, то подолання кризи соціальної складової економічної політики держави слід шукати на засадах забезпечення суспільного консенсусу. У ХХІ ст. конкурентоспроможними будуть держави, здатні скористатися власним історичним досвідом і використати найкращі характеристики інших моделей для мобілізації ресурсів за допомогою ефективною системи стратегічного планування, налагодження механізмів взаємодії з громадянським суспільством та інвестування в соціальні програми [1, с. 15–16]. Гж. Колодко пропонує спиратися на принципи "нового прагматизму", який ґрунтується на дотриманні "золотої послідовності" – оптимальної системи інституційних рішень та параметрів макроекономічної політики [9, с. 430–431].

Рис. 1. Тенденції розвитку світової економіки за умов глобалізації

Джерело: складено автором.

У розвинених країнах дедалі більше концентруються ресурси на стратегічних напрямках, використовуючи для цього значні бюджетні кошти, стратегічне планування, промислово політику. П. Єщенко з цього приводу зауважує, що саме ті країни, які відійшли від неоліберальної моделі й опираються на визначальну роль держави в економічному розвитку, забезпечили сприятливі умови для модернізації національної економіки [8, с. 5].

У доповіді Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) про стан світової економіки "*Global Economic Outlook*", оприлюдненій у листопаді 2016 р., зазначається, що на сучасному етапі для стимулювання зростання економіки важливо синхронно застосовувати монетарні та фіскальні інструменти. При цьому наголошується, що економіка реагує на такі стимулювальні інструменти, якщо вони супроводжуються структурними реформами, серед яких пріоритетними вважаються створення робочих місць, підтримка експорту та розвиток підприємництва [18].

Виважена економічна політика на перше місце ставить результативність економічних інструментів. За сучасних умов уже недостатньо результативними є такі методи, як тарифні обмеження, використання державного замовлення, зміна облікової ставки, обмінного курсу, маніпулювання ставками оподаткування. Держава повинна здійснювати стратегічний вплив на економіку, вибудовуючи свою політику на принципах, які доповнюють дію традиційних ринкових важелів [7, с. 58].

Таким чином, виважена економічна політика передбачає обрання оптимального, спроможного забезпечити необхідні результати інструментарію регулювання макроекономічних процесів. Для цього мають бути враховані середовище, в якому здійснюється політика, суб'єкт, який її здійснює, наявність ресурсів і можливостей тощо. Однак при цьому досягається синергетичний ефект ендogenous розвитку на засадах подолання кризи довіри в суспільстві [13, с. 69–77]. В умовах України реалізація такої економічної політики має відбуватися через поглиблення інституційних реформ і доповнення ринкових інструментів державною політикою, спрямованою на забезпечення стійкого економічного зростання. Натомість державна політика у розвинених країнах щоразу більшою мірою сприяє "вмонтуванню" позитивного потенціалу співпраці у механізми конкуренції, а також делегуванню влади об'єднанням підприємців [12, с. 15–18].

Держава повинна через структурні зрушення цілеспрямовано формувати інституційне підґрунтя для сприйняття економікою позитивних сигналів до економічного зростання. Зокрема, замість необґрунтованого виокремлення пріоритетних галузей слід забезпечити спроможність економіки без зовнішнього втручання визначати й підтримувати ті пріоритети, які справді здатні сприяти модернізації та зміцненню конкурентоспроможності. Здебільшого такими інструментами є функціональна підтримка експортної діяльності, інвестиційно-інноваційної діяльності, структуризація фінансової системи для підвищення інвестиційного потенціалу економіки, створення робочих місць, розвитку підприємництва тощо. Водночас, самодостатній внутрішній ринок, як зазначають А. Мазаракі та В. Лагутін, підвищує роль ендogenous чинників у моделі національного економічного розвитку [10, с. 14].

Показовим є приклад застосування країнами ЄС та Сполученими Штатами Америки цілої низки програм, спрямованих на подолання кризових явищ в економіці та стимулювання економічного зростання. Реалізовані урядами цих країн, а також Європейським центральним банком і Федеральною системою США програми суперечать принципам економічного лібералізму, що засновані на Вашингтонському консенсусі. Виконання цих заходів призвело до стрімкого зростання державного боргу, однак дало змогу економікам вийти на траєкторію зростання (рис. 2, 3).

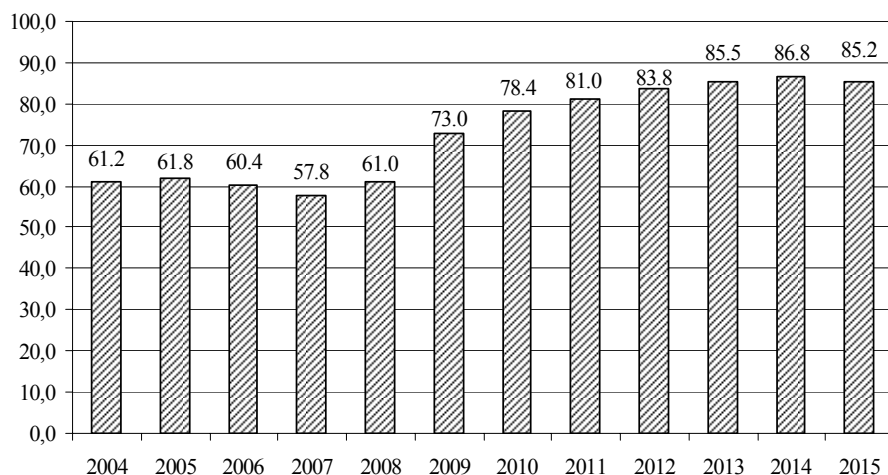

Рис. 2. Динаміка державного боргу ЄС у 2004–2015 рр., % до ВВП

Джерело: розраховано автором за [19; 20].

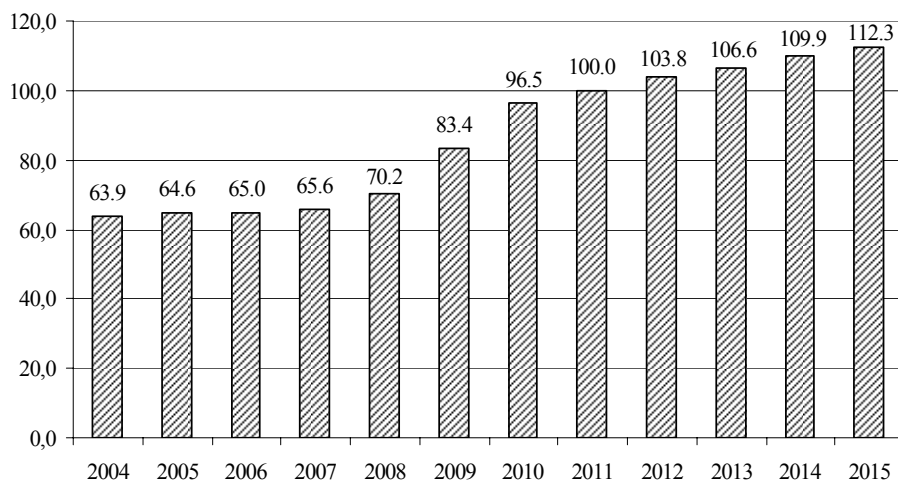

Рис. 3. Динаміка державного боргу США у 2004–2015 рр., % до ВВП

Джерело: розраховано автором за [21; 22].

Результати аналізу показали, що головним показником, на який негативно вплинула монетарна політика Федеральної резервної системи (ФРС) США, є державний борг, оскільки кількісне пом'якшення – це насамперед кредитування держави. На *рис. 4* видно, як змінювався показник ВВП США у 2004–2015 рр.: у 2009 р. відбулося його зниження через наслідки кризи, але у цілому темпи зростання відновилися повністю. Саме в кінці 2008 р. ФРС знизила ставку рефінансування до 0.25 %, а на початку 2009 р. почалася перша фаза кількісного пом'якшення, і у результаті ВВП країни постійно зростає.

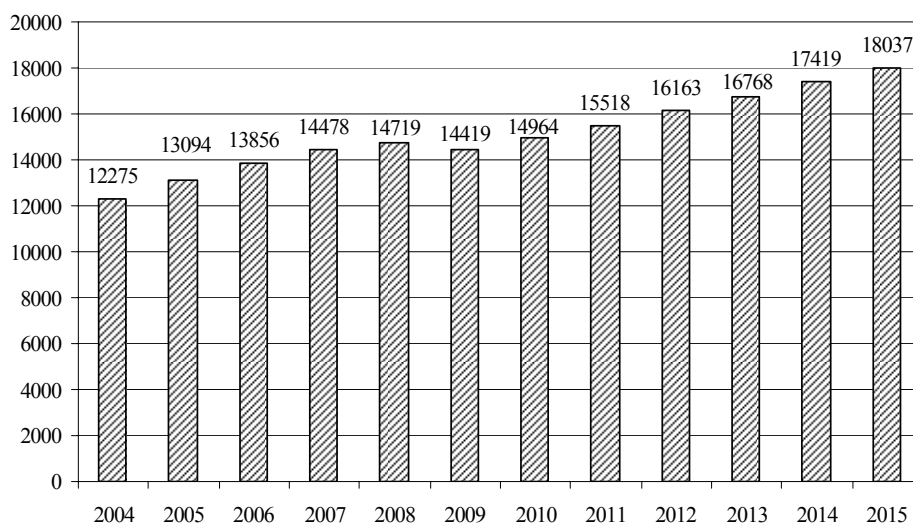

Рис. 4. Динаміка ВВП США у 2004–2015 рр., млрд дол. США

Джерело: складено автором за [21; 23].

Однією з передумов проведення ефективної державної політики є взаємодія її бюджетно-податкової та грошово-кредитної складових. Для забезпечення макроекономічної стабільності та сталого економічного зростання необхідне концептуальне переосмислення напрямів їх реалізації, оскільки вони мають різний, а іноді й протилежний характер впливу на економічні процеси. Ефективність та дієвість державної економічної політики безпосередньо виражається у динаміці основних макроекономічних показників (*таблиця*), аналіз якої свідчить про те, що необхідним є докорінне інституційне та структурне реформування економіки України на засадах активної економічної політики держави.

Таблиця

Основні макроекономічні показники України у 2006–2015 рр.,
% до попереднього року

Показник	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Реальний ВВП	7.3	7.9	2.3	-15.1	4.1	5.2	0.2	-4.6	-7.5	-10.0
Промислове виробництво	6.2	10.2	-3.1	-21.9	11.2	8.0	-0.5	-4.3	-10.7	-13.4
Валова продукція сільського господарства	2.5	-6.5	17.1	-1.8	-1.5	19.9	-4.5	13.3	2.8	-4.8
Темп інфляції*	14.1	23.3	23	14.3	9.1	4.6	-0.2	0.5	24.9	48.7
Інвестиції в основний капітал	19	29.8	-2.6	-41.5	-0.6	22.4	7.5	0.3	-15.7	-19.9
Реальні наявні доходи населення	11.8	14.8	7.6	-8.5	17.1	8.0	16.0	4.0	-3.0	-27.7
Баланс зведеного бюджету**	-0.7	-1.1	-1.5	-4.1	-6.0	-1.8	-3.6	-4.4	-4.0	-3.2
Державний та гарантований державою борг**	14.8	12.3	13.7	32.2	39.8	35.8	36.6	40.2	53.3	79.4
Експорт товарів та послуг	12.1	28.5	35.8	-40.7	-30.7	-11.2	-7.4	-5.2	-27.6	-30.9
Імпорт товарів та послуг	24.6	34.6	41.1	-46.9	-26.8	-2.2	-0.8	-3.4	-26.5	-27.6
Сальдо торговельного балансу**	-2.67	-5.05	-7.54	-1.18	-2.22	-4.03	-5.12	-3.53	3.92	1.24

*Грудень до грудня попереднього року.

**% до ВВП.

Джерело: розраховано автором за [24; 25].

Вчені з Інституту економіки та прогнозування НАН України обґрунтовують необхідність переходу української економіки на засади реконструктивного розвитку. При цьому наголошується на важливості державних інвестицій, які повинні стати елементом обов'язкових видатків уряду. Реконструктивний тип економічного розвитку, основні напрями якого наведено на *рис. 5*, має ґрунтуватися на засадах інституційної спроможності усунення суперечностей у трикутнику "суспільство-держава-економіка". Концепція реконструктивного розвитку має важливе значення для України, оскільки обумовлює необхідність зміни принципів вирішення господарських проблем. Структурні зрушення в економіці повинні динамізувати розвиток внутрішнього ринку, сприяти підвищенню життєвого рівня населення. Реконструктивний розвиток є соціально спрямованим, що передбачає збалансування інтересів усіх категорій домашніх господарств [2, с. 10].

Рис. 5. Основні напрями здійснення реконструктивного розвитку економіки України
(адаптовано автором за [15])

Висновки. Проведений аналіз дає змогу зробити висновок про те, що для забезпечення дієвості економічної політики держави необхідно вибудувати таку інституційну траєкторію, яка здатна забезпечити поступовий перехід до моделі, орієнтованої одночасно і на розвиток конкуренції, і на подолання обмежень шляхом поступового формування відносин співпраці між державою, підприємницьким сектором та суспільством. Здійснення виваженої економічної політики держави обумовлене неспроможністю ринку та необхідністю державного втручання у перебіг економічних процесів. В основі виваженої економічної політики держави має перебувати наукове визначення змісту стратегічних пріоритетів розвитку економіки, а також методів та інструментів реалізації такої політики, що спрямована на гармонізацію суспільних інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Артьомова Т.* Відносини суспільного відтворення в Україні у контексті трансформації моделей державного управління. Економічна теорія. 2016. № 3. С. 5–17.
2. *Гесць В. М.* Особливості взаємозв'язку економічних і політичних передумов реконструктивного розвитку економіки України. Економіка України. 2016. № 12. С. 3–21.
3. *Жаліло А.* Про національні особливості економічного прагматизму. Дзеркало тижня-Україна. URL : <http://gazeta.dt.ua/macrolevel/pro-nacionalni-osoblivosti-ekonomichnogo-pragmatizmu-.html>.
4. *Жаліло Я.* Особливості реалізації економічної політики держави в умовах сучасних тенденцій суспільного розвитку. Економічна теорія. 2016. № 1. С. 39–52.
5. *Жукова А.* Альтернативність економічного розвитку держави з погляду інституціонального підходу. Економічна теорія. 2016. С. 33–45.
6. *Даниленко А. І.* Фінансові аспекти управління економічним розвитком. Економіка України. 2015. № 10. С. 4–22.
7. *Данилишин Б. М.* Тактика еволюціонізму в сучасному економічному розвитку світу (в аспекті Третьої та Четвертої промислових революцій). Економіка України. 2016. № 8. С. 44–61.
8. *Єщенко П. С.* До інновацій та стратегічних пріоритетів шляхом об'єднання "невидимої" та "видимої" руки. Економіка України. 2016. № 5. С. 3–16.
9. *Колодко Гж. В.* Куда идет мир: политическая экономия будущего ; пер. с пол. Ю. Чайникова. М. : Магистр, 2014. 528 с.
10. *Мазаракі А. А., Лагутін В. Д.* Внутрішній ринок України в умовах дисбалансів між виробництвом і споживанням. Економіка України. 2016. № 4. С. 4–18.
11. *Лагутін В. Д.* Економічна політика держави: сутність, етапи, механізми. Економічна теорія. 2006. № 4. С. 16–26.
12. *Полтерович В.* Позитивное сотрудничество: факторы и механизмы эволюции. Вопросы экономики. 2016. № 11. С. 5–23.

13. Райнерт Ерік С. Як багаті країни забагатіли ... і чому бідні країни лишаються бідними ; пер. з англ. П. Тарашука. К. : Темпора, 2014. 443 с.
14. Радыгин А., Энтов Р. "Провалы государства": теория и практика. Вопросы экономики. 2012. № 12. С. 4–30.
15. Реконструктивний тип економічного розвитку та основні напрями його реалізації в Україні : звіт з НДР ; наук. кер. А. А. Гриценко. Київ : Ін-т екон. та прогнозів. НАН України. URL : http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2017/01/%D0%A0%D0%A2%D0%95%D0%A0_2016_%D0%A1%D0%B0%D0%B9%D1%82.pdf.
16. Стиглиць Дж. Крутое пике: Америка и новый экономический порядок после глобального кризиса ; пер. с англ. В. Лопатко. М. : Эксмо, 2011. 512 с.
17. Цветков В. А., Степнов И. М., Ковальчук Ю. А. Реализация стратегии новой индустриализации экономики. Вестн. финансового ун-та. 2016. № 6. С. 19–30.
18. Boris Cournède, Oliver Denk, Paula Garda, Peter Hoeller. Enhancing Economic Flexibility: What Is in It for Workers? URL : <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/b8558a5b-en.pdf?expires=1485863855&id=id&accname=guest&checksum=C13BD6B668092A391B3EE2CDC7625133>.
19. European Union Government Debt To GDP. URL : <http://www.tradingeconomics.com/european-union/government-debt-to-gdp>.
20. Open market operations. URL : www.ecb.europa.eu/mopo/implementation/html/index.en.html.
21. Multiyear Download of US Government Spending 2011–2021. URL : http://www.usgovernmentdebt.us/download_multi_year_debt.
22. Monetary Policy Report. URL : https://www.federalreserve.gov/monetarypolicy/mpr_20160210_summary.htm.
23. United States GDP. URL : <http://www.tradingeconomics.com/united-states/gdp>.
24. Звіт про фінансову стабільність. Національний банк України. URL : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=40819104>.
25. Основні показники соціально-економічного розвитку України. Державна служба статистики. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 01.02.2017.

Umantsiv Y. State economic policy in globalization.

Background. Analysis of state policy in the economic sphere has essential methodological, theoretical and practical importance. The conceptual discourse distinguishes two approaches, each of which alone is not enough developed and methodologically grounded. Some researchers do not take into account patterns of macroeconomic equilibrium and are convinced that sustainable development of the national economy can be achieved by determining the economic priorities by policy-decision. Approach by many researchers based on absolute efficiency of market mechanisms to achieve macroeconomic stability without the need for active government economic policy is also not enough reasonable.

Analysis of recent research and publications. Works by domestic and foreign scientists occupy a prominent place among the important scientific research in the

development and implementation of economic policy. However, the issue of modification of economic policy in the strengthening globalization requires further research.

The *aim* of the article is to outline the latest trends of economic policy modification under the influence of globalization challenges.

Materials and methods. The study is based on the scientific works of foreign and domestic economists on economic policy. A set of methods and approaches was applied that allowed to implement system and conceptual integrity of the study, namely dialectical, synthesis and comparison; systemic and institutional approaches.

Results. Prudent and balanced state economic policy involves the selection of an optimum, capable to provide the necessary results tools for the macroeconomic processes regulation. The environment in which the policy is carried out, the subject that carries it, the availability of resources and opportunities must be taken into account. In Ukraine, the implementation of such a policy should take place through deep institutional reforms and combination of market instruments with state policy aimed at ensuring sustainable economic growth. State policy in developed countries each time contributes more to the use of the positive potential of the cooperation of all the economic actors.

Conclusion. To ensure the effectiveness of economic policy should be build such institutional trajectory, which can ensure a gradual transition to a model that is directed both at the development of competition, and to overcome limitations through the gradual formation of cooperative relations between the government, business sector and society.

Keywords: economic policy, globalization, state, liberalization, economic model.

REFERENCES

1. Art'omova T. Vidnosyny suspil'nogo vidtvorenja v Ukrai'ni u konteksti transformacij modelej derzhavnogo upravlinnja. Ekonomichna teorija. 2016. № 3. S. 5–17.
2. Gejec' V. M. Osoblyvosti vzajemozv'jazku ekonomichnyh i politychnyh peredumov rekonstruktyvnogo rozvytku ekonomiky Ukrai'ny. Ekonomika Ukrai'ny. 2016. № 12. S. 3–21.
3. Zhalilo A. Pro nacional'ni osoblyvosti ekonomichnogo pragmatyzmu. Dzerkalo tyzhnja-Ukrai'na. URL : <http://gazeta.dt.ua/macrolevel/pro-nacionalni-osoblivosti-ekonomichnogo-pragmatizmu-.html>.
4. Zhalilo Ja. Osoblyvosti realizacii' ekonomichnoi' polityky derzhavy v umovah suchasnyh tendencij suspil'nogo rozvytku. Ekonomichna teorija. 2016. № 1. C. 39–52.
5. Zhukova A. Al'ternatyvnist' ekonomichnogo rozvytku derzhavy z pogljadu instytucional'nogo pidhodu. Ekonomichna teorija. 2016. C. 33–45.
6. Danylenko A. I. Finansovi aspekty upravlinnja ekonomichnym rozvytkom. Ekonomika Ukrai'ny. 2015. № 10. C. 4–22.
7. Danylyshyn B. M. Taktyka evoljucionizmu v suchasnomu ekonomichnomu rozvytku svitu (v aspekti Tret'oi' ta Chetvertoi' promyslovyh revoljucij). Ekonomika Ukrai'ny. 2016. № 8. C. 44–61.
8. Jeshhenko P. S. Do innovacij ta strategichnyh priorytetiv shljahom ob'jednannja "nevdydymoi" ta "vydymoi" ruky. Ekonomika Ukrai'ny. 2016. № 5. C. 3–16.
9. Kolodko Gzh. V. Kuda ydet myr: polytycheskaja ekonomyja budushhego ; per. s pol. Ju. Chajnykova. M. : Magystr, 2014. 528 s.
10. Mazaraki A. A., Lagutin V. D. Vnutrishnij rynek Ukrai'ny v umovah dysbalansiv mizh vyrobnyctvom i spozhyvannjam. Ekonomika Ukrai'ny. 2016. № 4. S. 4–18.
11. Lagutin V. D. Ekonomichna polityka derzhavy: sutnist', etapy, mehanizmy. Ekonomichna teorija. 2006. № 4. S. 16–26.
12. Polterovich V. Pozitivnoe sotrudnichestvo: faktory i mehanizmy jevoljucii. Voprosy jekonomiki. 2016. № 11. S. 5–23.

13. *Rajnert Erik S.* Jak bagati kraïny zabagatily ... i chomu bidni kraïny lyshajut'sja bidnymi ; per. z angl. P. Tarashhuka. K. : Tempora, 2014. 443 s.
14. *Radygin A., Jentov R.* "Provaly gosudarstva": teorija i praktika. Voprosy jekonomiki. 2012. № 12. S. 4–30.
15. *Rekonstruktyvnyj typ ekonomichnogo rozvytku ta osnovni naprjamy jogo realizacii' v Ukraïni* : zvit z NDR ; nauk. ker. A. A. Grycenko. Kyïv : In-t ekon. ta prognozuv. NAN Ukraïny. URL : http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2017/01/%D0%A0%D0%A2%D0%95%D0%A0_2016_%D0%A1%D0%B0%D0%B9%D1%82.pdf.
16. *Stiglic Dzh.* Krutoe pike: Amerika i novyj jekonomicheskij porjadok posle global'nogo krizisa ; per. s angl. V. Lopatko. M. : Jeksmo, 2011. 512 s.
17. *Cvetkov V. A., Stepnov I. M., Koval'chuk Ju. A.* Realizacija strategii novoj industrializacii jekonomiki. Vestn. finansovogo un-ta. 2016. № 6. S. 19–30.
18. *Boris Cournède, Oliver Denk, Paula Garda, Peter Hoeller.* Enhancing Economic Flexibility: What Is in It for Workers? URL : <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/b8558a5b-en.pdf?expires=1485863855&id=id&acname=guest&checksum=C13BD6B668092A391B3EE2CDC7625133>.
19. *European Union Government Debt To GDP.* URL : <http://www.tradingeconomics.com/european-union/government-debt-to-gdp>.
20. *Open market operations.* URL : www.ecb.europa.eu/mopo/implement/omo/html/index.en.html.
21. *Multiyear Download of US Government Spending 2011–2021.* URL : http://www.usgovernmentdebt.us/download_multi_year_debt.
22. *Monetary Policy Report.* URL : https://www.federalreserve.gov/monetarypolicy/mpr_20160210_summary.htm.
23. *United States GDP.* URL : <http://www.tradingeconomics.com/united-states/gdp>.
24. *Zvit pro finansovu stabil'nist'.* Nacional'nyj bank Ukraïny. URL : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=40819104>.
25. *Osnovni pokaznyky social'no-ekonomichnogo rozvytku Ukraïny.* Derzhavna sluzhba statystyky. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

УДК 332.145(477)

БОЙКО Аліна, д. е. н., доцент, професор кафедри економічної теорії та конкурентної політики КНТЕУ

ПЛАНУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Досліджено стратегічне планування регіонального розвитку у контексті децентралізації влади та реформи державного управління в Україні. Визначено ознаки, особливості, принципи планування регіонального розвитку в українській практиці. Розглянуто досвід стратегічного планування регіонального розвитку у зарубіжних країнах та в Україні.

Ключові слова: стратегічне планування, традиційне планування, стратегія, регіональний розвиток, зарубіжний досвід, Україна.

Бойко А. Планирование регионального развития в Украине. Исследовано стратегическое планирование регионального развития в контексте децентрализации власти и реформы государственного управления в Украине. Определены признаки, особенности, принципы планирования регионального развития в украинской практике. Рассмотрен опыт стратегического планирования регионального развития в зарубежных странах и в Украине.

Ключевые слова: стратегическое планирование, традиционное планирование, стратегия, региональное развитие, зарубежный опыт, Украина.

Постановка проблеми. Стратегічне планування є важливим методом управління розвитком територій за умов динамічних змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі, а також посилення конкуренції за економічні ресурси. Стратегічне планування регіонального розвитку сприяє подоланню фрагментарності та диспропорційності економічного, соціального та екологічного розвитку територій, консолідації економічних ресурсів на досягненні найважливіших, пріоритетних цілей розвитку, а також посиленню довіри у системі взаємовідносин "влада – бізнес – громадянське суспільство". Особливої актуальності набула проблематика стратегічного планування регіонального розвитку в Україні у зв'язку із децентралізацією влади та реформою державного управління, що передбачає передання повноважень і відповідних фінансових ресурсів для розвитку територій на місцевий рівень. Така винятково важлива та складна для реалізації реформа обумовлює необхідність удосконалення та розвитку методології й інструментарію стратегічного планування як на національному, так і на місцевому рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні засади та нормативно-правова регламентація стратегічного планування розкриті як у працях науковців, так й у розробках і документах українських і міжнародних експертів. У теорії стратегічного планування визначаються сутнісні характеристики та інструментарій реалізації цього процесу на рівнях: національному, окремих адміністративно-територіальних одиниць, підприємств. Теоретичні та методичні засади стратегічного планування регіонального розвитку досліджувало багато українських науковців. Серед останніх публікацій за проблематикою цього дослідження варто зазначити монографії В. Варцаби, І. Заблодської, Н. Сментини [1–3] та наукові статті О. Шевченко [4; 5], Т. Коритько, Д. Зуб, А. Гнатенко, О. Ватченко, Н. Федяй, А. Чернихівської, Г. Кіш [6–12]. Міжнародний досвід і практичні засади стратегічного планування регіонального розвитку представлені в останніх публікаціях Програми розвитку ООН [13; 14], а також експертів міжнародних проектів і програм сприяння місцевому розвитку в Україні [15; 16].

Попри систематичне удосконалення українськими науковцями та експертами міжнародних організацій теоретичних засад розроблення стратегій регіонального розвитку та планів з їх реалізації потребують додаткового обґрунтування та деталізації зазначені засади з урахуванням таких чинників, як: європейська інтеграція та децентралізація влади в Україні. Також нормативно-правове забезпечення стратегічного планування регіонального розвитку вимагає удосконалення у частині положень щодо узгодженості стратегій різного адміністративно-територіального рівня, організаційного забезпечення стратегічного планування регіонального розвитку [17]. Методичні підходи до розроблення системи моніторингу та оцінки результативності виконання стратегій регіонального розвитку потребують деталізації, у тому числі з використанням практики країн Європейського Союзу у сфері стратегічного планування соціально-економічного розвитку територій.

Метою статті є формулювання нових теоретичних і методологічних положень стратегічного планування регіонального розвитку на основі аналізу та теоретичного узагальнення методологічних прийомів за проблематикою дослідження, порівняльного аналізу зарубіжного досвіду, практики розроблення та змісту стратегій регіонального розвитку в Україні.

Матеріали та методи. Методологічною основою дослідження слугували методи пізнання економічних явищ і процесів: *системний* – для визначення сутнісних характеристик стратегічного планування регіонального розвитку; *теоретичного узагальнення* – для формулювання авторських положень щодо стратегічного планування регіонального розвитку; *аналізу та синтезу* – для дослідження теоретичних і методичних, нормативно-правових засад стратегічного планування

регіонального розвитку; *порівняльно-історичний* – для встановлення спільних і відмінних характеристик практичних підходів до стратегічного планування регіонального розвитку в Україні та зарубіжних країнах; *систематизації* – для обґрунтування принципів стратегічного планування регіонального розвитку на основі вивчення класифікаційних ознак відповідного процесу, розглянутих у публікаціях науковців і практиків. Інформаційною базою дослідження є українське законодавство, аналітичні матеріали науково-дослідних установ України та міжнародних організацій.

Результати дослідження. Стратегічне планування бере початок з античних часів [8, с. 53–56]. На той час сферою його застосування була військова справа. Стратегічне планування у військовій справі характеризувалося такими ознаками, як: масштабність мислення розробників, багатоваріантність передбачення розвитку подій, урахування явищ і процесів у зовнішньому середовищі, чіткість постановки кінцевої мети та її досяжність. У сучасних історичних умовах зазначені ознаки стратегічного планування зберігають актуальність. Вважається, що поняття "стратегія" і "стратегічне планування" ввійшли у науковий обіг теорії управління у 50-х роках ХХ ст. У США та більшості країн Західної Європи стратегічне планування на рівні підприємств здійснюється з 1960-х років, методологічні засади якого вперше розкриті А. Чандлером у праці "Стратегія та структура" (1962 р.) [18], І. Ансоффом у праці "Стратегія корпорацій" (1965 р.) [19]. У сфері державного управління стратегічне планування набуло поширення з 1970–1980-х років при розробленні комплексних соціально-економічних програм розвитку територій.

В історії незалежної України можна виокремити два стратегічних орієнтири розвитку держави, економіки та суспільства, а саме: до середини 2000-х років – перехід від планової до ринкової економіки, після того й донині – інтеграція до Європейського Союзу. У формалізованому вигляді стратегічні пріоритети почали оформляти, починаючи з такого документа, як: Програма "Україна – 2010", надалі – Послання Президента України до Верховної Ради України "Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки", Стратегія економічного і соціального розвитку України "Шляхом європейської інтеграції" (2004–2015 рр.), Стратегія сталого розвитку "Україна – 2020". Позитивно оцінюючи започаткування практики стратегічного планування в незалежній Україні, варто констатувати, що зміст і структура зазначених документів не містить механізмів досягнення задекларованих цілей розвитку, а самі строки їх досягнення не узгоджуються з необхідними ресурсами.

Стратегічне планування регіонального розвитку в Україні запроваджено Законом України "Про стимулювання розвитку регіонів" від 8 вересня 2005 р. № 2850–IV, зокрема щодо затвердження Кабінетом Міністрів України (КМУ) державної стратегії регіонального розвитку та відповідними органами державної влади регіональних стратегій розвитку. Нормативно-правові засади стратегічного планування регіонального розвитку визначалися Постановою КМУ від 16 листопада 2011 р. № 1186 [20], що втратила чинність у зв'язку з прийняттям Постанови КМУ "Про затвердження Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів" від 11 листопада 2015 р. № 932 [21].

У наукових працях українських та іноземних дослідників визначення поняття "стратегічне планування" має різні формулювання [2, с. 19–22; 3, с. 324]. Під *стратегічним плануванням регіонального розвитку* розуміємо постійний поетапний процес визначення поточного стану та тенденцій розвитку об'єкта; бажаного стану, умов та якості розвитку; напрямів та шляхів досягнення бажаного стану; відповідальних виконавців і необхідних економічних ресурсів; моніторингу реалізації стратегічних та оперативних цілей і внесення за його результатами змін до Стратегії регіонального розвитку (рис. 1).

Рис. 1. Концепт стратегічного планування регіонального розвитку

Джерело: розроблено автором за [3, с. 99].

В українській практиці розроблення регіональних стратегій розвитку можна виділити два періоди, а саме: 2006–2015 рр. та 2015–

2020 рр. (табл. 1). У 2006 р. затверджено Державну стратегію регіонального розвитку України на період до 2015 р. та регіональні стратегії розвитку більшості областей держави, а у 2014 р. – Державну стратегію регіонального розвитку України на період до 2020 р. та у 2015 р. – більшість регіональних стратегій розвитку на період до 2020 р. [22; 23]. Досвід реалізації Державної стратегії на період до 2015 р. та чинної нині Стратегії на період до 2020 р. дозволяє зробити висновок про те, що визначені стратегічні цілі та механізм вибору пріоритетних цілей регіонального розвитку не коригуються, незважаючи на зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищі країни, на чому наголошують й інші українські науковці [5, с. 305–306]. Крім того, горизонт стратегічного планування регіонального розвитку у 5 років є недостатнім для досягнення масштабних цілей.

Таблиця 1

**Горизонт стратегічного планування
регіонального розвитку в Україні**

Адміністративно-територіальна одиниця	Програмний документ	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Україна	Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року від 21.08.2006 (зі змінами від 16.05.2007 № 750, 16.11.2011 № 1190)			■	■	■	■	■	■	■	■	■	■										
	Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року від 06.08.2014																						
АР Крим ¹	Стратегія економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим на 2011–2020 роки від 22.12.2010																						
Вінницька	Стратегія економічного і соціального розвитку Вінницької області на 2005–2015 роки від 08.10.2004			■	■	■	■	■	■	■	■	■	■										
	Стратегія регіонального розвитку Вінницької області на період до 2015 року від 01.06.2007			■	■	■	■	■	■	■	■	■	■										
	Стратегія збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2020 року від 24.06.2015 (нова редакція)																						
Волинська	Стратегія економічного і соціального розвитку Волинської області на 2004–2015 роки від 10.12.2004 (зі змінами від 21.06.2007 № 13/5, 01.02.2012)			■	■	■	■	■	■	■	■	■	■										
	Стратегія розвитку Волинської області на період до 2020 року від 20.03.2015																						

Продовження табл. 1

Адміністративно-територіальна одиниця	Програмний документ	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	
Дніпропетровська	Комплексна стратегія розвитку Дніпропетровської області на період до 2015 року від 24.06.2011																							
	Стратегія розвитку Дніпропетровської області на період до 2020 року від 26.09.2014																							
Донецька	Стратегія економічного і соціального розвитку Донецької області на період до 2015 року від 23.03.2007																							
	Стратегія розвитку Донецької області на період до 2020 року від 12.05.2015 (зі змінами від 21.06.2016 № 498)																							
Житомирська	Стратегія розвитку Житомирської області на період до 2015 року від 23.04.2008 (зі змінами від 15.12.2011 № 323)																							
	Стратегія розвитку Житомирської області на період до 2020 року від 19.03.2015																							
Закарпатська	Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на період до 2015 року від 28.12.2006																							
	Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на період до 2020 року від 06.03.2015																							
Запорізька	Стратегія регіонального розвитку Запорізької області на період до 2015 року від 06.06.2008 № 2 (зі змінами і доповненнями від 29.12.2011 № 2, 08.09.2012 № 8)																							
	Стратегія регіонального розвитку Запорізької області на період до 2020 року від 25.02.2016																							
Івано-Франківська	Стратегія економічного та соціального розвитку територій Івано-Франківської області на період до 2015 року від 20.02.2007																							
	Стратегія розвитку Івано-Франківської області на період до 2020 року від 17.10.2014																							
Київська	Стратегія розвитку Київської області на період до 2015 року від 30.03.2007																							
	Стратегія розвитку Київської області на період до 2020 року від 06.11.2014																							
Кіровоградська	Стратегія економічного та соціального розвитку Кіровоградської області на період до 2015 року від 24.11.2006																							
	Стратегія економічного та соціального розвитку Кіровоградської області на період до 2013–2020 року від 21.12.2012																							
	Стратегія розвитку Кіровоградської області на період до 2020 року від 27.03.2015																							

Продовження табл. 1

Адміністративно-територіальна одиниця	Програмний документ	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	
Луганська	Стратегія економічного та соціального розвитку Луганської області на період до 2015 року від 25.09.2008																							
	Стратегія розвитку Луганської області на період до 2020 року від 26.06.2015																							
Львівська	Стратегія розвитку Львівської області до 2015 року від 13.03.2007 (зі змінами від 17.05.2012 № 309/0/5-12)																							
	Стратегія розвитку Львівської області на період до 2020 року від 29.03.2016																							
Миколаївська	Стратегія економічного і соціального розвитку Миколаївської області до 2015 року від 30.10.2007																							
	Стратегія розвитку Миколаївської області до 2020 року від 16.04.2015																							
Одеська	Стратегія економічного та соціального розвитку Одеської області на період до 2015 року від 24.12.2004 (зі змінами від 03.03.2005 № 347-93/A-2005)																							
	Стратегія економічного та соціального розвитку Одеської області до 2020 року від 28.10.2011 (актуалізована від 21.12.2015 № 32-VII)																							
Полтавська	Стратегія розвитку Полтавської області на період до 2015 року від 29.11.2006 (зі змінами)																							
	Стратегія розвитку Полтавської області на період до 2020 року від 16.01.2015																							
Рівненська	Стратегія економічного та соціального розвитку Рівненської області на період до 2015 року від 29.12.2006																							
	Стратегія розвитку Рівненської області на період до 2020 року від 18.12.2014																							
Сумська	Стратегія економічного і соціального розвитку Сумської області на період до 2015 року "Нова Сумщина – 2015" від 16.09.2004																							
	Стратегія розвитку Сумської області на період до 2015 року "Нова Сумщина – 2015" від 29.12.2010																							
	Стратегія регіонального розвитку Сумської області на період до 2020 року від 09.04.2015 (зі змінами від 16.07.2015)																							
Тернопільська	Стратегія економічного та соціального розвитку Тернопільської області на 2004–2015 роки від 25.10.2004																							
	Стратегія розвитку Тернопільської області на період до 2020 року від 04.01.2016																							

Закінчення табл. 1

Адміністративно-територіальна одиниця	Програмний документ	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	
Харківська	Стратегія сталого розвитку Харківської області до 2020 року від 23.12.2010																							
	Стратегія розвитку Харківської області на період до 2020 року від 05.03.2015																							
Херсонська	Стратегія економічного та соціального розвитку Херсонської області до 2015 року від 28.11.2007																							
	Стратегія розвитку Херсонської області на період до 2020 року від 10.09.2015																							
Хмельницька	Стратегія економічного та соціального розвитку Хмельницької області на 2004–2015 роки від 15.09.2004																							
	Стратегія регіонального розвитку Хмельницької області на 2011–2020 роки від 18.05.2011																							
Черкаська	Стратегія розвитку Черкаської області до 2015 року від 27.04.2007 № 10-2/V (зі змінами від 28.12.2011 р. № 12-1/VI)																							
	Стратегія розвитку Черкаської області до 2020 року від 05.03.2015																							
Чернівецька	Стратегія розвитку Чернівецької області до 2015 року від 28.12.2006																							
	Стратегія розвитку Чернівецької області до 2020 року від 18.06.2015																							
Чернігівська	Стратегія соціально-економічного розвитку Чернігівської області на період до 2015 року від 26.01.2007																							
	Стратегія сталого розвитку Чернігівської області на період до 2020 року від 28.05.2015																							
м. Київ	Стратегія соціально-економічного розвитку міста Києва на період до 2015 року від 29.11.2004																							
	Стратегія розвитку міста Києва до 2025 року: Одвічні традиції, сучасна якість життя від 15.12.2011 (зі змінами від 14.05.2015 № 463/1327)																							
м. Севастополь ¹	Стратегія регіонального розвитку міста Севастополь на період до 2015 року від 10.04.2007 № 1718 (зі змінами від 07.02.2012 № 2306)																							
	Стратегії розвитку Севастополя на 2010–2020 роки від 14.09.2010																							

 період дії Стратегії, розробленої у перший етап (до 2015 р.) планування розвитку областей України;

 період дії Стратегії, що розроблена у період між двома загальнодержавними етапами;

 період дії Стратегії, розробленої у другий етап (до 2020 р.) планування розвитку областей України.

¹ – дані станом на 2014 р. до анексії АР Крим та м. Севастополь

Джерело: складено автором на основі даних офіційних сайтів обласних державних адміністрацій (24 області, АР Крим, міста Київ та Севастополь), [3, с. 325–327; 10, с. 238].

Одним із принципів стратегічного планування регіонального розвитку є гнучкість, тобто коригування регіональної стратегії розвитку (далі – Стратегія) відповідно до змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі завдяки готовності відповідальних за розроблення (Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації [17; 21]) та затвердження (Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські ради [17; 21]) Стратегії, уточнення її змісту. Відповідно до інформації, розміщеної на офіційних сторінках 24-х обласних державних адміністрацій, внесення змін через оновлення та актуалізація Стратегій відбувається лише в окремих областях.

Порівняльний аналіз методології стратегічного планування регіонального розвитку, що використовується у зарубіжних країнах [13; 14; 16], та української практики планування регіонального розвитку, у тому числі змісту Стратегій [2; 24] свідчить про переважання характеристик традиційного планування регіонального розвитку в Україні та тенденції переходу до стратегічного планування. Концептуальні відмінності між традиційним та стратегічним плануванням обґрунтовано експертами ЮНЕСКО (табл. 2).

Таблиця 2

Відмінності між традиційним та стратегічним плануванням [16, с. 13]

Традиційне	Стратегічне
Орієнтоване на розроблення Стратегії	Орієнтоване на реалізацію Стратегії
Технократичний підхід	Партнерський підхід
Нейтральне	Мобілізація усіх інструментів
Лінійне планування	Сценарне планування
Жорстке впровадження	Гнучке впровадження
Орієнтація на поточний стан справ	Орієнтація на зміни
Моніторинг відповідності технічним умовам	Моніторинг результативності
Акцент на документі – Стратегії	Акцент на Плані реалізації

В українській практиці при плануванні регіонального розвитку основна увага приділяється розробленню Стратегії (документа) та недостатньо Плану реалізації. Логіка традиційного підходу базується на розумінні того, що якщо розроблено якісний документ, то його реалізація відбуватиметься автоматично та результативно. В Україні механізми та інструменти проведення систематичного (відповідно до українського законодавства щорічного) моніторингу результативності реалізації Стратегії розробляються формально та декларативно.

Технократичний підхід переважає під час стратегічного планування регіонального розвитку в Україні, що не сприяє формуванню суспільної відповідальності за ідентифікацію, пріоритезацію та розв'язання регіональних проблем. Стратегії розробляються за принципом "зверху вниз" працівниками департаментів економіки обласних держав-

них адміністрацій із незначним залученням працівників районних державних адміністрацій, спеціалістів на децентралізованих рівнях управління і партнерів із громадянського суспільства.

В українській практиці стратегічного планування визначення пріоритетів і напрямів розвитку держави, області чи міста переважно відбувається адміністративним та експертно-науковим способами. *Адміністративний підхід* до розроблення стратегій передбачає підготовку цього програмного документа працівниками державних інституцій, наприклад, обласної державної адміністрації; *експертно-науковий* – залучення до цього процесу національних і міжнародних науково-дослідних установ та організацій.

У практиці країн Європейського Союзу натомість переважає *партнерський підхід* до розроблення Стратегій. Такі програмні документи розробляються на засадах публічності, діалогу та узгодженості інтересів усіх зацікавлених сторін. Стратегічне планування на партнерських засадах сприяє узгодженості та задоволенню інтересів у системі взаємовідносин "влада – бізнес – громадянське суспільство". Визначеність пріоритетів і напрямів розвитку регіону є необхідним як для мешканців і підприємців області, так і для зовнішніх інвесторів і міжнародних донорів.

В Україні Стратегії розробляються переважно на неявному припущенні, що розробники володіють необхідною інформацією та методами, які можуть бути виконані в повному обсязі від початку до завершення планування. Практично більшість розроблених Стратегій реалізуються декларативно і формально. Вони недостатньо гнучко сформульовані, щоб адаптувати реалізацію до змінних обставин. Необхідність у гнучкості та постійній адаптації Стратегії до змінних обставин стала все більш очевидною у другій половині 1970-х років (після першої нафтової кризи) та впродовж 1980-х років, коли загальне економічне середовище стало більш нестабільним і непередбачуваним. Недостатня увага у стратегічному плануванні регіонального розвитку приділяється моніторингу та урахуванню постійно змінних умов.

Стратегічне планування регіонального розвитку як безперервний процес після затвердження Стратегії продовжується моніторингом виконання визначених завдань і досягнення поставлених цілей, коригуванням стратегічних пріоритетів та операційних цілей тощо. Успіх стратегічного планування регіонального розвитку можливий за умов тісної співпраці, узгодженості дій і координації ресурсів органів державної регіональної влади та місцевого самоврядування, громадських організацій, підприємцями та науковцями, консолідації зусиль усієї спільноти регіону [11, с. 182].

Стратегічне планування регіонального розвитку повинно продовжуватися розробленням та регулярним коригуванням цільових програм, переглядом переліку та змісту заходів їх виконання на основі

постійного контролю та оцінки змін, які відбуваються ззовні та всередині [12, с. 73]. Для цього в органах державної регіональної влади та місцевого самоврядування потрібний відділ відповідного функціонального призначення. Базовість Стратегії щодо інших програмних документів – програм соціально-економічного розвитку області, цільових програм, бюджетів у системі програмних документів регіонального розвитку сприяє комплексному та всебічному регіональному розвитку. Стратегія є основоположним (базисним) документом, на основі та з урахуванням якого розробляються програми, проекти, плани, бюджети (табл. 3).

Таблиця 3

**Програмні документи регіонального розвитку
(на прикладі Харківської області)**

Вид	Приклад	Основний зміст і взаємозв'язок документів
Довгострокові (понад 5 років)	Стратегія розвитку Харківської області на період до 2020 року (2015 р.). Регіональна програма розвитку паливної галузі Харківської області до 2020 року (2011 р.). Програма "Питана вода Харківської області" на 2012–2020 роки (2012 р.)	Розробляються з урахуванням Державної стратегії регіонального розвитку. Визначають пріоритети, стратегічні цілі та завдання регіонального розвитку, структурні пропорції економіки та соціальної сфери
Середньострокові (до 5 років)	Комплексна обласна програма "Здоров'я Слобожанщини" на 2015–2016 роки (2015 р.). Програма розвитку культури і туризму Харківської області на 2014–2018 роки (2013 р.)	Розробляються з урахуванням положень довгострокових документів. Визначають пріоритети соціально-економічного розвитку, напрями дій та заходи на середньострокову перспективу з метою досягнення довгострокових цілей
Короткострокові (1 рік)	Програма соціально-економічного розвитку Харківської області на 2016 рік (2015 р.). Програма економічного та соціального розвитку м. Харкова на 2016 рік (2015 р.). Про обласний бюджет на 2016 рік (2015 р.). Про бюджет міста Харкова на 2016 рік (2015 р.)	Розробляються з урахуванням середньострокових програмних документів та їх ієрархії (наприклад, національного, обласного та місцевого рівня). Визначають завдання, заходи та джерела розвитку на наступний календарний рік

Джерело: складено автором за інформацією з офіційних сайтів Харківської обласної ради, Харківської обласної державної адміністрації.

Розроблення та реалізація окремих соціально-економічних програм без існування базисного документа – Стратегії, що визначає пріоритети та завдання на довгострокову перспективу, сприяє диспропорційності та фрагментарності регіонального розвитку. Натомість, об'єднання в одному документі – Стратегії, взаємопов'язаних і взаємоузгоджених між

собою стратегічних цілей, оперативних цілей і завдань регіонального розвитку перетворює уявлення та розуміння про те, яким має бути регіон, на практичне керівництво до дії усіх зацікавлених сторін. Наявність Стратегії дає змогу усунути фрагментарність у фінансуванні та розпорошення економічних ресурсів, фокусує усі зацікавлені сторони на пріоритетах розвитку регіону.

Серед основних чинників низької результативності стратегічного планування регіонального розвитку в Україні – формальне сприйняття Стратегії як документа, що визначає основні напрями та пріоритети розвитку на тривалу перспективу, нехтування ключовими принципами розроблення та реалізації стратегії регіонального розвитку, зокрема інформаційної відкритості процесу стратегічного планування та залучення усіх зацікавлених сторін (представників бізнесу та громадського сектора) до цього процесу. Мають місце й такі чинники, як: низький рівень володіння інструментарієм стратегічного планування та недостатня чисельність кадрового забезпечення цього процесу на рівні регіонів держави, закріплення відповідальності за розроблення та реалізацію Стратегії виключно за органами влади, а також формальний підхід до оцінювання результативності реалізації стратегії регіонального розвитку.

Водночас, у процесі розроблення та реалізації Стратегії об'єктивно відбувається зміна традиційних, усталених правил і норм прийняття рішень, розподілу ресурсів і загалом управління розвитком території новими і прогресивними, що дозволяє досягти бажаного результату. Відповідно виникає суперечність між звичною щоденною діяльністю суб'єктів стратегічного планування, передусім працівників органів влади (державної регіональної влади та місцевого самоврядування) та новими для них завданнями, між усталеним баченням майбутнього у контексті вирішення поточних проблем і стратегічним мисленням у вимірі розв'язання масштабних пріоритетних завдань.

Розроблення стратегій регіонального розвитку на період до 2020 р. характеризувалося двома принциповими відмінностями від попередньої практики – широким залученням громадськості та підготовкою Планів реалізації. Зміст і структура стратегій регіонального розвитку українських областей на період до 2020 року свідчить про тенденцію до застосовування європейської практики управління регіональним розвитком, зокрема у частині використання методології стратегічного планування регіонального розвитку. Основними її характеристиками є такі:

- завершення планування на рівні *конкретних проектів*;
- використання проектного підходу та *визначення вартості* всіх проектів;
- орієнтація на *конкретні вимірювані результати*;
- висока *зацікавленість учасників планування регіонального розвитку щодо впровадження проектів* Стратегії, оскільки це створює можливість отримати додаткові ресурси.

Доречно навести ключові фактори стратегічного планування регіонального розвитку на прикладі зарубіжної практики.

Якісний склад робочої групи, що має включати тих, хто має ідеї, інтерес, владу та знання. У робочій групі зі стратегічного планування повинні брати участь усі, хто відповідає за впровадження Стратегії, та представники громади, для якої цей документ розробляється.

Ефективна комунікація, що передбачає максимально широке висвітлення всіх етапів стратегічного планування, зокрема підготовки до стратегічного планування, розроблення, реалізації, моніторингу результативності Стратегії, внесення змін до неї.

Визначеність ресурсів на впровадження Стратегії. Стратегія, як управлінський інструмент, корисна лише за умови впровадження. Для ефективної реалізації Стратегії важливими є мобілізація внутрішніх фінансових ресурсів з обласного та місцевого бюджетів, залучення зовнішніх ресурсів (фінансових ресурсів Державного фонду регіонального розвитку, міжнародних донорів), а також взаємодія широкого кола регіональних партнерів, зокрема агентств регіонального розвитку [13; 15; 16].

Висновки. Для сучасного етапу планування регіонального розвитку в Україні характерною є тенденція переходу від традиційного до стратегічного виду планування. Наявністю ознак традиційного планування у процесі розроблення стратегій регіонального розвитку пояснюється недостатня ефективність їх реалізації, формальний стиль і схожість положень у Стратегіях різних областей. Для української практики стратегічного планування регіонального розвитку притаманні такі ознаки: недостатність кадрового забезпечення процесу стратегічного планування в органах державної регіональної влади та місцевого самоврядування; об'єктивна орієнтованість на оперативні (поточні) питання фахівців облдержадміністрацій; недостатність навичок з проект-менеджменту; невикористання принципу партисипативності, прозорості та публічності. У процесі децентралізації влади та реформи державного управління в Україні доцільно передбачити створення відділу в органах державної регіональної влади та місцевого самоврядування, функціональним призначенням якого є стратегічне планування регіонального розвитку.

Концепція стратегічного планування регіонального розвитку в Україні з урахуванням найкращих практик країн Європейського Союзу наразі лише формується. Крім того, практика стратегічного планування регіонального розвитку в Україні передує удосконаленню теоретичних і нормативно-правових засад цього процесу. Перспективними напрямками наукових досліджень з цієї проблематики є обґрунтування інституційного забезпечення стратегічного планування регіонального розвитку, а також розроблення методичних рекомендацій з моніторингу та оцінювання результативності реалізації стратегій регіонального розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Варцаба В. І.* Управління регіональним розвитком: теорія і практика гармонізації цілей та інтересів влади, науки, бізнесу : монографія. Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2015. 486 с.
2. *Заблодська І. В., Кудріна О. Ю.* Стратегія розвитку Луганської області : монографія. Луганськ : Ноулідж, 2014. 308 с.
3. *Сментина Н. В.* Стратегічне планування соціально-економічного розвитку на мезорівні: теорія, методологія, практика. Одеса : Атлант, 2015. 365 с.
4. *Шевченко О. В.* Пріоритети розвитку регіонів як інструмент стратегічного управління регіональною економікою. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2014. Вип. 3 (107). С. 12–21.
5. *Шевченко О. В.* Регулятивні підходи до стратегування регіонального розвитку : зб. наук. пр. Луцьк. нац. техн. ун-ту. Екон. науки. 2014. Вип. 11 (43). С. 301–308. (Серія "Регіональна економіка").
6. *Коритько Т. Ю.* Стратегічне планування соціально-економічного розвитку регіону. Стратегія і механізми регулювання промислового розвитку. 2012. № 14. С. 152–160.
7. *Зуб Д. С.* Стратегічне планування: вітчизняна практика та напрями вдосконалення. Формування ринкових відносин в Україні. 2012. Вип. 1. С. 36–40.
8. *Гнатенко А.* Стратегічне планування у сфері державного управління: концептуальні підходи. Державне управління та місцеве самоврядування. 2013. Вип. 3 (18). С. 51–59.
9. *Ватченко О. Б., Андрейченко О. А.* Стратегічне планування розвитку регіонів України. Економічний простір. 2016. № 113. С. 15–26.
10. *Федяй Н. О.* Стратегічне планування економічного розвитку регіонів України: науково-методичний аспект. Формування ринкових відносин в Україні. 2012. № 11 (138). С. 235–241.
11. *Чернихівська А. В.* Стратегічне планування регіональної екологічної політики. Проблеми економіки. 2014. № 1. С. 180–185.
12. *Киш Г. В.* Стратегічне планування як інструмент управління національної економіки. Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. 2015. Вип. 1 (45). Т. 3. С. 73–77.
13. *Strategic Plan of Vlora Region "The Zero Emissions Territory".* UNDP ART Gold 2 Albania Programme. Vlora, June 2011. 150 p.
14. *Руководство по планированию, мониторингу и оценке результатов развития :* Программа развития Организации Объединенных Наций. Вашингтон : ПРООН, 2009. 225 с.
15. *Берданова О., Вакуленко В.* Стратегічне планування місцевого розвитку : практ. посіб. Швейцар.-укр. проект "Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO. К. : Софія-А, 2012. 88 с.
16. *Carron G.* Strategic Planning. Concept and rationale. Washington : UNESCO, 2010. 25 p.
17. Про засади державної регіональної політики : Закон України № 156-VIII від 05.02.2015. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/156-19>.
18. *Chandler A. D., Jr.* Strategy and Structure: Chapters in the History of the Industrial Enterprise. Cambridge : MIT Press, 1962. 463 p.
19. *Ansoff I. H.* Corporate Strategy : An analytic approach to business policy for growth and expansion. New-York : McGraw-Hill Inc., 1965. 241 p.

20. Про затвердження Порядку розроблення, проведення моніторингу та оцінки реалізації регіональних стратегій розвитку : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.2011 № 1186. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1186-2011-%D0%BF>.
21. Про затвердження Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів : Постанова Кабінету Міністрів України № 932 від 11.11.2015. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/932-2015-%D0%BF>.
22. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України № 1001 від 21 лип. 2006 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-2006-п>.
23. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку України на період до 2020 року : Постанова Кабінету Міністрів України № 385 від 06.08.2014. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-п>.
24. Стратегія розвитку Донецької області на період до 2020 року : затв. Розпорядженням голови облдержадміністрації, керівника обласної військово-цивільної адміністрації від 21.06.2016 № 498. Краматорськ, 2016. 43 с.

Стаття надійшла до редакції 30.01.2017.

Boiko A. From traditional to strategic regional development planning in Ukraine.

Background. Strategic planning is an important method of management of the area development in terms of dynamic changes in the external and internal environment, as well as in increased competition for economic resources. Strategic regional development planning helps to overcome fragmentation and disproportion of economic, social and environmental development areas, consolidation of economic resources on achievement the priority development objectives, and to enhance the confidence in the system of relations "government – business – civil society".

The ***aim*** of the research is the formulation of new theoretical and methodological guidelines for strategic regional development planning by analyzing the methodological and theoretical generalization techniques on issues of research, comparative analysis of international experience, practices and content of the regional development strategies in Ukraine.

Materials and methods. Methodological basis of the study is a systematic method of understanding economic phenomena and processes, theoretical synthesis, analysis and synthesis, the historical method, systematization.

Results. Comparing the practice of strategic regional development planning in foreign states and Ukraine helped to determine the difference between Ukrainian and foreign practice. In Ukraine, the regional development planning is characterized by the following features: development strategy ends at formulating priority goals and objectives; financial resources to achieve these goals and objectives are not calculated; uses "object" approach; in the process of developing strategies focus primarily on the existing social and economic processes; lack of initiative of representatives of regional and local governments on the content of the Strategy due to follow-up responsibility in finding resources for its implementation. Ukrainian practice of strategic planning at the regional level is characterized by a lack of capacity (human resources), opportunities (financial resources) and motivation (political will) to strategic thinking and action.

Conclusion. The current stage of regional development planning in Ukraine is characterized by a tendency to shift from the traditional type to strategic planning. By features of the traditional planning in developing regional strategies are explained the lack

of effectiveness of implementation, formal style and the similarity of the provisions in the strategy of different Ukrainian regions. Ukrainian practice of strategic regional development planning is characterized by such features as non-adequacy of staffing in strategic planning in the regional and local authorities; objective orientation to operational (current) issue of experts in regional administrations; lack of skills of project management; the principles of participation, transparency and publicity are not used. The process of decentralization and public administration reform in Ukraine should include the creation of the department in the state regional and local authorities, whose functional is strategic regional development planning.

Keywords: traditional development planning, strategic planning, strategy, economic development, foreign experience, Ukraine

REFERENCES

1. *Varcaba V. I.* Upravlinnja regional'nym rozvytkom: teorija i praktyka garmonizacii' cilej ta interesiv vlady, nauky, biznesu : monografija. Ivano-Frankivs'k : IFNTUNG, 2015. 486 s.
2. *Zablods'ka I. V., Kudrina O. Ju.* Strategija rozvytku Lugans'koi' oblasti : monografija. Lugans'k : Noulidzh, 2014. 308 s.
3. *Smentyna N. V.* Strategichne planuvannja social'no-ekonomichnogo rozvytku na mezorivni: teorija, metodologija, praktyka. Odesa : Atlant, 2015. 365 s.
4. *Shevchenko O. V.* Priorytety rozvytku regioniv jak instrument strategichnogo upravlinnja regional'noju ekonomikoju. Social'no-ekonomichni problemy suchasnogo periodu Ukrai'ny. 2014. Vyp. 3 (107). S. 12–21.
5. *Shevchenko O. V.* Reguljatyvni pidhody do strateguvannja regional'nogo rozvytku : zb. nauk. pr. Luc'k. nac. tehn. un-tu. Ekon. nauky. 2014. Vyp. 11 (43). S. 301–308. (Serija "Regional'na ekonomika").
6. *Koryt'ko T. Ju.* Strategichne planuvannja social'no-ekonomichnogo rozvytku regionu. Strategija i mehanizmy reguljuvannja promyslovogo rozvytku. 2012. № 14. S. 152–160.
7. *Zub D. S.* Strategichne planuvannja: vitchyznjana praktyka ta naprjamy vdoskonalennja. Formuvannja rynkovyh vidnosyn v Ukrai'ni. 2012. Vyp. 1. S. 36–40.
8. *Gnatenko A.* Strategichne planuvannja u sferi derzhavnogo upravlinnja: konceptual'ni pidhody. Derzhavne upravlinnja ta misceve samovrjaduvannja. 2013. Vyp. 3 (18). S. 51–59.
9. *Vatchenko O. B., Andrejchenko O. A.* Strategichne planuvannja rozvytku regioniv Ukrai'ny. Ekonomichnyj prostir. 2016. № 113. S. 15–26.
10. *Fedjaj N. O.* Strategichne planuvannja ekonomichnogo rozvytku regioniv Ukrai'ny: naukovo-metodychnyj aspekt. Formuvannja rynkovyh vidnosyn v Ukrai'ni. 2012. № 11 (138). S. 235–241.
11. *Chernyhivs'ka A. V.* Strategichne planuvannja regional'noi' ekologichnoi' polityky. Problemy ekonomiky. 2014. № 1. S. 180–185.
12. *Kish G. V.* Strategichne planuvannja jak instrument upravlinnja nacional'noi' ekonomiky. Nauk. visn. Uzhgorod. un-tu. 2015. Vyp. 1 (45). T. 3. S. 73–77.
13. *Strategic Plan of Vlora Region "The Zero Emissions Territory".* UNDP ART Gold 2 Albania Programme. Vlora, June 2011. 150 p.
14. *Rukovodstvo po planirovaniju, monitoru i ocenke rezul'tatov razvitija :* Programma razvitija Organizacii Obedinennyh Nacij. Vashington : PROON, 2009. 225 s.
15. *Berdanova O., Vakulenko V.* Strategichne planuvannja miscevogo rozvytku : prakt. posib. Shvejcar.-ukr. proekt "Pidtrymka decentralizacii' v Ukrai'ni – DESPRO. K. : Sofyja-A, 2012. 88 s.
16. *Carron G.* Strategic Planning. Concept and rationale. Washington : UNESCO, 2010. 25 p.
17. *Pro zasady derzhavnoi' regional'noi' polityky :* Zakon Ukrai'ny № 156-VIII vid 05.02.2015. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/156-19>.

18. *Chandler A. D., Jr.* Strategy and Structure: Chapters in the History of the Industrial Enterprise. Cambridge : MIT Press, 1962. 463 p.
19. *Ansoff I. H.* Corporate Strategy : An analytic approach to business policy for growth and expansion. New-York : McGraw-Hill Inc., 1965. 241 p.
20. Pro zatverdzhennja Porjadku rozroblennja, provedennja monitoryngu ta ocinky realizacii' regional'nyh strategij rozvytku : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny vid 16.11.2011 № 1186. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1186-2011-%D0%BF>.
21. Pro zatverdzhennja Porjadku rozroblennja regional'nyh strategij rozvytku i planiv zahodiv z i'h realizacii', a takozh provedennja monitoryngu ta ocinky rezul'tatyvnosti realizacii' zaznachenyh regional'nyh strategij i planiv zahodiv : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny № 932 vid 11.11.2015. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/932-2015-%D0%BF>.
22. Pro zatverdzhennja Derzhavnoi' strategii' regional'nogo rozvytku na period do 2015 roku : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny № 1001 vid 21 lyp. 2006 r. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-2006-p>.
23. Pro zatverdzhennja Derzhavnoi' strategii' regional'nogo rozvytku Ukrai'ny na period do 2020 roku : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny № 385 vid 06.08.2014. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-p>.
24. Strategija rozvytku Donec'koi' oblasti na period do 2020 roku : zatv. Rozporjadzhennjam golovy obl'adzhadministracii', kerivnyka oblasnoi' vijs'kovocivil'noi' administracii' vid 21.06.2016 № 498. Kramators'k, 2016. 43 s.

УДК 330.1

МАСЬКО Анна, аспірант кафедри економічної теорії та конкурентної політики КНТЕУ

ГЕНЕЗИС ПОГЛЯДІВ НА РОЛЬ ДЕРЖАВИ В ЕКОНОМІЦІ

Проведено історичний аналіз циклічності зміни наукових поглядів на роль держави в економіці залежно від періодичних циклів підйомів та спадів економіки (за М. Кондратьєвим). Розглянуто погляди різних шкіл, напрямків і течій на місце та роль держави в економічних процесах. Розкрито роль держави як інституту, що покликаний забезпечити вибір ефективних форм та механізмів державного регулювання залежно від стадії економічного циклу.

Ключові слова: економіка, держава, державне регулювання, цикли Кондратьєва, економічне зростання, економічний спад.

© Масько А., 2017

ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2017. № 1 ===== 35

Масько А. Генезис взглядов на роль государства в экономике. Проведен исторический анализ цикличности изменения научных взглядов на роль государства в экономике в зависимости от периодических циклов подъемов и спадов экономики (по М. Кондратьеву). Рассмотрены взгляды разных школ, направлений, течений на роль государства в экономических процессах. Раскрыта роль государства как института, призванного обеспечить выбор эффективных форм и механизмов государственного регулирования в зависимости от стадии экономического цикла.

Ключевые слова: экономика, государство, государственное регулирование, циклы Кондратьева, экономический рост, экономический спад.

Постановка проблеми. Проблема визначення доцільності втручання держави в економіку, інструментів та способів є предметом дискусій вчених багатьох шкіл економічної теорії. Різні школи, напрямки й течії по-різному трактують місце та роль держави в економічному житті суспільства. Якщо історична школа, марксизм, кейнсіанство виступали за активне втручання держави в ринкові процеси, то класична школа, неокласичний напрямок, інституціоналізм відстоювали ідею ринкового регулювання економіки. При цьому прослідковується залежність між появою нових теоретичних вчень про роль держави в економічному регулюванні та періодичними циклами підйомів і спадів економіки, описані М. Кондратьєвим.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання місця та ролі держави в ринковій економіці висвітлено в працях як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Вагомий внесок у дослідження особливостей впливу держави на економічні відносини зробили такі вчені, як: Т. Мен, А. Монкретьєн, А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Мілль, С. Сісмонді, К. Маркс, Ф. Енгельс, Ф. Ліст, А. Пігу, М. Фрідмен, Дж. К. Гелбрейт [1–12], Ж. Сей, Т. Мальтус, М. Вебер, В. Зомбарт, В. Рошер, А. Мюллер, Р. Коуз, О. Вільямсон, З. Чейнз, Р. Арон та ін.

Проте недослідженим залишається питання залежності зміни поглядів представників різних шкіл, напрямків й течій на роль держави в економіці від стадій економічного циклу.

Метою статті є встановлення циклічної залежності зміни наукових поглядів на роль і місце держави в економіці від відповідної їх появи фази економічного циклу М. Кондратьєва, обґрунтування потреби у державному регулюванні в період економічного спаду та його обмеження на етапах економічного зростання.

Матеріали та методи. Дослідження проведено із застосуванням таких методів: історичного, теоретичного узагальнення, порівняльного аналізу, аналізу та синтезу, що дало змогу виявити циклічність між появою нових теоретичних вчень про роль держави в економіці та періодами підйомів і спадів економіки за М. Кондратьєвим.

Результати дослідження. За рабовласницької доби, насамперед, у країнах Стародавнього Сходу, держава брала на себе виконання та-

ких важливих для всього суспільства економічних функцій, як здійснення єдиного грошового обігу, прокладання доріг, будівництво іригаційних систем. Більш-менш системні економічні дослідження державного регулювання економіки з'являються лише наприкінці XV ст. – у період розпаду феодального способу виробництва і зародження капіталістичного, коли першою школою економічної науки вважався меркантилізм.

Прихильники меркантилізму Т. Мен [1], А. Монкретъен [2] проголошували необхідність активного втручання держави в економіку з метою поповнення державної скарбниці. На думку меркантилістів, держава повинна проводити активну протекціоністську політику, стимулювати експорт.

Т. Мен зазначав, що правильною та вигідною політикою для держави буде припустити, щоб товари, виготовлені з іноземної сировини, вивозилися безмитно. Такі виробництва дадуть роботу великій кількості бідних людей і значно збільшать щорічне вивезення таких товарів за кордон, завдяки чому зросте ввезення іноземної сировини, що покращить надходження державних мит. Необхідно також не обтяжувати надмірно великими митами наші вітчизняні товари, щоб не здорожчувати їх занадто для іноземців і не перешкоджати цим їх продаж [1, с. 159].

Розпад цехової системи, скасування кріпосного права в Європі, заміна натуральної ренти грошовою та пов'язане з цим прискорення розвитку товарно-грошових відносин до середини XVII ст. стимулювали бурхливий розвиток підприємництва, в тому числі описуваний зростаючою гілкою першої хвилі М. Кондратьєва. З'являється велика кількість дрібних фірм, кожна з яких через незначний розмір порівняно з ринком не могла самостійно впливати на ринкові параметри, пропорції обміну, принципи функціонування окремих ринків і економіки загалом. Усе це управлялося ринком, діяв саморегулювальний механізм, який згодом описували класики політичної економії. Ця школа прийшла на зміну меркантилізму, який вже не задовольняв потреби того часу в описі економічної дійсності.

Найбільший внесок у формування і розвиток класичної політичної економії внесли англійські й французькі вчені-економісти XVII–XIX ст. – Дж. Мілль [3–5] та ін.

Основоположник класичної політичної економії У. Петті відстоював ідею природного порядку і згубність його порушень державною владою [13]. Недолік державного управління, за У. Петті, полягає в тому, що занадто багато з того, що повинно було б керуватися природою, стародавніми звичаями і загальною угодою, підпало під регулювання закону. Вчений виступає проти державної регламентації, якщо вона суперечить "законам природи". У той же час він покладає на

державу важливі функції щодо забезпечення повного використання робочої сили, а також щодо підвищення її якості.

За обмеження державного втручання в економіку виступав А. Сміт. Так, на думку вченого, втручання держави у природний порядок гальмує процес зростання багатства та економічно ефективно розміщення ресурсів. Втручання держави у господарське життя має бути мінімальним: здійснення правосуддя, охорона життя, свободи і власності громадян, організація суспільних робіт, забезпечення зовнішньої безпеки [3].

Хоча класики політичної економії [3; 4] дотримувались в основному принципу невтручання держави в економіку, проте А. Сміт не заперечував проти державного регулювання податкової системи, мінімуму заробітної плати, норми позикового процента, а Д. Рікардо виступав проти забезпечення державою сприятливих умов розвитку стратегічних галузей економіки і їх підтримки.

Втручання держави в економіку, наголошував А. Сміт, повинно здійснюватися ефективним державним апаратом та лише з метою сприяння економічному прогресу. У праці "Дослідження про природу і причини багатства народів" (1776 р.) він наголошував, що великі нації ніколи не бідніють через марнотратство і нерозсудливість приватних осіб, але вони нерідко бідніють через марнотратство і нерозсудливість державної влади. А. Сміт відзначав, що з перевищенням необхідної чисельності непродуктивних елементів (двір, велика церковна організація, великі флоти і армії) споживається значна частина продукту праці інших людей, що в результаті не залишається достатньо для утримання продуктивних працівників, щоб відтворити його в наступному році. З огляду на це, продукт наступного року зменшиться порівняно з продуктом попереднього року; і якщо такий ненормальний порядок буде існувати і довше, то продукт третього року виявиться ще меншим, ніж у другому році [3].

Дж.-С. Мілль, який спочатку виступав проти державного втручання в економіку, висловлювався за таке втручання передусім в окремих соціальних сферах з метою зростання блага для всього населення. Вчений зазначав, що контролюючою владою має володіти саме народ, який повинен реалізувати її через обраних ними депутатів. Як зазначав Дж.-С. Мілль, уряд має брати на себе все те, виконання чого є бажаним для загальних інтересів людства і майбутніх поколінь або поточних інтересів членів суспільства, які потребують допомоги ззовні, якщо все це за своєю природою не може винагородити приватних осіб або суспільство, які доклали свої зусилля [5, с. 697–703].

Дж.-С. Мілль вказував, що необхідно знаходити правильне співвідношення свободи підприємництва і державного втручання в економіку. Критикуючи роль держави в економіці, він відзначає два основних моменти: менш ефективне управління державних чиновників і скорочення приватної ініціативи, а також політичних прав громадян.

Відкидаючи таким чином безпосереднє державне регулювання економіки з позицій "економічного лібералізму", він у той же час вказував на дві мети непрямого державного втручання в економіку: стимулювання державою науково-технічного прогресу і надання матеріальної допомоги тим членам суспільства, які, навіть маючи рівні права, не володіють рівними економічними можливостями (люди похилого віку, діти, інваліди) [5].

Такі погляди стали логічним наслідком ефективної роботи ринкового механізму на етапі економічного зростання. Їх спільним знаменником є потреба захистити дію цього механізму від непродуктивного втручання з боку держави як єдиного потужного інституційного суб'єкта того періоду, наділеного достатньою для цього владою.

Промислова революція в першій половині XIX ст. охопила багато країн Західної Європи та перетворила промисловий капітал на рушійну силу розвитку світової економіки. У цей період промисловий капітал самозростає високими темпами, що призводить до суттєвого розширення в економіці і суспільстві. Виникають прошарки багатих капіталістів і бідних найманих працівників. Наростають економічні диспропорції, пов'язані з неможливістю стимулювання подальшого економічного розвитку обмеженим колом багатих капіталістів, тоді як широкі верстви бідного населення не мають достатніх ресурсів ні для відтворення власної робочої сили, ні для підвищення споживання і стимулювання на цій основі економічного розвитку. На хвилі цих диспропорцій, які стали одним з основних каталізаторів економічного спаду першої половини XIX ст. (спадна гілка першої хвилі М. Кондратьєва [14]), зароджується критика основоположних постулатів класичної політекономії та з'являються нові напрямки економічної думки, які вказують на збої у роботі ринкового механізму саморегулювання та виступають за державне регулювання економіки як його замітника, відводячи державі особливе місце в економічних процесах країни.

Представник економічного романтизму С. Сісмонді першим піддав критиці економічну систему капіталізму, виступаючи проти окремих положень класиків. Його критика тяжіє до здійснення реформ, які б забезпечили затримку розвитку капіталізму на стадії дрібнотоварного виробництва, оскільки на цій стадії відсутня експлуатація найманої праці [6].

Саме в державній владі вчений вбачає протидію розвитку капіталізму. Державне регулювання насамперед повинно стосуватися процесів виробництва та розподілу суспільного багатства. С. Сісмонді наголошує, що економічна свобода та необмежена конкуренція породжують анархію виробництва, за якої ніхто не в змозі врахувати дійсну величину попиту та реальні потреби споживачів. За цих умов держава покликана не допустити пожертви людьми заради багатства,

яким вони зовсім не будуть користуватися, оскільки лише вона єдина може піднятися над матеріальним розрахунком збільшення продукції, необхідної для виживання, і порівняти з ним зростання споживання і достатків усіх, що і має бути метою, до якої прагнуть нації [6].

П. Ж. Прудон висловлював спільні з С. Сімонді погляди про зниження в економіці вільної конкуренції та відзначав, що йдеться не про знищення конкуренції, що так само неможливо, як знищення свободи, а про те, щоб знайти рівновагу, тобто регулювання конкуренції [15].

Відходом від класичних засад є трактування держави соціал-утопістом Сен-Сімоном, який відводив їй роль основного суб'єкта реформації. Проте згодом, після повного трансформування суспільства, держава як інституція відіме, а управління здійснюватиметься колективно вповноваженими індустріалами. Їх обов'язок, як наголошував вчений, обмежиться лише усуненням усього того, що заважає корисній праці. Вони матимуть у своєму розпорядженні мало влади і мало грошей, оскільки трохи влади і трохи грошей достатньо для досягнення мети [16, с. 223].

У середині 40-х років XIX ст. виникає марксизм, засновник якого К. Маркс вбачає в розвитку капіталізму концентрацію капіталу та монополізацію окремих галузей економіки, посилення циклічності економічного розвитку, що обмежує можливості ринкових механізмів у регулюванні спадів виробництва, безробіття, інфляції. Основні ідеї марксизму полягають у необхідності заміни стихійного капіталістичного розвитку свідомим, цілеспрямованим впливом держави на соціально-економічні процеси за допомогою загальнодержавних планів [11].

Ф. Енгельс стверджував, що у разі переростання продуктивними силами меж акціонерної власності їх одержавлення буде неминучим, як і незаперечною стане необхідність державного управління продуктивними силами [7].

У цей же самий період розвивається історична школа. Представники історичної школи М. Вебер, В. Зомбарт, В. Рошер, Ф. Ліст, А. Мюллер теж вбачають вихід із ситуації, що склалася, у державному втручанні і вважають його єдиною умовою ефективного функціонування [17].

Ф. Ліст зазначав, що окрема людина не завжди вільною діяльністю сприяє інтересам суспільства, у тисячах випадків державна влада змушена обмежувати приватну промисловість [9, с. 145].

К. Бюхер наголошував, що державне господарство, яке в змозі було б задовольнити національною працею всі потреби своїх підданих, має ввести єдину митну систему, стимулювання розвитку великої промисловості, надання державних субсидій, проводити будівництво систем сполучення, державну підтримку розвитку науки та культури, усунення нерівності в оподаткуванні тощо [18, с. 123].

Позиція представників історичної школи відрізняється від марксистської чи соціалістів-утопістів, але, будучи обумовлена тими самим історичними й економічними підставами, теж передбачає підтримку державного втручання в економіку.

Якщо в Росії на межі XIX–XX ст. ці соціальні підходи і економічні вчення вилилися в революцію і запровадження планової економіки, то в переважній більшості західних країн перемогу над соціалістичними ідеями здобув великий промисловий капітал, який посилив свою присутність і свою владу, перетворившись на монополістичний. Наприкінці висхідної – початку низхідної фази економіки чергового економічного циклу М. Кондратьєва відбувається відновлення інтересу до класичних вчень. Проте, оскільки праці класиків відображали сучасну їм дійсність дисперсної економіки великої кількості малих фірм, а на межі XIX–XX ст. панували монополії, неокласики переглянули цю теорію.

Засновником та основним розробником неокласичного напрямку в економічній науці вважають А. Маршалла, який зазначав, що економічне життя повинне розглядатись без політичних впливів, без державного втручання.

Представники неокласичної школи вважають, що держава повинна здійснювати регулювання економіки, проте воно повинно бути обмеженим (у цьому одна з відмінностей від класиків, вчення яких не враховували позитивний досвід державного регулювання національних економік у другій половині XIX ст.). Роль держави полягає у створенні умов для ефективного розвитку господарської діяльності.

Інший відомий представник неокласичної школи А. Пігу, аналізуючи недоліки ринкового механізму, зазначав, що навіть А. Сміт не усвідомлював повністю, наскільки система природної свободи потребує утвердження правомочності й охорони за допомогою спеціальних законів з тим, щоб вона могла забезпечити найбільш продуктивне використання ресурсів країни [10, с. 196].

Представники іншої течії неокласичного напрямку – неолібералізму (В. Ойкен, А. Рюстов, А. Мюллер-Армак, Л. Ерхард, Репке-Ерхарда та ін.) вважають, що державне регулювання повинно забезпечувати загальні принципи та умови господарювання й стабілізувати економічні процеси [17].

В. Ойкен у праці "Основні принципи економічної політики" висунув ідею про те, що держава організовує ринок, проводячи політику порядку. Вирішальним елементом цього порядку повинна стати вільна конкуренція [19]. Ці ідеї В. Ойкена розвивав його соратник – Ф. Бем, приділяючи основну увагу обґрунтуванню взаємозв'язку права і влади та зазначаючи, що тільки сильна правова держава може стати гарантом ефективної ринкової економіки, адже сильна держава – це не така

державна, яка роздає численні пільги, а та, яка використовує владу для створення умов для чесної конкурентної боротьби [20].

Роль держави, за образною ілюстрацією Л. Ерхарда, порівнюється з функціями судді (арбітра) на футбольному полі, який строго спостерігає за діями футбольних команд відповідно до певних правил, але не має права безпосередньо брати участь у грі. Іншими словами, держава для підтримки умов існування "соціального ринкового господарства" як "ідеального типу" вільного ринкового господарства повинна стежити за дотриманням "правил" вільної конкуренції ("чесної гри"), контролювати умови ціноутворення і припиняти спроби встановлення монопольних цін, гарантувати охорону і пріоритетне значення приватної власності в товарно-грошовому господарстві без монополій [21].

Своєрідною альтернативою вирішенню дискусійних питань щодо місця та ролі держави в економічних процесах стало зародження такого напрямку економічної думки, як інституціоналізм, що відкидав і цілковите панування держави в економіці, і домінування ринку. Інституціоналізм виникає на межі XIX–XX ст. у період висхідної фази економіки (з 1890–1896 рр. до 1914–1920 рр.).

Представники інституціоналізму (Т. Веблен, А. Шпітгоф та ін.) вважали, що держава повинна передусім створити сприятливий інвестиційний клімат шляхом стимулювання підготовки кваліфікованої робочої сили, поліпшення методів використання природних ресурсів, формування нових провідних галузей економіки, сприяння внутрішній конкуренції, вдосконалення права, розвитку менталітету нації, регулювання динаміки інвестиційних циклів та ін. Зокрема, Т. Веблен проголосив керівну роль держави у формуванні цілісного суспільства шляхом розвитку освіти, нових технологій, спрямування діяльності бізнесу в необхідне для суспільства русло [17].

Кінець 20-х років XX ст. ознаменувався початком найбільшої та найглибшої світової економічної кризи – великої депресії. Скорочувалося промислове виробництво, підвищився рівень інфляція, зростали ціни, збільшувалася кількість безробітних. Світова економічна криза 1929–1933 рр. показала, що ринковий механізм не може самостійно забезпечити рівновагу на ринках товарів, капіталу та праці, а відсутність планомірного державного регулювання може призвести до економічної катастрофи.

Вихід з кризи, який запропонував Дж. Кейнс, полягав у поверненні до державного втручання, але був інструментально відмінний від позицій представників марксизму чи історичної школи. Теорію кейнсіанства можна вважати "антикризовою", так як її зародження відбувалося на межі 1920–1930-х років, на хвилі спаду економіки (спадна гілка третьої хвилі М. Кондратьєва), коли потрібно було подолати глибокий спад виробництва та безробіття. Особливістю теорії є те, що ринок сам

по собі не може забезпечити повну економічну стабільність, отже, державі відводиться більш активна роль у цьому процесі [22, с. 208].

Дж. Кейнс ще у 1924 р. висунув теорію, в якій спростував погляди класиків на роль держави та довів неможливість досягнення економічної рівноваги за допомогою ринкових важелів і неспроможність існування капіталізму без широкомасштабного втручання держави [23].

Дж. Кейнс стверджував, що розширення функцій уряду – єдиний практичний засіб уникнути руйнації існуючих економічних форм, обґрунтував засади антикризової політики держави, конкретизовані в численних рекомендаціях щодо її реалізації. В умовах кризи, на його думку, необхідно передусім здійснити низку заходів щодо активізації і стимулювання загальної купівельної спроможності населення, тобто сукупного попиту, а також факторів, що його визначають. Оскільки такий попит впливає на масштаби зайнятості в країні, а пропозиція впродовж короткотермінового періоду залишається незмінною, Дж. Кейнс доводив, що вивести економіку з кризи і підвищити темпи економічного зростання за наявності великої кількості безробітних можна лише шляхом державного регулювання попиту. На його думку, двома складовими ефективного попиту є споживання та інвестиції, отже, повну зайнятість може забезпечувати їх оптимальне співвідношення. Головним чинником ефективного попиту вчений вважав обсяг інвестицій, оскільки їх зростання сприяє збільшенню національного доходу і залученню додаткової робочої сили. Для цього слід трансформувати всі заощадження в реальні інвестиції, що можливо за низької норми відсотка.

На відміну від неокласиків, Дж. Кейнс вважав, що використання гнучкості цін як засобу відновлення економічної рівноваги неможливе внаслідок монополізації економіки. Засобами державного регулювання, за Дж. Кейнсом, слугує збільшення державних витрат та ефективний вплив на зростання споживчого попиту (при якому держава повинна послабити властиву людям схильність до заощадження), перерозподіл доходів на користь найбільш вразливих верств населення, що сприятиме зростанню платоспроможного попиту на наймасовіші товари. Бюджетну політику вчений також пов'язував із зменшенням доходів державного бюджету, а отже, з його дефіцитом. Дж. Кейнс пропонував використовувати систему податкових пільг для підприємців, які інвестують у виробництво, та надавати їм субсидії, збільшувати державні капіталовкладення у пріоритетні галузі економіки, розвивати гарантований державний ринок шляхом державних замовлень і державних закупівель [24].

Доповнили кейнсіанську теорію у своїх працях неокейнсіанці Дж. Робінсон, Н. Калдор та ін. [17]. Основними недоліками теорії Дж. Кейнса вони вважали спрощену модель економіки, в якій існує або інфляція, або безробіття, кожне з яких можна усунути шляхом вико-

ристання протилежних методів грошово-кредитної і бюджетної політики, абстрагування від фактичної зміни цін, розподілу доходів та ін.

У міру виходу економіки з кризи роль держави знову почала послаблюватися, про що свідчить нова хвиля вчень про неприпустимість втручання держави в економіку чи її обмеження, зокрема монетаризм, теорія раціональних очікувань та ін.

Сучасний монетаризм як один з напрямів економічної думки виник у 50-х роках ХХ ст. в період висхідної фази економіки (1952–1974 рр.). Ґрунтуючись на кількісній теорії грошей, монетаризм виступає проти активного і широкомасштабного державного регулювання економіки і надає вирішального значення обмеженню темпів приросту грошової маси на рівні 3–5 %. На думку М. Фрідмена, втручання держави в економіку порушує сталість ринкового механізму і принцип вільного ціноутворення [11].

Теоретична новизна концепції державного втручання в економіку М. Фрідмена в тому, що воно обмежено жорсткою грошовою політикою, яка пов'язана з "природною нормою безробіття" [11, с. 141–147]. Соціальна концепція, за Ф. Хайеком, спрямована проти будь-яких форм державного регулювання ринку, передусім, проти кейнсіанства. Державна влада всередині країни має тільки одне завдання – забезпечити дотримання всіма громадянами загальних правил поведінки, тобто підтримувати правопорядок. Практично це означає, що держава позбавляється можливості спрямовувати і контролювати економічну діяльність індивідів [25].

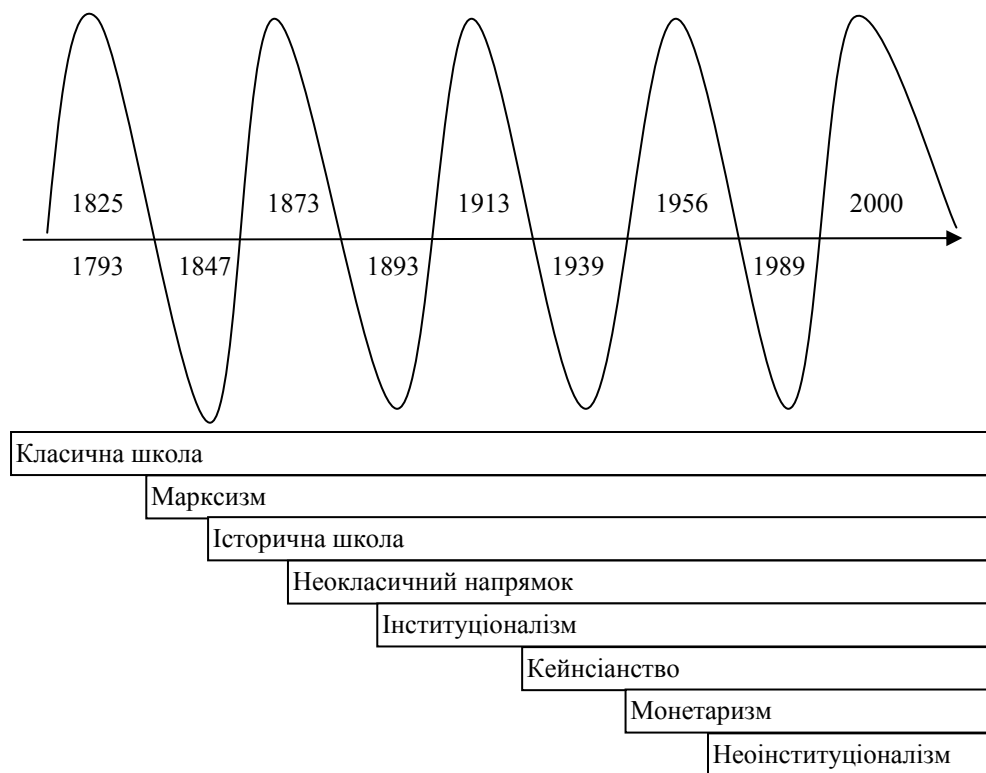
На етапі чергового спаду (1956–1989 рр.) економічного циклу М. Кондратьєва, який проілюстрував недостатню ефективність зазначених порад щодо обмеженої ролі і місця держави в економіці, набув розвитку так званий неінституціоналізм. На відміну від старого інституціоналізму, представники неінституціоналізму (Р. Коуз, О. Вільямсон, Дж. К. Гелбрейт, З. Чейнз, Р. Арон та ін.) виступали за посилення втручання держави в економіку, віддаючи їй функцію координатора [26].

Зокрема, Р. Коуз слушно вказував на необхідність послаблення економічної нерівності, поліпшення довкілля, збільшення соціальних витрат (зокрема, інвестиційних) тощо, оскільки це сприятиме інвестиційним процесам та їх оптимальній спрямованості, побудові контрактної економіки. З. Чейнз виступає за державний контроль шляхом регулювання інвестицій між країнами. Французький економіст Р. Арон висловлювався за державну підтримку розвитку галузей, які визначають розгортання НТР [17].

Дж. К. Гелбрейт визнавав, що держава повинна встановити прогресивнішу шкалу подохідного податку, гарантувати для всього працездатного населення певний дохід, вирівняти заробітну плату членами профспілок та тих, хто до них не належить, чоловікам та

жінкам, збільшити державні витрати на захист довкілля та ін. Він також виступав за націоналізацію наймогутніших корпорацій, передусім військово-промислового комплексу, державне регулювання цін в інтересах дрібних підприємств. Водночас, допомога держави, на його думку, необхідна і плановій системі, тобто великим корпораціям для реалізації їх продукції шляхом державних замовлень (у тому числі на поставки зброї). Як відзначає вчений, така система за відсутності державного втручання є іманентно нестійкою. Дж. К. Гелбрейт висловлювався проти антитрестівського регулювання, оскільки воно заважає контролю над цінами, зростанню корпорацій тощо [12].

Проведений історичний аналіз поглядів представників різних шкіл, напрямків й течій щодо місця та ролі держави показує залежність між зародженням нових теоретичних вчень про роль інституту держави у регулюванні економіки та фазами циклів М. Кондратьєва. Зародження таких шкіл, як марксизм, історична, кейнсіанство, неоінституціоналізм припадає на низхідну, дно або початок висхідної стадії відповідного економічного циклу, тоді як розвиток класичної політичної економії, неокласики, інституціоналізму, монетаризму – на завершальні етапи висхідної стадії чи пік (рисунок).

Аналіз зародження нових теоретичних вчень про роль держави у регулюванні економіки залежно від фаз циклів М. Кондратьєва

Джерело: складено автором на основі [15; 17].

У періоди спаду економіки в державному регулюванні вчені вбачали засіб уникнення руйнування економіки та умову успішного виходу з кризи. І навпаки, в період піку розвитку економіки, вчені висловлювались проти або за обмеження державного втручання в її регулювання.

Висновки. Обґрунтовано важливу стабілізуючу роль державного регулювання в економіці, яке повинно мати форму автоматичного стабілізатора, що забезпечує переключення різних за інтенсивністю впливу на економіку форм та механізмів державного регулювання залежно від стадії економічного циклу. При цьому слід враховувати не тільки цикли М. Кондратьєва, покладені в основу проведеного дослідження, але і їх коротші аналоги. Вони залишилися поза межами поточного дослідження не через відсутність потреби державного регулювання на спадних гілках описуваних хвиль, а через їх недостатню тривалість для запровадження нової парадигми аналізу економічних процесів та явищ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мен Т. Богатство Англии во внешней торговле или баланс нашей внешней торговли как регулятор нашего богатства. Меркантилизм / под ред. И. С. Плотникова. Л. : ОГИЗ, СОЦЭКГИЗ. 1953. С. 155–183.
2. Монкретьен А. Трактат о политической экономии. Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков. В 5 т. / отв. ред. Г. Г. Фетисов. М. : Мысль, 2004. Т. 1. От зари цивилизации до капитализма. 234 с.
3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М. : Соцэкгиз, 1962. 684 с.
4. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения : Сочинения. М. : Гос. изд-во полит. л-ры, 1955. Т. 1. 360 с.
5. Милль Джон Стюарт. Основания политической экономии с некоторыми применениями к общественной философии ; пер. с англ. изд. Е. И. Остроградской. Киев ; Харьков : Южно-рус. книгоизд-во Ф. А. Иогансона, Киев, 1896. 866 с.
6. Сисмонди С. Новые начала политической экономии. М. : Соцэкгиз, 1935. 362 с.
7. Маркс К. Капитал: критика полит. экономии / ред. Ф. Энгельса. М. : Политиздат, 1970. Т. 3, кн. 3. Процесс капиталистического производства, взятый в целом (Ч. 1, 2). 1083 с.
8. Маркс К., Энгельс Ф. К жилищному вопросу. Избр. произвед. в трех т. Т. 2. М. : Политиздат, 1979. 675 с.
9. Лист Ф. Национальная система политической экономии / Ф. Лист. СПб, 1891. 256 с.
10. Пигу А. Экономическая теория благосостояния ; пер. с англ. М. : Прогресс, 1985. Т. 1. 512 с.
11. Фридмен М. Количественная теория денег. М. : Дело, 1996. 155 с.
12. Гелбрейт Дж. К. Экономические теории и цели общества. М. : Прогресс, 1976. 213 с.

13. *Петти У.* Трактат о налогах и сборах. М. : ЭКСМО-Пресс, 2000. 76 с.
14. Kondratiev-waves IT and Health with phase shift acc to Goldschmidt. URL : <https://www.uni-trier.de/index.php?id=28954>.
15. *Прудон П. Ж.* Что такое собственность? или Исследование о принципе права и власти. М. 1919. 202 с.
16. *Сен-Симон А.* Письма американцу. Утопический социализм : хрестоматия / общ. ред. А. И. Володина. М. : Политиздат, 1982. С. 221–224.
17. *Мочерний С. В.* Економічна теорія. К. : Академія, 2009. 640 с.
18. *Бюхер Карл.* Возникновение народного хозяйства : публ. лекции и очерки : пер. с нем. 5-го изд. 1906 г. / под ред. и с предисл. И. М. Кулишера. СПб. : Тип. Н. Н. Клобукова, 1907. 195 с.
19. *Ойкен В.* Основы национальной экономики. М. : Прогресс, 1996. 364 с.
20. *Нуреев Р. М.* Социальный рыночный порядок в Германии: путь от теории к практике. URL : http://elibrary.ru/download/elibrary_21347427_31317269.pdf.
21. *Эрхард Л.* "Благосостояние для всех". URL : <http://orel.rsl.ru/nettext/foreign/erhard/erhsod.htm>.
22. *Диха М. В.* Обґрунтування ролі держави в регулюванні соціально-економічних процесів. Вісн. Донець. нац. ун-ту. 2012. № 2. С. 207–2011.
23. *Кейнс Дж. М.* Конец laissez-faire. Истоки. Вып. 3. М. : ГУ ВШЭ, 1998. 456 с.
24. *Кейнс Д. М.* Общая теория занятости, процента и денег ; пер. с англ. ; ред. А. Г. Милейковский. М. : Прогресс, 1978. 494 с.
25. *Хайек Ф. А.* Индивидуализм и экономический порядок. М. : Изограф, 2001. 256 с.
26. *Пасемко Г. П., Беседіна Г. Є., Данилів Б. В.* Еволюція концепцій державного регулювання аграрних відносин в економічній теорії. Вісн. Харків. нац. аграрного ун-ту ім. В. В. Докучаєва. 2014. № 7. С. 328–336. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhnau_ekon_2014_7_45.

Стаття надійшла до редакції 09.11.2016.

Masko A. Genesis of the opinions on the role of the state in the economy.

Background. The problem of determining the appropriateness of state intervention in the economy, tools and methods was debated by scientists from many schools of economic theory. Different schools and trends, each in its own way interpret the role of the state in the economic life of society. If the historical school, marxism, keynesianism argued for active state intervention in market processes, the classical school, neoclassical direction, institutionalism and monetarism advocated market regulation of the economy. In this case, the relationship is traced between the emergence of new theoretical teachings on the role of the state in economic regulation and periodic cycles of ups and downs of the economy, which at that time were described by M. Kondratiev.

The ***aim*** of the article is to establish cyclical changes scientific views on the role and place of the state in the economy depending on the current phase of the economic cycle by M. Kondratiev when they appeared, justify the need for state regulation during the recession and its restrictions on the stages of growth.

Materials and methods. The research was conducted using the following methods: historical, theoretical generalization, comparative analysis, analysis and synthesis, which made it possible to detect recurrence between the emergence of new theoretical doctrines about the role of the state in the economy and periodic cycles of ups and downs of the economy by M. Kondratiev.

Results. A major achievement of this study is the establishment of the cyclical changes in scientific views on the role of state in the economy based on periodic cycles of ups and downs of the economy by M. Kondratyev, namely schools which were for state regulation of the economy appeared during the recession, while schools that argued for market regulation during economic growth. The approaches of different schools, directions and trends regarding the role of state in the economy have been described. It justified the use by state of various forms and methods of regulation depending on the stage of the economic cycle.

Conclusion. Conducted historical analysis of the views of different schools and trends regarding the place and role of the state shows the relationship between the emergence of new theoretical teachings on the role of the institute of the state in regulating the economy and the phases of the Kondratiev cycles. Such schools as marxism, German historical school, institutionalism, keynesianism appeared during the downturn, recession or beginning of the recovery phase of the corresponding economic cycle, while the development of classical political economy, neoclassical direction, institutionalism and monetarism during the final stage of the ascending phase or peak. During the economic downturn the researchers saw the state regulation as means of avoiding the destruction of the economy and the condition for a successful crisis recovery. Conversely, during the economy peaks, the scientists expressed against or restriction of state intervention in the economy. We can conclude about the important stabilizing role of state regulation in the economy, which should take the form of automatic stabilizer that provides switching of different intensity impact on the economy forms and mechanisms of state regulation depending on the stage of the economic cycle. It comprises not only Kondratiev cycles, underlying the study, but their shorter counterparts as well. They were left out of the current study not due to lack of state regulation needs during the described cycles, but because of their short duration for the introduction of a new paradigm of analysis of economic processes and phenomena.

Keywords: economics, state, state regulation, Kondratiev cycles, economic growth, economic recession.

REFERENCES

1. Men T. Bogatstvo Anglii vo vneshnej torgovle ili balans nashej vneshnej torgovli kak reguljator nashego bogatstva. Merkantilizm / pod red. S. Plotnikova. L. : OGIZ, SOJJeKGIZ. 1953. S. 155–183.
2. Monkret'en A. Traktat o politicheskoj jekonomii. Mirovaja jekono-micheskaja mysl'. Skvoz' prizmu vekov. V 5 t. / otv. red. G. G. Fetisov. M. : Mysl', 2004. T. 1. Ot zari civilizacii do kapitalizma. 234 s.
3. Smit A. Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov. M. : Socjkgiz, 1962. 684 s.
4. Rikardo D. Nachala politicheskoj jekonomii i nalogovogo oblozhenija : Sochinenija. M. : Gos. izd-vo polit. l-ry, 1955. T. 1. 360 s.
5. Mill' Dzhon Stjuart. Osnovaniya politicheskoj jekonomii s nekotorymi primenenijami k obshhestvennoj filosofii ; per. s angl. izd. E. I. Ostrogradskoj. Kiev ; Har'kov : Juzhno-rus. knigoizd-vo F. A. Iogansona, Kiev, 1896. 866 s.
6. Sismondi S. Novye nachala politicheskoj jekonomii. M. : Socjkgiz, 1935. 362 s.
7. Marks K. Kapital: kritika polit. jekonomii / red. F. Jengel'sa. M. : Politizdat, 1970. T. 3, kn. 3. Process kapitalisticheskogo proizvodstva, vzjatyj v celom (Ch. 1, 2). 1083 s.
8. Marks K., Jengel's F. K zhilishhnomu voprosu. Izbr. proizved. v treh t. T. 2. M. : Politizdat, 1979. 675 s.
9. List F. Nacional'naja sistema politicheskoj jekonomii / F. List. SPb, 1891. 256 s.
10. Pigu A. Jekonomicheskaja teorija blagosostojanija ; per. s angl. M. : Progress, 1985. T. 1. 512 s.

11. *Fridmen M.* Kolichestvennaja teorija deneg. M. : Delo, 1996. 155 s.
12. *Gelbrejt Dzh. K.* Jekonomicheskie teorii i celi obshhestva. M. : Progress, 1976. 213 s.
13. *Petti U.* Traktat o nalogah i sborah. M. : JeKSMO-Press, 2000. 76 s.
14. *Kondratiev-waves IT and Health with phase shift acc to Goldschmidt.* URL : <https://www.uni-trier.de/index.php?id=28954>.
15. *Prudon P. Zh.* Chto takoe sobstvennost'?' ili Issledovanie o principe prava i vlasti. M. 1919. 202 s.
16. *Sen-Simon A.* Pis'ma amerikancu. Utopicheskij socializm : hrestomatija / obshh. red. A. I. Volodina. M. : Politizdat, 1982. S. 221–224.
17. *Mochernyj S. V.* Ekonomichna teorija. K. : Akademija, 2009. 640 s.
18. *Bjuher Karl.* Vozniknovenie narodnogo hozjajstva : publ. lekcii i ocherki : per. s nem. 5-go izd. 1906 g. / pod red. i s predisl. I. M. Kulishera. SPb. : Tip. N. N. Klobukova, 1907. 195 s.
19. *Ojken V.* Osnovy nacional'noj jekonomii. M. : Progress, 1996. 364 s.
20. *Nureev R. M.* Social'nyj rynochnyj porjadok v Germanii: put' ot teorii k praktike. URL : http://elibrary.ru/download/elibrary_21347427_31317269.pdf.
21. *Jerhard L.* "Blagosostojanie dlja vseh". URL : <http://orel.rsl.ru/nettext/foreign/erhapd/erhsod.htm>.
22. *Dyha M. V.* Obg'runtuvannja roli derzhavy v reguljuvanni social'no-ekonomichnyh procesiv. Visn. Donec' nac. un-tu. 2012. № 2. S. 207–2011.
23. *Kejns Dzh. M.* Konec laissez-faire. Istoki. Vyp. 3. M. : GU VShJe, 1998. 456 s.
24. *Kejns D. M.* Obshhaja teorija zanjatosti, procenta i deneg ; per. s angl. ; red. A. G. Milejkovskij. M. : Progress, 1978. 494 s.
25. *Hajek F. A.* Individualizm i jekonomicheskij porjadok. M. : Izograf, 2001. 256 s.
26. *Pasemko G. P., Besjedina G. Je., Danyliv B. V.* Evoljucija koncepcij derzhavnogo reguljuvannja agrarnyh vidnosyn v ekonomichnij teorii'. Visn. Harkiv. nac. agrarnogo un-tu im. V. V. Dokuchajeva. 2014. № 7. S. 328–336. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhna_ekon_2014_7_45.

УДК 658.84

ГУРДЖИЯН Карина, к. е. н., доцент кафедри маркетингу та реклами КНТЕУ

ЗАХОЧЕННЯ СПОЖИВАЧІВ У ПРОГРАМАХ ЛОЯЛЬНОСТІ

Визначено пріоритетні типи заохочення учасників програм лояльності та причини відмови споживачів від участі в них. Проаналізовано різновиди фінансових, нефінансових та нематеріальних вигод, які впроваджуються підприємствами, їх відповідність очікуванням споживачів. Розглянуто доцільність урізноманітнення заохочення учасників програм лояльності.

Ключові слова: програма лояльності, заохочення споживачів, фінансові вигоди, нефінансові вигоди, нематеріальні вигоди.

Гурджиян К. Поощрение потребителей в программах лояльности. Определены приоритетные типы поощрения участников программ лояльности и причины отказа потребителей от участия в них. Проанализированы разновидности финансовых, нефинансовых и нематериальных выгод, внедряемых предприятиями, их соответствие ожиданиям потребителей. Рассмотрена целесообразность внедрения разнообразных поощрений участников программ лояльности.

Ключевые слова: программа лояльности, поощрения потребителей, финансовые выгоды, нефинансовые выгоды, нематериальные выгоды.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку як світового, так і українського маркетингу лояльності характеризується щорічним збільшенням кількості підприємств, що впроваджують програми лояльності (ПЛ), та посиленням залученості споживачів до участі в них. У зв'язку з цим факт наявності програми лояльності вже не може бути конкурентною перевагою підприємства. Споживачі стверджують, що вони відмовляться або взагалі не приєднаються до ПЛ, яка є занадто складною, високовартісною або передбачає тривале накопичення балів для отримання невідповідних споживчим побажанням переваг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми теорії та практики формування лояльності споживачів досліджували такі закордонні та вітчизняні науковці, як С. Бутчер, Т. Дубовик, Т. Євстигнеєва,

О. Мельникович, Д. Россітер, Л. Персі [1–5], Д. Аакер, А. Мартишев, Ф. Райхельд, С. Сисоєва, А. Цисар, Я. Хофмаєр та ін. В Україні проблемі формування лояльності споживачів переважно приділяють увагу маркетингологи-практики.

Результати аналізу досліджень показали, що проблематика, пов'язана з вибором типу заохочення учасників ПЛ, недостатньо висвітлена в сучасній науковій українській літературі.

Метою статті є визначення методів заохочення споживачів у програмах лояльності, а саме видів винагород, яким віддають перевагу учасники програм лояльності.

Матеріали та методи. У статті використано матеріали досліджень ПЛ дослідницької компанії "Nielsen" та американської компанії "CrowdTwist", яка спеціалізується на розробці рішень з формування комплексної лояльності споживачів.

Результати дослідження. За результатами опитування 29000 інтернет-користувачів у 58 країнах світу дослідницькою компанією "Nielsen" визначено, що збільшується не тільки рівень впровадження ПЛ підприємствами, але й залученість споживачів до участі в них (рис. 1). Більшість респондентів стверджують, що їм подобається здійснювати покупки в тих магазинах, в яких діють ПЛ. Найбільшого поширення ПЛ набули серед підприємств Європи, Північної Америки і Азійсько-Тихоокеанського регіону, де їх впроваджують майже дві третини підприємств. В опитуванні також взяли участь інтернет-користувачі з України.

Рис. 1. Популярність програм лояльності у світі, % [6]

З метою утримання споживачів важливо пропонувати їм те, що вони цінують. Так, три чверті опитаних споживачів стверджують, що пріоритетними перевагами ПЛ для них є надання знижок та безкоштовних товарів (табл. 1). Такі переваги – найважливіші для споживачів з Європи та Північної Америки.

Таблиця 1

Пріоритетні переваги програм лояльності для споживачів, % [6]

Тип винагороди у ПЛ	Середнє по світу	Регіон				
		Азійсько-Тихоокеанський	Європа	Близький Схід / Африка	Латинська Америка	Північна Америка
Знижки або безкоштовні товари	75	70	82	74	74	82
Покращене обслуговування	44	53	32	48	59	24
Безкоштовна доставка	42	45	34	42	41	46
Ексклюзивні товари або події	33	41	22	34	30	25
Спеціальні години покупок	25	36	11	21	22	12

Покращене обслуговування та безкоштовна доставка – це дві інші значимі переваги для майже половини респондентів у всьому світі. Покращене обслуговування є особливо важливим для споживачів з Латинської Америки і Азійсько-Тихоокеанського регіону, а важливість безкоштовної доставки відзначили споживачі з Північної Америки та Азійсько-Тихоокеанського регіону. Ексклюзивні товари/події та спеціальні години покупок мають значення для третини та чверті респондентів по всьому світі відповідно, але найбільш важливими ці фактори є для учасників ПЛ з Азійсько-Тихоокеанського регіону.

У разі, якщо ПЛ не є безкоштовною або передбачає тривале накопичення балів для отримання винагороди, то існує висока вірогідність того, що споживачі до неї не приєднуються взагалі (табл. 2). Половина респондентів у всьому світі стверджують, що відмовляться або взагалі не приєднуються до ПЛ, яка є занадто дорогою; третина – не братимуть участі у ПЛ, яка є або занадто складною, або передбачатиме надання невідповідних споживчим побажанням переваг.

При прийнятті рішення щодо вступу до безкоштовної ПЛ для споживача найважливішим є спосіб заохочення та вид вигоди, яку він отримає. Можна заохотити приєднатися до ПЛ за допомогою винагород, але якщо споживачі не розуміють чи не сприймають переваги, які вона надає, то програма не буде ефективною. Майже половина респондентів, які роблять покупки у ритейлерів з діючою ПЛ, стверджують, що вони відмовляться від неї, якщо не робитимуть достатньо покупок аби отримати переваги програми.

Таблиця 2

Причини відмови споживачів від участі у програмі лояльності, % [6]

Причина	Середнє по світу	Регіон				
		Азійсько-Тихоокеанський	Європа	Близький Схід / Африка	Латинська Америка	Північна Америка
Занадто дорого	50	48	47	45	65	52
Купую недостатньо, щоб користуватися перевагами	43	43	42	39	33	48
Занадто складно	37	39	30	36	49	36
Не подобаються запропоновані переваги	30	26	36	19	27	34
Забгато повідомлень / комунікації	27	27	29	30	26	17
Не хочу надавати персональну інформацію	25	29	20	30	24	19

Найбільше не задоволені запропонованими перевагами у ПЛ саме європейські споживачі. Вибір винагороди, що буде використовуватися в програмі формування лояльності споживачів, має залежати від потреб цільової аудиторії. Усі вигоди, що надаються споживачу, можуть бути поділені на матеріальні та нематеріальні (рис. 2). До комплексу заходів матеріального стимулювання споживачів можна віднести заходи фінансового та нефінансового стимулювання.

Рис. 2. Типи заохочення учасників програм лояльності (авторська розробка)

До заходів фінансового стимулювання відносять знижки, серед яких виділяють такі види:

разова – за фактом покупки, яку доцільно використовувати новоствореним підприємствам для залучення споживачів;

разова – залежно від вартості покупки може стати для споживача стимулюючим фактором здійснити велику покупку і за це отримати велику знижку. Для цього необхідно, щоб розмір знижки був вагомий, а товар не втрачав своїх властивостей з часом;

разова – за фактом покупки конкретного товару або послуги, яка пропонується з метою активізації продажів товарів або послуг, які не користуються попитом;

фіксована – на певний проміжок часу, яка може бути використана підприємствами з високою сезонною залежністю;

фіксована – без обмеженого терміну дії. Таку знижку доцільно впроваджувати підприємствам, які функціонують на висококонкурентних ринках, де переважає цінова конкуренція;

накопичувальна – перевага якої в тому, що заохочується не кожна покупка споживача, а купівельна історія.

Перевагами надання фінансових вигод у дисконтних системах є легкість їх впровадження та управління ними, негайність винагороди та простота для споживачів. Проте один з недоліків – їх істотний вплив на прибуток підприємства. Також введення в дію знижок може негативно впливати на сприйняття споживачем ціни на товар або послугу як занадто високої. Наприклад, дисконтним програмам лояльності разом з фінансовими вигодами віддає перевагу найбільша в світі роздрібна мережа "Walmart". Оскільки магазини "Walmart" знаходяться за містом, то підприємство недалеко від своєї території розташувало АЗК "Murphy USA". Споживачі, які здійснювали покупки в цьому магазині, залежно від суми чека отримували знижку на газ і бензин.

У зв'язку з кризовими явищами в Україні більшість споживачів віддають перевагу отриманню знижки у межах ПЛ. Так, фінансовим вигодам у ПЛ віддають перевагу магазини взуття "Intertop", "Carlo Pazolini", "Geox", а також такі мережі магазинів краси та здоров'я, як:

ТОВ "СУМАТРА-ЛТД": програма лояльності "КОСМО-клуб", в якій передбачено надання фіксованої знижки у розмірі 5 %;

"Watsons" ("ДЦ Україна"): ПЛ "Watsons Club", в якій надається можливість одержувати й використовувати бали при купівлі товарів у магазинах цієї мережі в еквіваленті "1 грн = 3 бали = 3 копійки бонусу". Слід зазначити, що в цій мережі накопичується більше бонусних балів при купівлі окремих товарів;

"PROSTOR": ПЛ "ProStor Club", в якій за 1 гривню нараховується 0,03 бонусні гривні, які можна використовувати при купівлі товарів у магазинах цієї мережі.

Впровадження накопичувальної системи знижок надає великі можливості для управління споживацькою активністю, дає змогу створити різноманітні пропозиції для різних груп споживачів, що сприяє підвищенню кількості лояльних споживачів. Також така система знижок дозволяє уникнути постійного надання знижки на кожну покупку, не потребує великих часових і адміністративних витрат, а порівняно з бонусною ПЛ є простішою в управлінні й оцінці результатів.

Основним недоліком накопичувальної системи знижок є те, що вона може бути високовартісною (залежно від визначених порогів надання знижки) та потребує порівняно високих витрат на обслуговування й оновлення бази даних. Крім того, така система знижок може бути легко скопійована конкурентами, не забезпечує миттєвої винагороди споживачів і впливає на скорочення кількості непостійних споживачів.

Фахівці з маркетингу рекомендують розглядати накопичувальну програму лояльності як інформаційний привід для спілкування зі споживачами і постійного контакту з представниками цільової аудиторії, а не для отримання додаткового прибутку.

Так, дисконтно-накопичувальним ПЛ віддає перевагу американська мережа ресторанів "*Boloco*", відома своїми буріто. Програма лояльності "*Boloco card*" передбачає видачу учаснику картки, яку він пред'являє при кожній покупці. Після покупок у ресторанах на суму, яка перевищує 50 доларів, споживач має право замовити будь-яку страву з меню і отримати її абсолютно безкоштовно. Успішність "*Boloco card*" обумовлена її простотою, відсутністю перерахунків з грошей в бали, а також можливістю описати механізм дії програми лояльності в один рядок тексту.

Схожа ПЛ діє в Україні в мережі піцерій "*Il Molino*", в якій накопичені бонуси можна обміняти на страви з меню. Серед інших закладів громадського харчування дисконтно-накопичувальним ПЛ віддають переваги мережа ресторанів "*Mafia*", мережа піцерій "*Domino's Pizza*" та "Папа Джон".

Більшість мережевих магазинів одягу в Україні також пропонують споживачам накопичувати знижку, серед яких: "*ARGO* – торговельна мережа", "*MD Group*", "*Oodji*", "*Accessorize*", "*Karen Millen*", "*New balance*", "*Walker*", "*Welfare*", "*Adidas*" та ін.

В Україні дисконтно-накопичувальні програми лояльності також користуються популярністю серед аптечних мереж (напр., "Віталюкс", "Аптека гормональних препаратів") та підприємств парфумерно-косметичного ринку (мережа магазинів "*Brocard*" та "*Bonjour*").

До заходів нефінансового стимулювання можна віднести надання безкоштовних товарів (подарунків) і пільги на спеціальне обслуговування товару. Найбажанішими подарунками для споживачів є подорожі, ноутбуки, планшети, смартфони, ювелірні прикраси та косметика [7].

Привертають увагу споживачів нестандартні підходи. Наприклад, мережа готелів "MGM Resorts" відома завдяки своїй ПЛ "M life", в якій учасникам пропонуються незвичайні подарунки. У програмі виділено чотири рівні участі: сапфіровий, перловий, золотий і платиновий. Чим вище рівень участі учасника, тим цікавіше одержувані ним винагороди і вище швидкість накопичення бонусів. Наприклад, серед винагород ПЛ є такі, як: провести день біля танцюючих фонтанів "Bellagio", виконати епізодичну роль у шоу Цирку дю Солей, виступити партнером відомого ді-джея на дискотеці в популярному клубі Лас-Вегаса та ін.

Корисним методом заохочення є *пільги на спеціальне обслуговування товару*.

Виявлено, що для великої частини споживачів важливою є наявність безкоштовної доставки як частини ПЛ. Як один із способів заохочення споживачів у ПЛ таку перевагу пропонують американський інтернет-магазин "Staples", американська компанія, виробник і постачальник одягу й аксесуарів для активного відпочинку "Columbia Sportswear Company", датська взуттєва компанія "ECCO", магазин дизайнерського одягу "Saks Fifth Avenue" та ін.

Однак найкращим для споживача є можливість вибору подарунку самостійно. Наприклад, учасники ПЛ "Lean Cuisine" надсилають коди з упаковки замороженої їжі і отримують за це бали, які можна обміняти на подарунки з каталогу, серед яких є кухонний посуд, подарункові сертифікати і квитки в кіно.

Програму лояльності "Genuine Xerox Rewards" запущено для того, щоб підтримати користувачів, які купують оригінальні витратні матеріали "Xerox". В її основу покладено принцип нарахування балів при реєстрації друкарської техніки, твердих чорнил і картриджів з тонером. Учасники "Genuine Xerox Rewards" також можуть обміняти накопичені бали на подарункові карти на іграшки і парфумерію, портативну електроніку і побутову техніку [8].

Серед українських ПЛ однією з найбільш відомих є коаліційна ПЛ "Fishka", яка об'єднує такі підприємства, як АЗК "Окко", мережа супермаркетів "Фуршет", страхова компанія "Універсальна", мережа магазинів техніки та електроніки "Алло", "Райффайзен Банк Аваль" та інтернет-магазин ШипШина. В цій ПЛ споживачі можуть самостійно обирати вид вигоди, яку вони отримають. Так, накопичені бонуси можна обміняти або на купони на знижку на пальне, або на різноманітні подарунки, наприклад автотовари, товари для дому та саду, цифрову техніку, дитячі товари, послуги автомийки та ін. Надання можливості споживачам самостійного вибору подарунку вже забезпечило підприємству більше 3 млн учасників ПЛ.

В Україні в індивідуальних ПЛ споживачам також надається можливість обирати вигоду самостійно. Так, у ПЛ "Клуб 33" мережі піцерій "Pizza 33" передбачено накопичення бонусних балів при по-

купці товарів у мережі, які не є засобом платежу та не мають грошового еквіваленту, однак, можуть бути обміняні на подарунки (чашки, келихи, настінні годинники, іграшки, квитки в кіно, їжу та ін.).

Деякі підприємства дозволяють своїм споживачам коаліційно накопичувати бали. Наприклад, "Royal Bank of Canada" дає змогу комбінувати накопичені бали з накопиченими балами по усіх картках "RBC Bank" родичів та друзів. Аналогічну послугу пропонують учасникам українських ПЛ "Fishka", "Власний рахунок" мережі супермаркетів "Сільпо", "Level" АЗК "Socar".

Зазвичай, матеріальні нефінансові винагороди пропонуються у бонусних ПЛ. Існує думка, що перехід з дисконтної ПЛ на бонусну дозволяє скоротити витрати на винагороду споживачів на 30–75 %, збільшивши при цьому рівень фактичної лояльності на 30–40 %. Основною перевагою бонусної ПЛ є те, що споживачі вбачають цінність у накопичених бонусах, і це зумовлює ефект утримання. Якщо споживач знає, що у нього є відповідні накопичення, то йому буде важче відмовитися від послуг підприємства на користь іншого.

Серед недоліків бонусних ПЛ є досить велика кількість умов програми, що може заплутати споживачів, та висока вартість її застосування. Така ПЛ є важкою в утриманні та ефективній обробці даних для їх подальшого використання. Крім цього, складним є припинення дії програми.

Проблемою бонусних ПЛ також є те, що накопичені споживачами бонуси у великих обсягах можуть перетворитися для підприємства у борги. Так, по всьому світі учасниками пасажирських ПЛ накопичено 20 трлн бонусних миль. Кількість накопичених миль у 10 разів перевищує фактичні можливості авіакомпаній виконати свої зобов'язання. В США навіть створено підприємство "Savvy Traveler" ("Кмітливий мандрівник"), яке допомагає учасникам програм лояльності перетворити бали в авіаквитки. Вартість послуг агенції становить 75 дол. США за годину роботи.

Крім матеріального заохочення, споживачам подобається отримувати і нематеріальні винагороди, які збігаються з переконаннями споживачів та створюють позитивне враження про бренд. В Україні підприємства тільки починають впроваджувати комплекс заходів нематеріального стимулювання споживачів, тому доцільним є вивчення зарубіжного досвіду застосування такого виду вигод в успішно функціонуючих ПЛ. Так, у 2015 р. підприємством "CrowdTwist" проведено он-лайн опитування 1208 споживачів Північної Америки у віці від 18 до 69 років. Мета дослідження – визначення ставлення споживачів до програм лояльності та вплив цих програм на поведінку споживачів та їх залученість. Звіт про результати опитування складається з трьох частин залежно від віку респондентів: 402 – покоління "Міленіум"/"Y" (ті, що народилися між 1981 і 1997 роками); 403 – покоління "X" (ті, що народилися між 1965 і 1980 рр.); 403 – покоління "Бєбі бумєрів" (ті, що народилися між 1946 і 1964 рр.).

Слід зазначити, що крім отримання знижок, кредитів, безкоштовних товарів, третина споживачів усіх поколінь бажають мати можливість виділяти дотації на благодійність при участі у програмі лояльності (табл. 3).

Таблиця 3

Винагороди, яким надається перевага учасниками програми лояльності [9; 10]

Тип винагороди	Покоління		
	"Міленіум"	"Х"	"Бєбі бумери"
Знижки/ купони	82.1	85.1	74.2
Кешбек/ кредити	63.7	70.5	69.2
Безкоштовні товари	55.2	46.7	36.5
Дотації на благодійність	30.0	30.0	31.5
Отримання статусу	12.2	10.9	8.9
Отримання ексклюзивного товару	11.7	7.4	5.5
Досвід бренду	11.0	1.7	6.7
Визнання в суспільстві	5.5	5.5	0.7

Саме тому значна кількість підприємств розширюють можливість використання винагород, дозволивши учасникам ПЛ робити пожертви на благодійність або в інші фонди за допомогою своїх бонусних балів. Так, виробник наповнювачів для котячих туалетів "Fresh Step" надає можливість своїм споживачам робити пожертви балами для організації з порятунку і догляду за бездомними тваринами в межах ПЛ "Paw points rewards".

Компанією-виробником йогурту "Yoplait" запропоновано споживачам збирати рожеві кришечки від йогурту "Yoplait" під час дії програми: "Збережи кришечки, щоб зберегти життя". За кожен принесений кришечку компанія робила внесок на рахунок дослідження раку молочної залози.

Виробник підгузків "Pampers" при продажу однієї пачки підгузків або серветок зі спеціальною поміткою передає в Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) кошти на одну вакцину від правцю.

Крім дотацій на благодійність, для кожного десятого споживача важливим є відчуття причетності до певної соціальної групи. Споживачі хочуть почуватися важливими і цінними, але це не означає, що слід використовувати лише матеріальні подарунки. Підприємствам доцільно створювати для своїх споживачів неповторний стиль життя, наповнений новими можливостями. Спеціальні заходи тільки для VIP-споживачів можуть бути одним з методів привернення уваги до підприємства. Слід відмітити, що визнання у суспільстві та отримання статусу є більш важливим для покоління "Міленіум".

Так, американський інтернет-магазин одягу "Nordstrom" влаштовує видовищні заходи для своїх "кращих" споживачів. Компанія запрошує найцінніших споживачів в спа-салон або на вечерю, поєдну-

ючи це з приватним модним показом. Ще один інтернет-магазин "*Gilt*", який є лідером закритих інтернет-продажів, пропонує своїм VIP-споживачам можливість здійснити покупку новинки раніше всіх.

Учасники ПЛ "*Melon Fashion Club*", яка об'єднує п'ять брендів: "*Zarina*", "*Befree*", "*Love Republic*", "*Women' Secret*" та "*Springfield*", також отримують заохочення, які підвищують їх статус. Так, власникам карт пропонують можливість першими дізнаватися про акції та знижки, брати участь у закритих розпродажах, надають ексклюзивні пропозиції (до 50 % знижки на нову колекцію), а також можливість участі в модних показах.

Використання унікальної винагороди, що дозволяє відчути нові емоції, додає програмі формування лояльності споживачів додаткових переваг. Ексклюзивність – це поширений прийом у ПЛ. Так, американський магазин спортивних товарів "*Zumiez*" пропонує своїм постійним споживачам придбати одяг або скейтборд з фотографією і автографом видатних діячів. Ще однією перевагою є те, що, крім як в "*Zumiez*", споживач більше ніде не має можливості придбати такий товар.

У мережі магазинів парфумерії та косметики "*Brocard*" та "*Bonjour*" для постійних споживачів впроваджено ексклюзивну послугу, яка надає можливість споживачам, які здійснили покупку на фіксовану суму, відвідувати "кабіни краси". Кабіни краси є частиною ПЛ мережі та створені з метою розширення знань споживачів щодо продуктів, які представлені в "*Brocard*", та ознайомлення споживачів з особливостями їх використання.

В еру інформаційних технологій залишається важливим встановлювати емоційний зв'язок зі споживачем. Для більшості споживачів вагомим є суспільне визнання. Авіакомпанія "*JetBlue*" використовує "соціальну диференціацію" для підкреслення статусу членів ПЛ і виділення їх серед своїх друзів. Споживачі, які виконали певні дії (були активними в соціальних мережах або користувалися послугами партнерів), отримують спеціальні відзнаки, які "*JetBlue*" прикріплює до аккаунтів учасників ПЛ.

Споживачі завжди шукають у ПЛ дещо, що запам'ятовується. Для утримання їх зацікавленості можна розглянути можливість проведення онлайн-аукціону. Учасники ПЛ можуть використовувати свої бонусні бали, щоб зробити ставку на отримання квитка на грандіозний захід, подорожі на омріяний відпочинок або популярний товар. Ще однією перевагою використання онлайн-аукціону є те, що споживачі витрачають свої бали за низьких витрат для підприємств.

Мережа готелів "*Starwood Hotels and Resorts*" надає можливість найбільш активним учасникам ПЛ взяти участь в аукціоні з продажу предметів колекціонування, але як платіжні одиниці використовуються лише зароблені ними бонуси. Перелік винагород включає запрошення на унікальні спортивні події, квитки на концерт відомих зірок з VIP-доступом за лаштунки.

Виробник підгузків "Pampers", наприклад, дозволяє учасникам своєї ПЛ використовувати бали для того, щоб взяти участь у тоталізаторі підгузків та вологих серветок. Чим більше балів вони витратять для входу, тим більшими будуть їх шанси на виграш.

Можна також здивувати споживача неочікуваними винагородами, створивши позитивну асоціацію з підприємством. Наприклад, мережа кав'ярень "Caribou Coffee" робить випадкові подарунки для учасників своєї ПЛ. Споживачі не можуть передбачити, коли отримають наступну винагороду.

Висновки. Сучасний стан розвитку маркетингу лояльності свідчить, що підприємствам для утримання своїх споживачів та формування їх лояльності вже недостатнім є факт впровадження ПЛ. Однією з проблем функціонування ПЛ є пошук шляхів утримання зацікавленості споживачів участі у ній. Так, важливо забезпечити простоту програми та реальну можливість для споживачів отримання заохочення у ній. Крім цього, учасникам ПЛ важлива наявність винагород, які відповідають їх очікуванням та вподобанням. Для досягнення цієї мети підприємствам необхідно проводити дослідження вподобань своєї цільової аудиторії. Загалом урізноманітнення заохочень у ПЛ, поєднання фінансових, нефінансових та нематеріальних вигод у ній, а також надання учасникам можливості вибору заохочення забезпечить формування та утримання лояльності споживачів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бутчер С. Программы лояльности и клубы постоянных клиентов ; пер. с англ. М. : Вильямс, 2004. 272 с.
2. Дубовик Т. В. Интернет-маркетингові комунікації : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. 331 с.
3. Евстигнеева Т. В. Маркетинг отношений на предприятиях розничной торговли : монографія. Ульяновск : УлГТУ, 2009. 135 с.
4. Мельникович О. М. Рекламний бізнес: менеджмент маркетингу : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. 358 с.
5. Росситер Д. Р., Перси Л. Реклама и продвижение товаров ; пер. с англ. ; под ред. Л. А. Волковой. СПб. : Питер, 2000. 656 с.
6. How loyal are your customers? A view of loyalty sentiment around the world. Офіційний сайт дослідницької компанії Nielsen. URL : <http://www.nielsen.com/content/dam/niensenglobal/eu/nielseninsights/pdfs/Nielsen%20Global%20Report%20of%20Loyalty%20Sentiment%20November%202013.pdf>.
7. Предновогоднее исследование потребительских настроений. Deloitte: Audit, Consulting, Financial Advisory, Risk Management & Tax Services. URL : http://www.deloitte.com/assets/Dcom-Ukraine/Local%20Assets/Documents/Press%20Releases/ChristmasSurvey-2012_RUS.pdf.
8. Xerox добавил Россию на карту глобальной программы лояльности Genuine Xerox Rewards. Офіційний сайт компанії Xerox. URL : <http://www.xerox.ru/press-centre/release/1020111>.

9. *The 2015 Crowdtwist loyalty program report*. Офіційний сайт компанії Crowdtwist. URL : <http://crowdtwist.com>.
10. *52 ways to differentiate a loyalty program*. Офіційний сайт компанії Crowdtwist. URL : <http://crowdtwist.com>.

Стаття надійшла до редакції 22.11.2016.

Gurdzhyan K. Encouragement of loyalty programs participants.

Background. *Current state of marketing loyalty development is characterized by the annual increase of the number of companies that implement loyalty programs and increasing customer engagement in loyalty programs. In this regard, the fact of the loyalty program availability can not be a competitive advantage for the company.*

Analysis of recent research and publications. *The analysis showed that aspects of selecting the type of encouraging loyalty programs members is not covered in modern Ukrainian literature.*

The main aim of this article is to determine methods of customers encouragement, namely types of rewards, which are preferred by loyalty programs members.

Materials and methods. *In this article the materials of loyalty development researches by "Nielsen" and American company "Crowd Twist", which is specialized in developing solutions for complex formation of customer loyalty, are used.*

Results. *While deciding to join the loyalty program customers said that the most important is the way of encouraging them and the kind of benefits they will receive. Three-quarters of consumers in the world say that the most important advantage of loyalty programs is provision of discounts and free goods. The most desirable gifts for consumers are travel and electronics, an opportunity to choose the presents themselves is the best for the consumer.*

Conclusion. *Diversifying rewards at loyalty program, a combination of financial, non-financial and intangible benefits and giving participants the choice of encouragement not only provides customer retention, but also the formation of their loyalty.*

Keywords: loyalty program, customer encouragement, financial benefits, non-financial benefits, intangible benefits.

REFERENCES

1. *Butcher S. Programmy lojal'nosti i kluby postojannyh klientov ; per. s angl. M. : Vil'jams, 2004. 272 s.*
2. *Dubovyk T. V. Internet-marketyngovi komunikacii' : monografija. Kyi'v : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2014. 331 s.*
3. *Evstigneeva T. V. Marketing otnoshenij na predprijatijah roznichnoj trgovli : monografija. Ul'janovsk : UIGTU, 2009. 135 s.*
4. *Mel'nykovych O. M. Reklamnyj biznes: menedzhment marketyngu : monografija. Kyi'v : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2009. 358 s.*
5. *Rossiter D. R., Persi L. Reklama i prodvizhenie tovarov ; per. s angl. ; pod red. L. A. Volkovoj. SPb. : Piter, 2000. 656 s.*
6. *How loyal are your customers? A view of loyalty sentiment around the world. Oficijnyj sajт doslidnyč'koi' kompanii' Nielsen. URL : <http://www.nielsen.com/content/dam/niensenglobal/eu/nielseninsights/pdfs/Nielsen%20Global%20Report%20of%20Loyalty%20Sentiment%20November%202013.pdf>.*
7. *Prednovogodnee issledovanie potrebitel'skih nastroenij. Deloitte: Audit, Consulting, Financial Advisory, Risk Management & Tax Services. URL : <http://www.deloitte.com/>*

ПІДПРИЄМНИЦТВО

assets/Dcom-Ukraine/Local%20Assets/Documents/Press%20Releases/ChistmasSurvey-2012_RUS.pdf.

8. *Xerox* dobavil Rossiju na kartu global'noj programmy lojal'nosti Genuine Xerox Rewards. Oficijnyj sajt kompanii' Xerox. URL : <http://www.xerox.ru/press-centre/release/1020111>.
9. *The 2015 Crowdtwist* loyalty program report. Oficijnyj sajt kompanii' Crowdtwist. URL : <http://crowdtwist.com>.
10. *52 ways to differentiate a loyalty program*. Oficijnyj sajt kompanii' Crowdtwist. URL : <http://crowdtwist.com>.

УДК 005.336.6:659.148

КРЕПАК Анна, к. е. н., доцент кафедри маркетингу і реклами КНТЕУ

ТЕЛЕВІЗІЙНА РЕКЛАМА: ЗВАЖЕНІ РЕЙТИНГИ У МЕДІАПЛАНУВАННІ

Розглянуто існуючі підходи до трактування поняття "зважені рейтинги". Наведено формули та приклади розрахунку цього медіапоказника в різних умовах його застосування. Здійснено порівняльний аналіз формального та фактичного значення зважених рейтингів на телебаченні, а також окреслено основні суперечності щодо його застосування.

Ключові слова: рейтинг, зважений рейтинг, закупочні аудиторії, телевізійна реклама, ціноутворення, націнка.

Крепак А. Телевизионная реклама: взвешенные рейтинги в медиапланировании. Рассмотрены существующие подходы к трактовке понятия "взвешенные рейтинги". Приведены формулы и примеры расчета этого медиапоказателя в разных условиях его применения. Осуществлен сравнительный анализ формального и фактического значения взвешенных рейтингов на телевидении, а также выделены основные противоречия относительно его применения.

Ключевые слова: рейтинг, взвешенный рейтинг, закупочные аудитории, телевизионная реклама, ценообразование, наценка.

© Крепак А., 2017

62

 ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2017. № 1

Постановка проблеми. Телевізійна реклама є одним з основних інструментів маркетингових комунікацій значної частини підприємств, що працюють на споживчому ринку. Попри тривалі очікування її занепаду та бурхливий розвиток реклами в Інтернеті, за результатами 2016 р., телебачення стало найбільш затребуваним каналом просування з огляду на обсяги витрат рекламодавців. Його частка становить майже 49 % від загального грошового обсягу рекламного ринку України, тоді як аналогічний показник Інтернету – 27 %, відповідні темпи приросту зафіксовані на рівні 36 % і 33 % [1], що також свідчить на користь телебачення. Крім того, при формальному оцінюванні стану розвитку різних видів реклами в Україні фактично у відповідні статті включаються й витрати на інші види маркетингових комунікацій. Наприклад, під час розрахунку зведеного телевізійного бюджету аналізують не тільки рекламу, а й спонсорство, а у загальні витрати на інтернет-рекламу включають видатки на пошукову оптимізацію, відео у *YouTube*, рекламу на мобільних пристроях та інших цифрових носіях [1]. Усе це певним чином змінює результат підрахунків і робить некоректним порівняння даних за різними каналами просування. Однак телевізійна реклама, вочевидь, є одним із найбільш значущих інструментів комунікації підприємств в Україні.

Враховуючи значимість рекламної ролі телебачення, зростає актуальність оцінювання результативності такого виду просування. Обґрунтування рішень, що приймаються в процесі планування рекламних заходів, здійснюється на основі аналізу медіапоказників, які розраховуються за даними дослідницьких компаній. Рекламодавець, працюючи здебільшого з посередниками рекламного ринку, якими є "баїнгові" агентства, не має можливості перевірити достовірність даних. Крім того, менеджерам рекламодавців, які відповідають за взаємодію з рекламним агентством у процесі управління рекламною кампанією, бракує професійних знань, щоб критично сприймати звіти, надані виконавцем. Отже, може мати місце певне маніпулювання медіапоказниками, які наразі є єдиним можливим орієнтиром для планування та оцінювання потенційного ефекту рекламування. Зниження рівня показників з урахуванням похибки не може входити у плани надавачів інформації, а складна ієрархія суб'єктів телевізійного ринку ще більше посилює невизначеність умов, у яких доводиться діяти рекламодавцям.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляду різноманітних аспектів реклами присвячено значну кількість публікацій науковців і практиків різних сфер діяльності, що є наслідком її інтеграції у всі сфери людського життя: від економічної до соціально-політичної та культурної. Окреме місце посідає література, присвячена плануванню рекламування, яке поступально ускладнюється та потребує аналізу все більшого масиву даних і значного посилення

обґрунтованості управлінських рішень. Серед науковців, які досліджували це питання, можна виділити таких авторів, як: Дж. Сурманек, Дж. Росистер, Л. Персі, Дж. Сісорс, Р. Берон, Є. Ромат, Т. Лук'янець, Т. Примак, С. Гаркавенко, Ф. Шаркова, О. Назайкіна [2–9]. Однак ці науковці не надали вичерпного переліку медіапоказників, що використовуються при плануванні роботи зі ЗМІ.

Згадки про зважені рейтинги зустрічаються у Т. Дібрової [10] та В. Радченко [11], проте, їх сутність у повному обсязі не розкривається в публікаціях цих авторів. В інших джерелах взагалі не розглядається цей специфічний показник, що пояснюється поширеним підходом до більш узагальненого аналізу наявного інструментарію планування рекламних кампаній в науковій літературі.

Крім названих авторів, доречно згадати Т. Архіпову [12], яка дослідила особливості купівлі рекламного простору на телебаченні, однак не розглядала продаж зважених рейтингів, що поширений у сучасній телевізійній рекламі.

Метою статті є визначення характеристики суті телевізійних зважених рейтингів і розкриття призначення їх застосування.

Матеріали та методи. У ході роботи над статтею використано матеріали емпіричних досліджень телевізійної реклами та застосовано такі методи пізнання: діалектичний – для теоретичного дослідження управління телевізійною рекламою; структурно-логічний – для логічної побудови структури статті; індукції та дедукції.

Результати дослідження. Медіапоказники, що використовуються в телевізійній рекламі, є певними цифровими параметрами, які характеризують кількісні та якісні особливості аудиторії носія реклами в окремі часові проміжки. Вони мають різне призначення залежно від етапу управління рекламною кампанією. Так, під час планування їх застосування дає змогу обґрунтувати вибір часу та місця розміщення рекламного ролика, а на етапі контролю – визначити ступінь досягнення цілей. Медіапоказники також використовують під час аналізу стану розвитку ринку телевізійної реклами та особливостей рекламування певних категорій підприємств, а їх окремою функцією є застосування як об'єкта ціноутворення та продажу.

Загалом рейтинг – один з основних показників популярності телебачення серед аудиторії, що характеризує частку людей, які дивилися певний телеканал у визначений часовий проміжок, почав використовуватися в США в 50-х роках. XX ст. однойменною компанією Артура Нільсена [13]. У сучасній практиці української телевізійної реклами найчастіше використовують такі середні показники, як: *Avr* (Advertising Average Audience) чи *Tvr* (Total TV rating), які, відповідно, відображають рейтинг рекламного ролика та рейтинг телеканалу. Суму рейтингів (сумарний рейтинг) певної кількості виходів одного або декількох роликів рекламної кампанії позначають *GRP* (*Gross Rating Points*) і використовують як індикатор її

результативності. Зважені або приведені рейтинги, на відміну від двох раніше зазначених медіапоказників, застосовують виключно в телевізійній рекламі. Вони записуються як аббревіатура від *Weighted GRP*, а саме *WGRP*. Деякі розходження в умовних позначеннях рейтингів як на телебаченні, так і на інших медіаканалах, пояснюються застосуванням різного спеціалізованого програмного забезпечення, що розробляється більшістю великих дослідницьких компаній і має певні відмінності в записі показників.

Результати аналізу визначень поняття "зважені рейтинги", на відміну від більшості тлумачень, що розкривають суттєві ознаки об'єкта дійсності, свідчать, що вони не дають повного розуміння його змісту, натомість, залишають відчуття певного протиріччя та низької значимості. Усю невелику кількість джерел, які містять інформацію про показник *WGRP*, можна поділити на наукові та практичні, причому другі мають значну перевагу за кількістю та якістю матеріалу. Т. Діброва дає таке трактування зваженим рейтингам: "Зважені *GRP* – сума всіх рейтингів, які набрали всі виходи кампанії, перезважені до хронометражу ролика на основі 30 секунд" [10]. Крім того, автором наводиться формула, що демонструє розрахунок зважених рейтингів для десятисекундного рекламного ролика на пропорційній основі:

$$WGRP = \frac{10}{30} GRP. \quad (1)$$

Член української асоціації маркетингу В. Радченко визначає зважені рейтинги як показник, що дає можливість привести до загального показника кампанії у різних містах або з різною довжиною ролика. Як перший пункт зваженого сумарного рейтингу розглядається перший пункт рейтингу серед аудиторії 18+ (18 років і вище) рекламного ролика тривалістю 30 с по Україні в цілому [11]. Виходячи з другої частини висловлювання автора, різниця між одиницею зваженого рейтингу та загального рейтингу рекламного ролика, який триває 30 с, відсутня, що не відповідає дійсності. Крім того, з визначення не зовсім зрозуміло, як розраховується показник і яким чином він дає змогу порівнювати рекламні кампанії, різні за тривалістю застосованих рекламних роликів.

За даними Індустріального телевізійного комітету (ІТК), метою використання зважених рейтингів є порівняння даних рекламодавців, рекламні ролики яких відрізняються за хронометражем, а показник є сумою зважених рейтингів низки подій або рейтинг ролику, що приведений до 30-секундного еквівалента й розраховується за такою формулою [14]:

$$WGRP = \frac{Avr \cdot \text{тривалість рекламного ролика}}{30}. \quad (2)$$

У визначенні поєднано два різні поняття, а саме одиничний зважений рейтинг, який певним чином характеризує конкретну демонстрацію рекламного ролику, та суму таких показчиків. У першому випадку застосування абрєвіатури *WGRP* є некоректним, літера *G* (*Gross*) зайва, адже вона вказує на складання низки показників у суму. Доречно розглядати ці два показники окремо з огляду на різні умови та призначення їх застосування й використовувати для першого позначення *WRP*, тобто зважений рейтинг.

Українське медіаагентство *Nostra media* визначає зважені рейтинги як умовну одиницю купівлі реклами на телебаченні, яка характеризує кількість глядачів, що контактували з рекламним роликом, приведеним до 30-секундного еквівалента [15]. Зазначається, що цей показник необхідний для розрахунків із телеканалами, а також для оцінки загального обсягу реклами. Вартість розміщення реклами на телебаченні є вартістю одного зваженого рейтингу. У цьому випадку також спостерігається двоїсте призначення показника – і як одиниці купівлі-продажу, і як інструменту аналізу розвитку телевізійної реклами.

Одне з представництв мережевої дослідницької компанії *Nielsen media research* на своєму сайті в словнику спеціальних термінів наводить таку інформацію, присвячену зваженим рейтингам: "Під час планування бюджету або пост-аналізу цінової ефективності рекламної кампанії, використовуючи метод продажу за ціною одного пункту рейтингу, необхідно враховувати довжину рекламного звернення, адже два ролики різного хронометражу можуть набрати однакові рейтинги, але кожен з них різну кількість часу провів у ефірі. Щоб врахувати це в грошовому еквіваленті, вводяться коефіцієнти згідно з таблицею секунд, запропонованою телеканалом" [16]. Під таблицею секунд розуміється градація цінових непропорційних коефіцієнтів, які встановлюються продавцем телевізійної реклами для кожного виду тривалості рекламного ролика. Систему таких коефіцієнтів, яка найбільш поширена в Україні, наведено в *табл. 1*.

Таблиця 1

**Коефіцієнти непропорційної системи ціноутворення,
що застосовуються в телевізійній рекламі в Україні [17]**

Тривалість реklamного ролика, с	5	10	15	20	25	30	35	40	45	50	55	60
Коефіцієнт	0.30	0.50	0.70	0.90	0.50	1.00	1.25	1.40	1.60	1.80	1.90	2.00

Ці множники використовуються при продажу часу або рейтингів телевізійної реклами на більшості таких загальнонаціональних телеканалів: Новий, СТБ, Інтер, *ICTV*, Україна, НТН. На деяких телека-

налах (1+1, 2+2, ТЕТ) для рекламних звернень тривалістю від 50 с застосовується пропорційна система ціноутворення, тобто вартість одиниці часу рекламних роликів із хронометражем 30, 50, 55 і 60 с буде однаковою. Отже, за використання зважених рейтингів як одиниці продажу в телевізійній рекламі формула для їх розрахунків виглядає так:

$$WRP = \frac{Avr \cdot \text{коефіцієнт, що відповідає тривалості рекламного ролика}}{30}. \quad (3)$$

Таким чином, при досягненні рейтингу у 2 пункти зважений рейтинг рекламного ролика тривалістю 5 с буде дорівнювати 0.6; 10 с – 1; 20 с – 1.8, а 25 – 1.9. Відповідно, при встановленні ціни на одиницю пункту рейтингу, що позначається як *CPP (Cost Per Point)*, на рівні 2000 грн, 1 с реклами різного хронометражу буде коштувати по-різному (табл. 2).

Таблиця 2

Вартість 1 с роликів різної тривалості при продажу телевізійної реклами на основі використання зважених рейтингів

Показник	Тривалість рекламного ролика, с											
	5	10	15	20	25	30*	35	40	45	50	55	60
Зважений рейтинг, %	0.6	1.0	1.4	1.8	1.9	2.0	2.5	2.8	3.2	3.6	3.8	4.0
Вартість розміщення рекламного ролика, грн	1200	2000	2800	3600	3800	4000	5000	5600	6400	7200	7600	8000
Вартість 1 с часу демонстрації рекламного ролика, грн	240	200	187	180	152	133	143	140	142	144	138	133
Відносний приріст вартості 1 с порівняно з 30-секундним роликом, %	80	50	40	35	14	0	7.1	5	6.7	8	3.6	0

* Зважений рейтинг для 30-секундного рекламного ролика не розраховується, так як фактичний рейтинг такої події є еталонним

Джерело: складено автором.

Спостерігається зростання приросту вартості 1 с часу демонстрації рекламного ролика при зменшенні його тривалості, що стимулює рекламодавців розміщувати рекламні ролики з більшим хронометражем. Зростання хронометражу понад 30 с також призводить до збільшення вартості одиниці рекламного часу, хоча і з меншими темпами. Продавці телевізійної реклами, з одного боку, зацікавлені працювати з рекламодавцями, які розміщують великі обсяги реклами. З іншого, мати справу виключно з надмірно тривалими рекламними роликами їм також не вигідно, оскільки це призведе до зменшення прибутку. Згідно із Законом України "Про рекламу" час мовлення, відведений на рекламу й телепродаж, обмежується 15 % кожної астро-

номічної години, що становить 9 хв [18], а, отже, певним чином обмежує можливості продавців ринку телевізійної реклами.

У випадку використання зважених рейтингів для аналізу загальноринкових тенденцій формула для їх розрахунку матиме такий вигляд:

$$WGRP = \frac{GRP \cdot \text{коефіцієнт, що відповідає тривалості рекламного ролика}}{30}. \quad (4)$$

Приклад застосування цих показників як контрольних показників розвитку реклами на телебаченні можна знайти в численних експертних статтях у друкованих і електронних виданнях, а також на різноманітних практичних конференціях та круглих столах. На *рис. 1* наведено динаміку кількості активних рекламодавців в Україні за 2010–2015 рр. та першу половину 2016 р. Під активними рекламодавцями розуміються ті, що купують за рік не менше 100 зважених рейтингів.

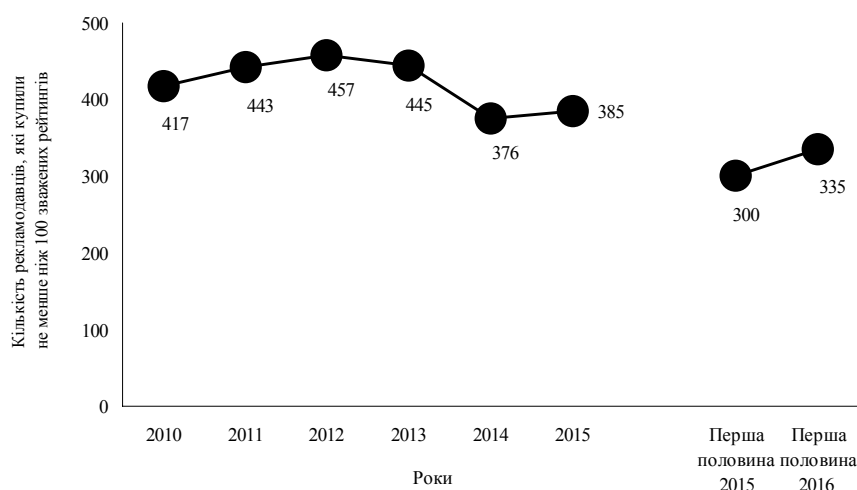

Рис. 1. Динаміка кількості активних рекламодавців, 2010–2015 рр., перша половина 2016 р. [19]

Поруч із даними, подібними до наведених, зустрічаються аналогічні матеріали з оглядів окремих аспектів ринку телевізійної реклами, які певною мірою їм суперечать. Основним протиріччям є поява в деяких аналітичних матеріалах, присвячених телевізійній рекламі, такого показника, як еквівалентний GRP – $EqGRP$ (табл. 3), який розраховується за формулою (3), аналогічно до WRP .

Таблиця 3

Характеристика телевізійної реклами українських телеканалів, 2016 р. [20]

Канал	Обсяг проданої реклами, тис. дол. США	WGRP, %	EqGRP, %	Кількість виходів
Студія "1+1"	29044.4	27459.5	33573.9	19201
Інтер	18275.2	16471.1	21186.7	16281
СТБ	12902.1	10316.9	13532.5	14181
Україна	10509.7	11234.2	14428.8	10516
ТЕТ	5234.7	8411.8	10184.0	16987
ICTV	4828.1	5261.2	6716.2	8783
Новий канал	3880.5	4041.9	5348.8	9962
2+2	3425.1	4932.8	5920.3	17401
НТН	2898.2	4368.9	5615.3	10876
ПЛЮС-ПЛЮС	2096.1	4301.3	5109.5	11397
Інші	9088.9	15194.0	19218.6	285682
Усього	102182.8	111993.8	140834.6	421266

Зі статті, яка містить наведені дані, неможливо зрозуміти істинне значення медіапоказників, адже *EqGRP* називається в ній рівнем контакту з глядачем, а *WGRP* – кількістю вироблених рейтингів [20], що абсолютно не дає розуміння змісту.

Враховуючи одночасне застосування понять, орієнтиром для розуміння їх значення може бути термінологія ІТК, що містить обидва показники. *EqGrp* розглядається як рейтинг ролика, приведений до 30-секундного еквівалента, з урахуванням коефіцієнтів за довжиною роликів (згідно з офіційними ціновими листами каналів) [14]. У такому випадку зважені рейтинги розраховуються пропорційно до тривалості рекламних роликів, а еквівалентні – непропорційно. Крім того, одиницею продажу є другі, а індикатором розвитку ринку – перші.

Наразі співіснують різні підходи до розуміння змісту поняття "зважений рейтинг", а також використовується ще один медіапоказник з аналогічною метою. Це створює певне непорозуміння та плутанину, яка посилюється поширеною відсутністю точного й розгорнутого тлумачення змісту показників, які використовуються в практичній рекламній діяльності. Цікавим аспектом є також фактична значимість *WGRP*, відособлена від мети та умов його застосування, адже при використанні показника як одиниці купівлі продажу його презентують рекламодавцю як індикатор популярності в аудиторії, наголошуючи на тому, що за умови купівлі таких рейтингів сплата відбувається не за одиницю часу, а за аудиторію, тобто за певну кількість людей, що побачать рекламне звернення. Існує навіть таке поняття, як "закупочні аудиторії", якими називають зважені чи (в інших випадках) еквівалентні рейтинги, однак, фактично для рекламодавця вони є "прихованою" націнкою, що спричиняє зростання вартості кожної секунди рекламного ролика, який за хронометражем відрізняється від 30-секундного.

Рейтинг рекламного ролика залежить тільки від того, яка кількість глядачів перебувала перед екраном телевізора під час його демонстрації. Тривалість рекламного звернення не визначає ступінь результативності впливу на цільову аудиторію та не має вирішального значення, на відміну від якості демонстраційного матеріалу. У випадку використання зважених рейтингів як характеристики стану розвитку ринку телевізійної реклами важливішим показником є загальна кількість витрат, здійснених рекламодавцями. Виникають питання і щодо періоду, для якого розраховуються середні показники, що використовуються для розрахунку зважених рейтингів, і щодо можливих характеристик пропорційно розрахованих *WGRP*, якщо вони не характеризують ані обсяг витрат, ані обсяг фактично досягнутої рекламним зверненням аудиторії.

Висновки. Зважений рейтинг є одним з найбільш складних для розуміння медіапоказників телевізійної реклами, що використовуються під час аналізу стану розвитку ринку та особливостей рекламування певних категорій підприємств, а також як об'єкт ціноутворення та продажу. Передусім це пояснюється наявністю різних тлумачень змісту та функцій показника. Так, одночасно зустрічаються його трактування як певного показника, що фактично є пропорційним до тривалості рекламного звернення часткою рейтингу 30-секундного рекламного ролика, який розраховується для роликів з іншим хронометражем. Також *WGRP* розглядається як одиниця продажу телевізійної реклами, що розраховується на основі застосування непропорційних цінкових коефіцієнтів, встановлених продавцем. Ту ж функцію виконують і еквівалентні рейтинги, що позначаються *EqGRP*, і вже певний час використовуються експертами для порівняння та аналізу різних аспектів телевізійної реклами.

Фактично застосування зважених рейтингів не є значущим. Натомість воно вводить в оману погано обізнаних рекламодавців щодо змісту та значення цього рейтингу, являючи собою "приховану" націнку на кожну одиницю часу рекламного ролика з відмінною від 30-секундного рекламного звернення тривалістю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Объем* рекламно-коммуникационного рынка Украины 2016 и прогноз объемов рынка 2017. Экспертная оценка Всеукраинской рекламной коалиции. URL : <http://www.adcoalition.org.ua/adv/statistics>.
2. *Surmanek J.* Media planning: a practical guide. 3-rd ed. Mc Graw Hill, 1996. 213 p.
3. *Росистер Дж., Перси Л.* Реклама и продвижение товаров. СПб. : Питер, 2001. 656 с.
4. *Сиссорс Дж. З., Берон Р. Б.* Рекламное медиапланирование. 6-е изд. СПб. : Питер, 2004. 416 с.

5. Ромат Е. В. Реклама в системе маркетинга. К. : Студцентр, 2008. 608 с.
6. Лук'янець Т. І. Рекламний менеджмент : навч. посібник. 2-ге вид., доп. К. : КНЕУ, 2003. 440 с.
7. Примак Т. О. Маркетингова політика комунікацій : навч. посібник. К. : Атіка, Ельга-Н, 2009. 328 с.
8. Шарков Ф. И. Массовые коммуникации и медиапланирование. М. : Альфа-Пресс, 2008. 256 с.
9. Назайкин О. М. Медиапланирование на 100%. 2-е изд. перераб. и доп. М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. 460 с.
10. Діброва Т. Г. Маркетингова політика комунікацій: стратегії, вітчизняна практика : навч. посібник. К. : СтилоС, 2011. 294 с.
11. Радченко В. Основы медиапланирования. К. : Укр. асоціація маркетинга, 2010. 60 с.
12. Архінова Т. В. Особливості купівлі рекламного простору на телебаченні. Формування ринкової економіки : зб. наук. пр. ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана". К. : КНЕУ, 2009. Вип. 22. С. 359–370.
13. Celebrating 90 Years of Innovation. URL : <http://sites.nielsen.com/90years>.
14. Глосарій. Індустріальний телевізійний комітет. URL : <http://tampanel.com.ua/about/glossary>.
15. WGRP. Термины и принципы медиапланирования. URL : <http://nostra.media/wgrp>.
16. AGB Nielsen Media Research. Словарь терминов. URL : http://www.agb.md/library_dictionary.html.
17. Реклама на ТВ. Sonata group. URL : <http://media.adv-sonata.com/tv>.
18. Закон України "Про рекламу". URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80>.
19. ТОП-5 тенденцій на ТВ в першому півроку 2016. URL : http://mmr.ua/show/top-5_tendentsiy_na_tv_v_pervom_polugodii_2016.
20. Реклама лекарственных средств на ТВ по итогам 2014 г. Helicopter view. URL : <http://www.apteka.ua/article/374868>.

Стаття надійшла до редакції 17.01.2017.

Krepak A. Television advertising: weighted ratings in media planning.

Background. Despite of the continuing expectations of decline in TV advertising, this instrument was most marketable in 2016 with the highest volume of advertiser's expenses. In the course of planning advertising activities on TV the decisions are made based on the analysis of media metrics, that can't be verified by the advertisers.

The **aim** of this article is to characterize the concept of weighted ratings on TV and to elaborate on their usage and purpose.

Materials and methods. The author used the materials of television advertising empirical research and applied the following methods of cognition as a dialectical, structurally-logical, method of theoretical generalizations, induction and deduction.

Results. One of the possible goals of using weighted ratings is to compare the data, aggregated by different advertisers, whose TV commercials have different length. In this situation, WGRP is taken as ad movie rating that lead (cited) to the 30 seconds equivalent on a proportional basis. Also, it's possible to use this metric as a unit of TV advertisement purchase. In this case disproportional price coefficients, set by sellers, would be used to

calculate this metric. Naturally, increase in value of 1 second of video ad impression, that is longer than 30 s can be observed.

Conclusion. Weighted rating is one of the most trickiest TV metrics that is used during the analysis of market development conditions and promotion of certain categories of enterprises and also as an object of pricing and sales. In some cases the application of weighted ratings is misleading for the buyer of TV advertising as it adds "hidden" extra charges.

Keywords: rating, weighted rating, procurement audience, television advertising, pricing, extra charge.

REFERENCES

1. *Obem reklamno-kommunikacionnogo rynku Ukrainy 2016 i prognoz obemov rynku 2017.* Jekspertnaja ocenka Vseukrainskoj reklamnoj koalicii. URL : <http://www.adcoalition.org.ua/adv/statistics>.
2. *Surmanek J.* Media planning: a practical guide. 3-rd ed. Mc Graw Hill, 1996. 213 p.
3. *Rosister Dzh., Persi L.* Reklama i prodvizhenie tovarov. SPb. : Piter, 2001. 656 s.
4. *Sissors Dzh. Z., Beron R. B.* Reklamnoe mediaplanirovanie. 6-e izd. SPb. : Piter, 2004. 416 s.
5. *Romat E. V.* Reklama v sisteme marketinga. K. : Studcentr, 2008. 608 s.
6. *Luk'janec' T. I.* Reklamnyj menedzhment : navch. posibnyk. 2-ge vyd., dop. K. : KNEU, 2003. 440 s.
7. *Prymak T. O.* Marketyngova polityka komunikacij : navch. posibnyk. K. : Atika, El'gan, 2009. 328 s.
8. *Sharkov F. I.* Massovyje kommunikacii i mediaplanirovanie. M. : Al'fa-Press, 2008. 256 s.
9. *Nazajkin O. M.* Mediaplanirovanie na 100%. 2-e izd. pererab. i dop. M. : Al'pina Biznes Buks, 2007. 460 s.
10. *Dibrova T. G.* Marketyngova polityka komunikacij: strategii', vitchyznjana praktyka : navch. posibnyk. K. : Stylos, 2011. 294 s.
11. *Radchenko V.* Osnovy mediaplanirovanija. K. : Ukr. asociacija marketinga, 2010. 60 s.
12. *Arhipova T. V.* Osoblyvosti kupivli reklamnogo prostoru na telebachenni. Formuvannja rynkovoї ekonomiky : zb. nauk. pr. DVNZ "Kyiv. nac. ekon. un-t im. Vadyma Get'mana". K. : KNEU, 2009. Vyp. 22. S. 359–370.
13. *Celebrating 90 Years of Innovation.* URL : <http://sites.nielsen.com/90years>.
14. *Glosarij.* Industrial'nyj televizijnyj komitet. URL : <http://tampanel.com.ua/about/glossary>.
15. *WGRP.* Terminy i principy mediaplanirovanija. URL : <http://nostra.media/wgrp>.
16. *AGB Nielsen Media Research.* Slovar' terminov. URL : http://www.agb.md/library_dictionary.html.
17. *Reklama na TV.* Sonata group. URL : <http://media.adv-sonata.com/tv>.
18. *Zakon Ukrai'ny "Pro reklamu".* URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80>.
19. *TOP-5 tendencij na TV v pervom polugodii 2016.* URL : http://mmr.ua/show/top-5_tendentsiy_na_tv_v_pervom_polugodii_2016.
20. *Reklama lekarstvennyh sredstv na TV po itogam 2014 g.* Helicopter view. URL : <http://www.apteka.ua/article/374868>.

УДК 330.341.1

КВАСНИЦЬКА Раїса, к. е. н., доцент, професор кафедри фінансів,
банківської справи та страхування Хмельницького
національного університету

ТАРАСЮК Марія, аспірант Хмельницького національного університету

СТРУКТУРИЗАЦІЯ ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Проаналізовано підходи до визначення поняття "потенціал"; досліджено сутність потенціалу підприємства, особливості структуризації потенціалу підприємств та запропоновано авторське бачення виокремлення його складових.

Ключові слова: потенціал, потенціал підприємства, структуризація потенціалу підприємства, складові потенціалу підприємства.

Квасницкая Р., Тарасюк М. Структуризация потенциала предприятия. Проанализированы подходы к определению понятия "потенциал"; исследована сущность потенциала предприятия, особенности структурирования потенциала предприятий и предложено авторское видение выделения его составляющих.

Ключевые слова: потенциал, потенциал предприятия, структурирование потенциала предприятия, составляющие потенциала предприятия.

Постановка проблеми. У сучасних умовах нестабільного економічного середовища все більш актуалізуються питання пошуку ефективних способів забезпечення стабільної, результативної та прибуткової діяльності господарюючих суб'єктів. Рациональне та ефективне використання матеріальних, виробничих, трудових та інших ресурсів, пошук нових можливостей, своєчасні управлінські рішення визначають перевагу підприємства над конкурентами та стрімкий економічний розвиток. Саме потенціал як інтегрована сукупність можливостей, здібностей, ресурсів та засобів набуває вагомого значення у процесах підвищення результативності функціонування вітчизняних підприємств. Практика показує, що першочергово зазнають криз підприємства з невисоким рівнем сформованого потенціалу чи невикористаними можливостями його застосування. Все це обумовлює необхідність вивчення сутності потенціалу підприємства та його структуризації, а також аналізу його складових.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з розумінням сутності поняття "потенціал підприємства" та визначенням його складових, широко досліджуються в працях відомих дослідників,

серед яких: І. Ансофф, А. Воронкова, В. Гришко, О. Жигунова, М. Зеленська, Г. Коваленко, О. Касьянова, Н. Краснокутська, Є. Лапін, Ю. Литюга, І. Маринич, Н. Кадилович, С. Товканець, О. Федонін, І. Репіна, О. Олексюк, Е. Якушова [1–13] та ін.

Однак, незважаючи на значний науковий доробок, дискусійними залишаються питання щодо формування потенціалу господарюючих суб'єктів, що пов'язано з різноманітністю підходів до трактування сутності самого поняття "потенціал підприємства" та відсутністю єдиної думки науковців щодо його складу. Тому, з огляду на широку аспектність теоретико-методологічних засад формування потенціалу підприємств, дослідження у цьому напрямі є необхідними та актуальними.

Метою статті є дослідження сутності потенціалу підприємства та узагальнення підходів до визначення його складових.

Матеріали та методи. Інформаційною базою роботи є праці вітчизняних і зарубіжних вчених у складі наукових статей, монографій, підручників, методичних посібників та мережі Інтернет. Методологічний базис дослідження становить система загальнонаукових та спеціальних методів, зокрема: наукової абстракції, індукції, дедукції, аналізу й синтезу (для формування теоретико-методологічних засад роботи), системний, порівняння та групування (при дослідженні поділу складових потенціалу підприємства на основні та другорядні), узагальнення (при формулюванні висновків).

Результати дослідження. Поняття "потенціал" у широкому вжитку почали використовувати у кінці 70-х – на початку 80-х років ХХ ст. Для його характеристики використано семантичне значення слова "*potentia*" – сила, потужність. У сучасних економічних та фінансових словниках донині немає однозначного трактування цього терміна. Так, в етимологічному словнику російської мови відзначається походження слова як запозиченого в ХІХ ст. з французької мови, де "*potentiel*" взято з латинської "*potentialis*", похідного "*potens*" – "здатний", "спроможний", буквально – "здатний бути" [14, с. 316].

У "Великому тлумачному словнику української мови" потенціал розглядається як сукупність усіх наявних засобів, можливостей, продуктивних сил, що можуть бути використані у певній сфері, галузі, ділянці; запас чого-небудь, резерв; приховані здатності, сили якої-небудь діяльності, що можуть виявлятися за певних умов [15, с. 902].

В "Економічній енциклопедії" вказується, що потенціал – це наявні в економічного суб'єкта ресурси, їх оптимальна структура та вміння раціонально використати їх для досягнення поставленої мети [16, с. 13].

В "Економічному словнику" термін "потенціал" тлумачиться як:

- засоби, запаси, джерела, які є в наявності і можуть бути мобілізовані, приведені в дію, використані для досягнення певної мети, здійснення плану, вирішення будь-якого завдання;
- здібності окремої людини, суспільства, держави до певної діяльності [17, с. 279].

Потенціал є багатозначним терміном, що використовується в багатьох галузях знань, в т.ч. й в економіці. Носіями потенціалів в економіці можуть виступати суб'єкти всіх видів економічної діяльності, а також довільні групи таких суб'єктів. Це пояснюється тим, що потенціал – не наявний об'єкт, не фактично отримані результати, а потенційні можливості об'єкта. Тому носіїв потенціалів необхідно розглядати не тільки за видами їх економічної діяльності, а й за ієрархічними рівнями економіки, в межах яких функціонують носії потенціалу: *мегарівень* – носії різні держави; *макрорівень* – носії держава; *мезорівень* – носії регіони та галузі; *мікрорівень* – носії підприємства та населення (нефінансові та фінансові корпорації, домогосподарства).

У цьому сенсі, найбільш дослідженим в економічній літературі носієм потенціалу на мікрорівні є підприємство. Вказуючи на значення потенціалу на рівні підприємства, американський учений І. Ансофф зазначав, що потенціал для досягнення цілей організації в майбутньому є одним з кінцевих продуктів стратегічного управління. Стосовно фірми цей потенціал: на "вході" – у фінансових, сировинних і людських ресурсах, інформації; а на "виході" – з виробленої продукції і послуг, випробуваних з точки зору потенційної прибутковості; з набору правил соціальної поведінки, дотримання яких дозволяє організації постійно добиватися своїх цілей [1, с. 286].

Існує декілька різних поглядів на конкретизацію змістової основи поняття "потенціал", серед яких варто виділити кілька підходів:

- *ресурсний*, за яким потенціал підприємства визначається як сукупність усіх наявних внутрішніх ресурсів підприємства;
- *цільовий*, за яким він ототожнюється із здатністю, спроможністю чи можливістю підприємства здійснювати певну діяльність, яка б сприяла досягненню поставленої цілі шляхом виконання певних завдань;
- *результатний*, що розглядає потенціал підприємства як всі наявні ресурси та можливості, що використовуються для досягнення поставлених цілей;
- *системний*, за яким потенціал підприємства досліджується як система певних характеристик, елементів, що забезпечують досягнення поставленої мети. Цей підхід узагальнює ресурсний, цільовий та результатний через їх системне інтерпретування.

Підтримуючи саме системний підхід, можна визначити, що потенціал підприємства – це складна, цілісна система, яка включає наявні можливості, здатності та ресурси, які постійно знаходяться у взаємозв'язку та можуть бути використані для реалізації стратегічних, тактичних та поточних цілей підприємства.

Різні теоретичні підходи та особливості їх спрямування обумовлюють різну кількість складових потенціалу підприємства, а, отже, і його структурну будову. Структуризація потенціалу є важливим аспектом для його формування та майбутнього використання. Адаже

формування потенціалу можливе тільки при комплексному уявленні щодо взаємозв'язків між його елементами. Розвиток або формування одного елемента потенціалу впливає на всю систему, і досить розповсюдженою є ситуація, коли для використання певного виду потенціалу необхідно розвинути інші складові [5, с. 221].

В економічній літературі розглядаються різні підходи до структуризації потенціалу підприємства. Так, заслуговує на увагу підхід Н. Краснокутської, яка виділяє два розповсюджених варіанти структуризації:

блочно-модульну, що заснована на взаємодії трьох складових, які охоплюють усі стратегічні компоненти підприємства, що дають змогу досягти поставлених цілей та найбільш повно характеризують внутрішній стан підприємства – ресурси, систему управління та діяльності персоналу;

функціональну, в якій є такі функціональні області: маркетинг, виробництво, кадри, менеджмент, фінанси, інформація.

У рамках кожної функціональної області формується свій внутрішній потенціал, який умовно можна структурувати на об'єктивний і суб'єктивний залежно від ознак, що покладено в його основу (існування поза людиною, зовнішнє стосовно неї або існування, обумовлене діяльністю людей) [7, с. 57]. Така структуризація має недоліки, оскільки однакові компоненти враховано в різних структурних елементах: блок ресурсів не включає можливості з реалізації даних ресурсів; стратегічний компонент "кадрові ресурси" тісно переплітається з блоком діяльності персоналу, та наявність кадрів як ресурсу не відіграє визначної ролі в оцінці потенціалу без урахування якості цього виду ресурсу, що і є характеристикою блоку діяльності персоналу. Усі наведені недоліки ускладнюють використання цієї структуризації потенціалу підприємства.

За ресурсного підходу розглядається лише один компонентний елемент потенціалу – ресурси. Так, науковці Г. Коваленко та О. Касьянова, беручи за основу цей підхід, пропонують структуру потенціалу, яка сформована на основі класифікації ресурсів, що є на підприємстві. Потенціал підприємства, на думку авторів, складається з декількох субпотенціалів, які в свою чергу включають деякі види ресурсів, серед яких виділяють потенціали розвитку, основних фондів, інвестиційний та ін. [6]. Виокремлення такого поняття, як субпотенціал було б більш доречним, якби воно включало різні складові самого потенціалу, а не різновиди ресурсів.

Ресурсний підхід до формування структури потенціалу підприємства використовує також С. Товканець, зауважуючи, що ресурси – основні елементи потенціалу, які має в розпорядженні система і які застосовуються для досягнення конкретних цілей економічного розвитку [11, с. 7]. У власній структуризації автор не пропонує жодного

поділу складових, проте виокремлення в потенціалі деяких його видів і відображає певну структуру потенціалу, яка ним узагальнена в ресурсах.

На відміну від попередніх дослідників, А. Воронкова в основі структури потенціалу підприємства розглядає можливості. До структури потенціалу автор відносить такі можливості: виробничо-фінансові (виробничий, фінансовий, комунікаційний потенціали); інтелектуальні (інноваційний, маркетинговий, управлінський потенціали); трудові (трудова і мотиваційна потенціали). Ця структуризація, на думку А. Воронкової, розкриває теперішній і майбутній внутрішній стан підприємства, проте не дає розуміння взаємодії підприємства і навколишнього середовища та бачення ефективності підвищення кожного з видів потенціалу [2, с. 80].

Найбільш деталізовану структуру потенціалу підприємства представлено О. Федоніним, І. Репіною та О. Олексюком. Науковці використали принцип об'єктивних і суб'єктивних складових до видів потенціалу за функціональною ознакою. Використання цієї класифікації, як і класифікацій інших вчених, можна вважати доцільним та ефективним у вирішенні завдань оцінки бізнесу у фінансово-інвестиційних проектах. Водночас, недоліки цієї структуризації стосуються передусім господарської діяльності підприємства, адже на її основі не можна прорахувати перспективні шляхи розвитку підприємства та взаємовплив складових [12, с. 17].

Таким чином, об'єктивний потенціал характеризується як матеріально-речовинна, так і особова форма, тобто вона споживається та відтворюється в процесі виробництва та розвитку суб'єкта господарювання. Об'єктивні складові потенціалу підприємства – це сукупність інноваційного, виробничого, фінансового, інвестиційного потенціалів та потенціалу відтворення. Суб'єктивні ж складові пов'язуються із суспільною формою їх виявлення, до них належать: потенціал організаційної структури управління, науково-технічний, управлінський, маркетинговий та логістичний потенціали. Щодо трудового, інфраструктурного та інформаційного потенціалів, то їх не можна однозначно віднести до суб'єктивних чи об'єктивних складових [12, с. 18].

Ю. Литюга зазначає, що економічний потенціал підприємства включає такі структурні складові: виробничий (за яким закріплюється першість серед інших потенціалів), інвестиційний, інноваційний та ринковий потенціали. Автор вважає, що ефективно використання і розширення виробничого потенціалу як основного компонента є можливим лише під впливом взаємодії інвестиційного та інноваційного потенціалів [9, с. 6]. Ця теза є досить влучною, адже інвестиційний потенціал відіграє одну з головних ролей при формуванні потенціалу підприємства.

І. Маринич, як і попередній автор, виділяє лише основні складові у власній моделі формування потенціалу підприємства, а саме: трудовий, маркетинговий, інвестиційний, фінансовий, інноваційний, техніко-

технологічний потенціали, а також потенціали організаційної структури управління та нематеріальних активів [10, с. 221]. До цієї моделі було б доречно додати виробничий потенціал, адже він є важливою складовою потенціалу підприємства.

На думку О. Якушової, потенціал підприємства складається з виробничого, фінансового, організаційно-управлінського, маркетингового та інноваційного потенціалу. Автор виділяє інші складові лише у виробничому потенціалі, серед яких: трудовий потенціал, потенціал основних та оборотних фондів [13, с. 7], однак взагалі не виокремлює інвестиційний потенціал у структурі потенціалу підприємства, що є помилково, адже інвестиційний потенціал – одна з основних складових потенціалу підприємства.

Проаналізувавши підходи до структуризації потенціалу підприємства, можна виокремити групу авторів, які поділяють складові потенціалу підприємства на певні рівні. Так, М. Зеленською запропоновано структуру потенціалу підприємства, яка враховує принципи його формування та розподіляє потенціал відповідно до його ринкових проявів на два рівні. Такий розподіл ґрунтується на розумінні того, що будь-який з видів потенціалу підприємства сутнісно виявляється не тільки внутрішньо на підприємстві як існуючі напрями його розвитку, можливості та ресурси, але й має зовнішній ринковий прояв. Так, підвищення будь-якого з внутрішніх потенціалів має своє ринкове вираження у зміні позиції підприємства на ринку. Саме ця взаємодія й формує основу запропонованої автором структури. При цьому М. Зеленська виділяє управлінський, трудовий та фінансово-інвестиційний потенціали як функціональні складові, наявність яких є передумовою утворення інших проєкційних видів потенціалу на етапі організації підприємства і які безпосередньо впливають на формування потенціалів – як внутрішніх, так і ринково-орієнтованих [5, с. 222].

Науковці також пропонують ускладнену за рівнями, тобто трирівневу структуру потенціалу. Так, В. Гришко на основі системного аналізу сутності і структури потенціалу підприємства та моделювання зв'язків між окремими його складовими виділяє первинні види потенціалу підприємства (складові першого рівня), а саме: ринковий; маркетинговий; організаційний; науковий; технологічний; фінансовий; кадровий; матеріальний; технічний; інформаційний. У результаті взаємодії первинних складових потенціалу підприємства, на думку автора, утворюються складові другого рівня (вторинні види потенціалу), до яких належать: реалізаційний, інвестиційний, інноваційний та ресурсний потенціал. Далі автор виокремлює третій рівень, який формується внаслідок поєднання або взаємодії таких складових потенціалу (узагальнювальні види потенціалу підприємства), як: поточний виробничий та інвестиційно-інноваційний потенціали підприємства [3, с. 5]. Особливу увагу приділено інвестиційно-інноваційному потенціалу, адже він, як вважає автор, посідає важливе місце у структурі та високу

позицію у ієрархії його складових, причому інвестиційний потенціал виділяється ще й окремо як самостійна складова. Така позиція дуже слушна і можна цілком підтримати автора у тому, що інвестиційний потенціал необхідно виділяти окремою, основною складовою, що формує потенціал підприємства.

Структура потенціалу підприємства, за О. Жигуновою, також є трирівневою, проте побудована в інший спосіб, тобто кожний рівень у ній пов'язаний з процесами економічного відтворення і характеризується формуванням певних потенціалів. Так, стадія забезпечення підприємств необхідними матеріально-фінансовими ресурсами співвідноситься з поняттям ресурсного потенціалу – перший рівень; процес з'єднання елементів виробництва в технологічному циклі (з основними локальними потенціалами) – другий рівень; перехід готової продукції на стадію звернення разом з попередніми стадіями з економічним потенціалом – третій рівень. Крім того, ця структура також відрізняється від попередньої за складовими кожного з рівнів.

Так, перший і третій рівні автор не деталізує за складовими потенціалу зовсім. Лише на другому він виокремлює такі основні функціональні складові (базові локальні потенціали) комплексного потенціалу, як: виробничо-технологічний, організаційно-управлінський, фінансовий, маркетинговий, екологічний потенціали. В свою чергу, виробничо-технологічний потенціал формують: майновий, трудовий та інноваційний потенціали, а організаційно-управлінський – потенціали: організаційний, менеджменту та екзаунтингу [4].

Є. Лапін розглядає структуру потенціалу підприємства, виходячи з системного підходу, та виділяє структурні елементи, розподілені за рівнями системи. Кожен структурний елемент системи може розглядатися і як самостійна система, і як підсистема в рамках іншої системи більш високого порядку. Як основні структуроутворюючі елементи потенціалу підприємства автор виокремлює такі складові: трудовий, виробничий, інноваційний та організаційно-управлінський потенціали. Структурними елементами є кадровий, інвестиційний, підприємницький, техніко-технологічний, нематеріальних активів та природно-ресурсний потенціали. Далі автор наводить структурні елементи кожного з виділених потенціалів [8, с. 86]. Наведена структуризація потенціалу підприємства є занадто узагальненою. Зокрема незрозуміло, які саме структурні елементи формують таку складову потенціалу, як організаційно-управлінський.

Проведений аналіз свідчить, що структурний склад потенціалу підприємства варто розглядати з позиції поділу його складових на основні та другорядні. Основними складовими потенціалу підприємства є ті, що безпосередньо впливають на загальний рівень потенціалу підприємства, тобто є обов'язковими щодо їх врахування при його оцінці. Враховуючи те, що діяльність підприємств поділяється на операційну, фінансову та інвестиційну, основні складові потенціалу

підприємства доцільно розглядати саме за цими видами діяльності. Тому такими основними складовими потенціалу підприємства є: фінансовий, інвестиційний, виробничий, трудовий, інноваційний та ринковий потенціали. Інші складові потенціалу підприємства можуть бути віднесені до другорядних, що мають вплив на основні його складові, а, отже, опосередковано впливають на результат діяльності підприємства і його конкурентоспроможність, а також на межі економічного зростання і структурного розвитку всього підприємства.

Висновки. Структуризація потенціалу підприємства різноваріантно представлена в економічній літературі. За результатами критичного аналізу різних підходів до виокремлення складових потенціалу запропоновано їх поділ на основні та другорядні, які уможливають першочергове врахування притаманних будь-якому підприємству формуючих складових його потенціалу. Основні складові є окремими складовими, що знаходяться у постійному взаємозв'язку одне з одним та безпосередньо впливають на загальний рівень потенціалу підприємства. Серед них можна виділити: фінансовий, інвестиційний, виробничий, трудовий, інноваційний та ринковий потенціали. Усі інші є другорядними складовими потенціалу підприємства. З огляду на це, перспективами подальших досліджень є оцінка інвестиційного потенціалу як однієї з основних складових у загальній структурі потенціалу підприємства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Ансофф И.* Стратегическое управление ; сокр. пер. с англ. ; науч. ред. и авт. предисл. Л. И. Евенко. М. : Экономика, 1989. 519 с.
2. *Воронкова А. Е.,* Погорелов Ю. С. Потенціал підприємства як основа його довгострокового розвитку. Актуальні проблеми економіки. 2009. № 4 (94). С. 77–82.
3. *Гришко В. А.* Оцінювання та управління інвестиційно-інноваційним потенціалом машинобудівних підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). Львів, 2011. 25 с.
4. *Жигунова О. А.* Методология анализа и прогнозирования экономического потенциала предприятия : автореф. дис. ... д-ра экон. наук : 08.00.12 – бухгалтерский учет, статистика. Екатеринбург, 2010. URL : <http://www.dissers.ru/avtoreferati-dissertatsii-ekonomika/a518.php>.
5. *Зеленська М. О.* Підходи до формування та структуризації потенціалу підприємства. Економічний вісн. : зб. наук. праць. 2011. № 8. С. 219–224.
6. *Коваленко Г. М.,* Касьянова О. М. Врахування галузевої специфіки при визначенні складових потенціалу будівельного підприємства. URL : http://www.confcontact.com/2010alyans/ek1_koval.php.
7. *Краснокутська Н. С.* Управління потенціалом торговельного підприємства : монографія. Харків : Харк. держ. ун-т харчування та торгівлі, 2012. 322 с.

8. *Латин Е. В.* Экономический потенциал предприятия : монография. Сумы : Унт-ская книга, 2002. 310 с.
9. *Литюга Ю. В.* Інвестиційний потенціал підприємства : формування та розвиток : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). Київ, 2009. 20 с.
10. *Маринич І. А.,* Кадилович Н. Р. Наукові підходи до формування потенціалу підприємства. Наук. вісн. Нац. лісотехн. ун-ту України : зб. наук.-техн. пр. Львів, 2010. Вип. 2015. С. 220–223.
11. *Говканець С. А.* Формування і використання виробничого потенціалу регіону в умовах ринкових перетворень (на прикладі Закарпатської області) : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. Ужгород, 2008. 20 с.
12. *Федонін О. С.,* Репіна І. М., Олексюк О. І. Потенціал підприємства: формування та оцінка. К. : КНЕУ, 2004. 316 с.
13. *Якушова Е. С.* Оценка потенциала предприятия картографо-геодезической отрасли в целях повышения его конкурентоспособности : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством (экономика, организация и управление предприятиями, отраслями и комплексами – промышленность). М., 2009. 23 с.
14. *Этимологический словарь русского языка* / под ред. Н. М. Шаинского. М., 1994. 588 с.
15. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : Перун, 2002. 1440 с.
16. *Економічна енциклопедія* : у трьох т. Т. 3 / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К. : Академія, 2002. 952 с.
17. *Економічний словник* / за ред. П. І. Баргія, С. І. Дорогунцова. К. : Гол. ред. УРЕ, 1973. 623 с.

Стаття надійшла до редакції 19.12.2016.

Kvasnitska R., Tarasiuk M. Structuring potential of an enterprise.

Background. In today's unstable economic environment question of finding effective ways to ensure a stable, effective and profitable business entities is becoming more and more relevant. Therefore, it is potential as an integrated set of capabilities, skills, resources and tools becomes so significant in the process of increasing the effectiveness of the operation of domestic enterprises.

Analysis of the recent researches and publications. Issues related to understanding the essence of the concept of "potential enterprise" and the definition of its components are widely studied in the works of famous domestic and foreign researchers. However, despite the considerable scientific achievements, issue of developing potential of business entities remains controversial.

The ***aim*** of the article is the research of the enterprise potential and approach generalization to determine its components.

Material and methods. The methodological basis of the study is the method of abstraction, induction, deduction, analysis and synthesis, systematic method, methods of comparison, grouping and summarizing.

Results. As a result of the critical analysis of different approaches to defining components of the potential it was offered to divide them into primary and secondary, which enable primary consideration of inherent in any company forming components of its potential.

Conclusion. *There are several different views on the specification of semantic nature of the concept "potential", and structuring potential of the company is presented in different way in the economic literature.*

Keywords: potential, potential of an enterprise, structuring of enterprise potential, components of enterprise potential.

REFERENCES

1. *Ansoff I.* Strategicheskoe upravlenie ; sokr. per. s angl. ; nauch. red. i avt. predisl. L. I. Evenko. M. : Jekonomika, 1989. 519 s.
2. *Voronkova A. E., Pogorelov Ju. S.* Potencial pidpryjemstva jak osnova jogo dovgostrokovogo rozvytku. Aktual'ni problemy ekonomiky. 2009. № 4 (94). S. 77–82.
3. *Gryshko V. A.* Ocinjuvannja ta upravlinnja investycijno-innovacijnym potencialom mashynobudivnyh pidpryjemstv : avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.04 – ekonomika ta upravlinnja pidpryjemstvamy (za vydamy ekonomichnoi' dijal'nosti). L'viv, 2011. 25 s.
4. *Zhigunova O. A.* Metodologija analiza i prognozirovanija jekonomicheskogo potenciala predprijatija : avtoref. dis. ... d-ra jekon. nauk : 08.00.12 – buhgalterskij uchet, statistika. Ekaterinburg, 2010. URL : <http://www.dissers.ru/> avtoreferati-dissertatsii-ekonomika/a518.php.
5. *Zelens'ka M. O.* Pidhody do formuvannja ta strukturyzacji' potencialu pidpryjemstva. Ekonomichnyj visn. : zb. nauk. prac'. 2011. № 8. S. 219–224.
6. *Kovalenko G. M., Kas'janova O. M.* Vrahuvannja galuzevoi' specyfiky pry vyznachenni skladovyh potencialu budivel'nogo pidpryjemstva. URL : http://www.confcontact.com/2010alyans/ek1_koval.php.
7. *Krasnokuts'ka N. S.* Upravlinnja potencialom torgovel'nogo pidpryjemstva : monografija. Harkiv : Hark. derzh. un-t harchuvannja ta torgivli, 2012. 322 s.
8. *Lapin E. V.* Jekonomicheskij potencial predprijatija : monografija. Sumy : Unt-skaja kniga, 2002. 310 s.
9. *Lyjtuga Ju. V.* Investycijnyj potencial pidpryjemstva : formuvannja ta rozvytok : avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : spec. 08.00.04 – ekonomika ta upravlinnja pidpryjemstvamy (za vydamy ekonomichnoi' dijal'nosti). Kyi'v, 2009. 20 s.
10. *Marynych I. A., Kadylovyh N. R.* Naukovi pidhody do formuvannja potencialu pidpryjemstva. Nauk. visn. Nac. lisotehn. un-tu Ukrai'ny : zb. nauk.-tehn. pr. L'viv, 2010. Vyp. 2015. S. 220–223.
11. *Tovkanec' S. A.* Formuvannja i vykorystannja vyrobnychogo potencialu regionu v umovah rynkovyh peretvoren' (na prykladi Zakarpats'koi' oblasti) : avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.05 – rozvytok produktyvnyh syl i regional'na ekonomika. Uzhgorod, 2008. 20 s.
12. *Fedonin O. S., Rjepina I. M., Oleksjuk O. I.* Potencial pidpryjemstva: formuvannja ta ocinka. K. : KNEU, 2004. 316 s.
13. *Jakushova E. S.* Ocenka potenciala predprijatija kartografo-geodezicheskij otrasli v celjah povyshenija ego konkurentosposobnosti : avtoref. dis. ... kand. jekon. nauk : 08.00.05 – jekonomika i upravlenie narodnym hozjajstvom (jekonomika, organizacija i upravlenie predprijatijami, otrasljami i kompleksami – promyshlennost'). M., 2009. 23 s.
14. *Jetimologicheskij slovar' russkogo jazyka / pod red. N. M. Shainskogo.* M., 1994. 588 s.
15. *Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoi' ukrai'ns'koi' movy / uklad. i golov. red. V. T. Busel. K.; Irpin' : Perun, 2002. 1440 s.*
16. *Ekonomichna encyklopedija : u tr'oh t. T. 3 / redkol. : S. V. Mochernyj (vidp. red.) ta in. K. : Akademija, 2002. 952 s.*
17. *Ekonomichnyj slovnyk / za red. P. I. Bargija, S. I. Doroguncova. K. : Gol. red. URE, 1973. 623 s.*

ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

УДК 336.5:330.34

КАНЄВА Тетяна, к. е. н., доцент, декан факультету фінансів та банківської справи КНТЕУ

ДУМІКЯН Артур, аспірант кафедри фінансів КНТЕУ

ВИДАТКИ БЮДЖЕТУ ЯК СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

Досліджено питання, пов'язані з визначенням сутності та змісту бюджетних видатків. Розглянуто підходи до встановлення призначення бюджетних видатків у контексті впливу цього економічного інструменту на стан соціального та економічного розвитку держави. Проаналізовано розміри доходів та видатків державного і зведеного бюджетів. Доведено існування тенденції до нерівномірного зростання обсягів видаткової частини відносно дохідної. З'ясовано, що протягом останніх років бюджетні видатки зростали швидше за обсяг ВВП. Обґрунтовано, що бюджетні видатки за умов оптимізації їх обсягів та структури можуть стати потужним інструментом для стимулювання розвитку економічних процесів. Проаналізовано динаміку бюджетних видатків за основними видами класифікації.

Ключові слова: зведений бюджет, державний бюджет, доходи бюджету, бюджетні видатки, класифікація бюджетних видатків.

Канева Т., Думикян А. Расходы бюджета как составляющая экономического развития страны. Исследованы вопросы, связанные с определением сущности и содержания бюджетных расходов. Рассмотрены подходы к установлению назначения бюджетных расходов в контексте влияния этого экономического инструмента на состояние социального и экономического развития государства. Проанализированы размеры доходов и расходов государственного и сводного бюджетов. Доказано наличие тенденции к неравномерному росту объемов расходной части по отношению к доходной. Установлено, что в течение последних лет, бюджетные расходы росли быстрее, чем объем ВВП. Обосновано, что бюджетные расходы в условиях оптимизации их объемов и структуры могут стать мощным инструментом для стимулирования развития экономических процессов. Проанализирована динамика бюджетных расходов по основным видам классификации.

Ключевые слова: сводный бюджет, государственный бюджет, доходы бюджета, бюджетные расходы, классификация бюджетных расходов.

© Канева Т., Думікян А., 2017

ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2017. № 1 83

Постановка проблеми. Проблематика дослідження процесу управління бюджетними видатками є однією з найбільш актуальних для нашої країни. Попри запровадження підходів до програмно-цільового бюджетування, казначейського обслуговування, постійного планування та прогнозування обсягів видатків, видаткова частина стабільно перевищує дохідну, що, своєю чергою, призводить до виникнення дефіциту бюджету, який здебільшого покривається за рахунок запозичених коштів. Це призводить до зростання обсягів державного боргу.

Актуальною також залишається проблема ефективного управління та контролю за використанням бюджетних видатків. Навіть попри наявність всієї сукупності методів планування, нормативно-правових та законодавчих актів за цим напрямком, непоодинокими є випадки нецільового використання коштів з бюджетів різних рівнів, що особливо небезпечно за умов постійного дефіциту бюджету.

Нині через перманентне повторення економічних криз та загострення негативних тенденцій соціально-політичного характеру питання забезпечення оптимального рівня бюджетних видатків є одним з найбільш пріоритетних. Враховуючи, що за рахунок державного бюджету перерозподіляється понад 30 % ВВП країни, в умовах нестабільності вітчизняної економіки необхідно переосмислити існуючі підходи до визначення ключових напрямів, цілей та завдань, на які будуть спрямовуватись бюджетні видатки.

Бюджетні видатки як основний інструмент впливу на всі процеси у країні мають забезпечити подальшу стабілізацію та відновлення економічного зростання в державі шляхом повного використання внутрішнього потенціалу розвитку країни.

Таким чином, протиріччя, що виникають через необхідність забезпечення оптимальних параметрів економічного та соціального розвитку, з одного боку, та постійний дефіцит бюджету – з іншого, обумовлюють актуальність та необхідність дослідження цієї проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Бюджет, його дохідна та видаткова частини завжди були і є об'єктом дослідження як зарубіжних, так і вітчизняних вчених-економістів. Теоретичні засади сутності бюджетних відносин досліджували ще класики економічної думки: Дж. Б'юкенен, М. Масгрейв [1], А. Вагнер, Дж. Кейнс, Ф. Кене, А. Маршалл, Ф. Нітті, В. Парето, В. Петті, К. Рау, Д. Рікардо та ін. Проблемам забезпечення ефективності бюджетного процесу приділяли увагу вітчизняні дослідники, серед яких: Л. Тарангул, І. Запатріна, І. Чугунов, Т. Набока [2–6], С. Буковинський, О. Василик, Ю. Пасічник, С. Юрій, В. Федосов та ін.

Відаючи належне науковцям, які різнобічно досліджували питання бюджетних видатків, слід визнати, що деякі питання все ще

залишаються недостатньо розкритими. Зокрема потребують подальшого аналізу напрямки бюджетних видатків з урахуванням наявності економічної кризи та гострого дефіциту бюджетних коштів.

Метою статті є дослідження сутності бюджетних видатків та визначення оптимальних напрямів їх використання з урахуванням сучасних тенденцій розвитку економіки.

Матеріали та методи. Застосовано сукупність наукових методів і підходів, у тому числі системний, структурний, порівняльний, факторний, аналізу та синтезу, що дозволило реалізувати концептуальну єдність дослідження.

Результати дослідження. Бюджетні видатки відіграють ключову роль у реалізації державою соціальної та економічної політики. Адже саме через них державною реалізуються покладені на неї функції та завдання щодо соціального та економічного розвитку. Крім цього, через видатки простежується взаємозалежність між економікою і державними фінансами, і навіть взаємовідносини між окремими країнами. Аналізуючи склад та структуру видатків бюджету країни, можна зробити висновки щодо її економічного та соціального розвитку, стану окремих напрямків та галузей протягом певного періоду часу.

Бюджетні видатки є частиною перерозподільних відносин, які виникають між державою, господарюючими суб'єктами та домогосподарствами в процесі перерозподілу коштів між різними територіями, окремими галузями економіки чи соціально відмінними за фінансовим рівнем громадянами. Через бюджетні видатки держава надає найбільш важливі для суспільства послуги у сфері економіки, соціального забезпечення, правоохоронної діяльності, оборони тощо. Також за рахунок бюджетних видатків досягаються компроміси та врегульовуються інтереси всіх верств населення [1].

Попри застосування підходів до бюджетно-кошторисного фінансування і навіть з урахуванням усіх змін у напрямку контролю за використанням коштів бюджетів різних рівнів, існуючу систему управління бюджетними видатками можна вважати недосконалою. Про це (напрямку чи опосередковано) свідчать такі факти: наявність постійного дефіциту державного бюджету; велика кількість напрямків, зокрема найбільш пріоритетні для подальшого розвитку і зростання економіки галузі фінансуються вкрай обмежено (наука, інновації); обсяги державного боргу та витрати на його обслуговування постійно збільшуються; стратегічні та тактичні завдання економічного та соціального розвитку не досягаються або досягаються обмежено; якість та рівень життя населення постійно падає [7].

Крім притаманних усьому періоду існування незалежної України проблем із забезпеченням ефективного використання коштів бюджетів різних рівнів, останніми роками ситуація значно ускладнилась через вкрай негативні чинники зовнішнього та внутрішнього характеру.

Складна соціально-політична криза, втрата частини території, а отже, і надходжень до державного бюджету призвели до стрімкого погіршення стану державних фінансів. При тому, що розміри доходів державного та зведеного бюджетів зростали досить повільно, видатки мали сталу тенденцію до збільшення. Дані щодо стану виконання доходів та видатків зведеного та державного бюджетів наведено в *табл. 1*.

Таблиця 1

**Доходи та видатки зведеного та державного бюджетів
у 2011–2015 рр., млн грн**

Показники	2011	2012	2013	2014	2015
Доходи зведеного бюджету	398 553.6	445 525.3	442 788.7	456 067.3	652 031.0
Видатки зведеного бюджету	416 853.6	492 454.7	505 843.8	523 125.7	679 871.4
Доходи державного бюджету	314 616.9	346 054.0	339 226.9	357 084.2	534 694.8
Видатки державного бюджету	333 459.5	395 681.5	403 456.1	430 217.8	576 911.4

Джерело: складено за даними [8]

Як видно з наведених у *табл. 1* даних, починаючи з 2012 р., помітна тенденція значного перевищення видатків над доходами як державного, так і зведеного бюджетів. Протягом 2012–2014 рр. спостерігалось стрімке зростання обсягів видатків, при тому, що дохідна частина або взагалі зменшувалась, або зростала набагато меншими темпами, ніж видатки. У 2013 р. обсяги доходів зведеного бюджету вперше з періоду фінансової кризи 2008–2009 рр. не зросли, а навпаки знизились. При тому, що обсяги доходів у 2013 р. знизились у абсолютних цифрах на 2736.6 млн грн, розміри видатків навпаки зросли на 13389.1 млн грн. Виник суттєвий дисбаланс між видатками та доходами. У 2014 р. погіршення стану збалансованості зведеного та державного бюджетів зумовлено не зниженням доходів державного бюджету, а, аналогічно з 2013 р., стрімким зростанням видатків.

Негативні тенденції стану державних фінансів та розбалансування дохідної та видаткової частин зведеного бюджетів призвели до стрімкого зростання дефіциту, який досяг максимального показника у 2013 р. та 2014 р., відповідно 63590.3 та 72030.5 млн грн. Щодо 2015 р., то дефіцит зведеного бюджету був найнижчим, починаючи з 2011 р., і становив 30898.2 млн грн, що у 2.33 раза нижче, ніж у попередньому 2014 р.

Позитивною є також тенденція щодо зростання обсягів бюджетних надходжень, темпи якого порівняно з докризовим 2011 р. становили 163.6 % (652031 млн грн у 2015 р. порівняно з 398553.6 млн грн у 2011 р.). Практично симетрично зростали й обсяги бюджетних видатків.

Так, порівняно з 2011 р. темпи їх зростання були навіть дещо нижчими, ніж темпи зростання доходів і становили 163.1 % (679871.4 млн грн у 2015 р. порівняно з 416 853.6 млн грн у 2011 р.). Таким чином, динаміка змін бюджетних доходів і видатків свідчить про тенденцію до покращання стану в напрямку досягнення збалансованості зведеного бюджету. Поряд з тим, звертає на себе увагу посилення проблеми обслуговування державного боргу, який, починаючи з 2011 р., збільшився у 3.6 раза (з 473122 млн грн у 2011 р. до 1708180 млн грн у 2016 р.).

При дослідженні сутності бюджетних видатків та їх впливу на економічні процеси слід враховувати, що велике значення має не лише рівень асигнувань, але, передусім, їх структура. Так, окремі з напрямків, що фінансуються з бюджету, є більш орієнтованими на досягнення економічного розвитку, а інші більшою мірою спрямовані на поточне споживання. До найбільш перспективних, з точки зору подальшого економічного зростання, напрямків, що можуть впливати на значення показника ВВП, можна віднести: створення необхідних умов та інфраструктури для стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності; вдосконалення організаційних та економічних механізмів державного управління, їх оптимізація з метою збільшення ефективності при зменшенні загального рівня витрат; створення умов для розбудови потужних науково-технологічних центрів та забезпечення їх зв'язку з підприємствами реального сектора економіки; підвищення якості та рівня використання людського потенціалу розвитку шляхом покращання рівня освіти, медицини, природного середовища тощо [3].

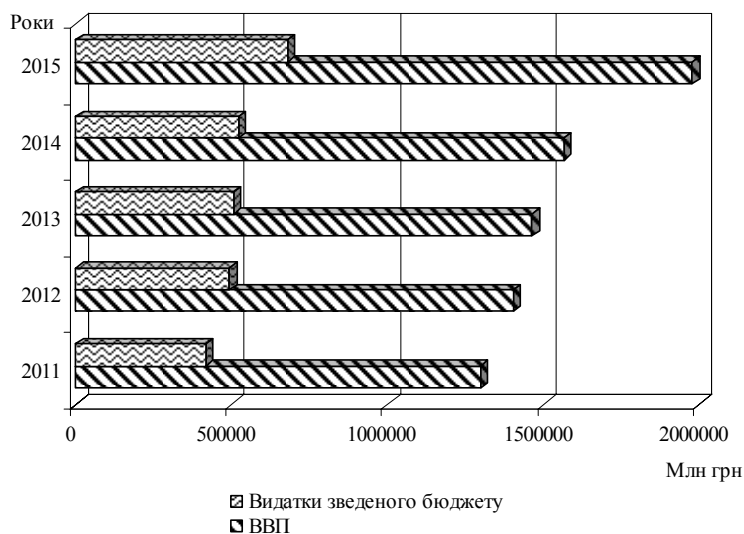
У сучасних умовах одним з основних напрямків є видатки на оборону, за рахунок яких забезпечується соціально-політична стабільність у країні, що, своєю чергою, слугує підґрунтям для подальшої стабілізації, у тому числі, в економічній сфері.

Дієвість видатків бюджету визначається ступенем їх впливу та сприяння на вирішення завдань економічного та соціального розвитку країни в існуючих внутрішніх та зовнішніх умовах, виходячи з необхідності перерозподілу фінансових ресурсів для забезпечення соціальної справедливості, потреби забезпечувати певний рівень суспільних послуг, наявності неефективної системи державного управління, зокрема у сфері фінансів. Вагомим завданням на цьому етапі трансформаційних змін в економіці є визначення шляхів та засобів більш виваженого використання наявних фінансових ресурсів з метою досягнення максимального ступеня задоволення існуючих потреб суспільного розвитку [4].

Бюджетне регулювання у сфері видатків у наступних бюджетних періодах повинне бути спрямоване на підвищення рівня та якості життя населення – це має стати основною метою бюджетної політики, виконання зобов'язань перед громадянами, підтримки стратегічних та інноваційних галузей, створення потенціалу для стійкого економічного

розвитку, що забезпечить нові робочі місця, збільшення заробітної плати в економіці, розширення фінансових можливостей держави. Необхідно продовжити здійснення бюджетної політики, спрямованої на посилення ефективності управління суспільними фінансами, впровадження комплексу заходів з оптимізації видаткових зобов'язань, підвищення ефективності бюджетних видатків. Підвищення ефективності видатків бюджетів у системі державного регулювання необхідно розглядати як вагомий частину реформування бюджетного процесу, що вимагає розробки відповідних заходів з оптимізації бюджетних видатків. Питання забезпечення ефективності використання коштів бюджету на всіх стадіях бюджетного процесу все більш вагомого значення набувають у контексті необхідності реалізації встановлених завдань соціально-економічного розвитку, бюджетної політики, програмних документів з підтримки відповідних сфер економіки в існуючих умовах обмеженості фінансових ресурсів і постійно зростаючих потреб щодо видатків економіки та суспільства [5].

Для виявлення напрямків та характеру впливу, який можуть мати бюджетні видатки на ВВП, доречно більш детально розглянути динаміку зміни даних показників за 2011–2015 рр. (рисунок).

Динаміка видатків зведеного бюджету відносно ВВП у 2011–2015 рр., млн грн [9]

У ході аналізу динаміки зростання обсягів ВВП та видатків зведеного бюджету виявлено, що ВВП протягом зазначеного періоду зростало меншими темпами: починаючи з 2011 р. по 2015 р., темпи зростання ВВП становили 152 %, тоді як темпи зростання видатків зведеного бюджету – 163 %. Такі показники свідчать про те, що

бюджетні видатки протягом досліджуваного періоду не відповідали показникам економічного розвитку. Цей висновок є об'єктивним через наявність значних загроз економічного та соціально-політичного характеру, які були характерними для даного періоду.

Досліджуючи динаміку співвідношення ВВП до видатків зведеного бюджету, виявлено відносну сталість перерозподілу ВВП через зведений бюджет. Так, протягом усього досліджуваного періоду, попри значні економічні коливання, які супроводжували економічний розвиток, рівень перерозподілу був приблизно однаковим і не перевищував 35 %.

Відповідно до положень вітчизняного Бюджетного кодексу, видатки класифікують за: програмами що фінансуються за рахунок бюджету (програмна класифікація); головними розпорядниками (відомча класифікація); здійснюваними функціями (функціональна класифікація); економічною сутністю здійснених операцій (економічна класифікація) [10].

Найбільш розповсюдженою є систематизація бюджетних видатків відповідно до функціональної та економічної класифікацій. Більш детально структуру видатків зведеного бюджету протягом досліджуваного періоду за даними видами класифікації наведено у *табл. 2*.

Результати аналізу структури видатків відповідно до функціональної класифікації свідчать про стрімке зростання видатків на оборону, які у 2015 р. порівняно з 2011 р. збільшились у 3.9 раза. Проте, враховуючи складні соціально-політичні умови, зростання бюджетних видатків за цим напрямком є об'єктивно обумовленим.

Найбільш кризовим порівняно з іншими роками можна вважати 2014 р., адже саме в цей період практично за всіма основними напрямками спостерігалось зниження показників. Найбільш негативними були тенденції щодо фінансування соціального захисту та соціального забезпечення, освіти, медицини, охорони навколишнього середовища та економічної діяльності. Такий стан бюджетних видатків разом з девальвацією національної грошової одиниці мав негативні наслідки, що вплинуло на соціальну ситуацію в державі.

Певною мірою нівелювати негативні наслідки попереднього періоду вдалось протягом 2015 р., коли практично за всіма напрямками, крім фінансування житлово-комунального господарства, спостерігалось зростання, що свідчить про позитивні тенденції та економічне пожвавлення. Так, порівняно з докризовим 2011 р. темпи зростання бюджетних видатків на соціальне забезпечення та захист становили 167 %. Поряд з тим, враховуючи рівень інфляції, зростання цін практично на всі групи товарів та комунальні послуги, видатки, пов'язані з соціальною підтримкою населення, мають бути збільшені. Адже основним завданням бюджетних видатків насамперед має бути забезпечення належного рівня життя громадян.

Динаміка видатків зведеного бюджету за функціональною та економічною ознаками протягом 2011–2015 рр., млн грн

Спрямування видатків		2011	2012	2013	2014	2015
За функціональною класифікацією	Загальнодержавні функції	49875	54590	61702.2	76845.9	117642
	Оборона	13242	14487	14844.4	27365.5	52015.8
	Громадський порядок, безпека та судова влада	32638	36681	39409.2	44864.6	54963.0
	Економічна діяльність	57124	62377	50757.8	43637.6	56257.3
	Охорона навколишнього природного середовища	3890.7	5297.9	5594.2	3481.7	5529.7
	Житлово-комунальне господарство	8679.3	20059.6	7704.7	17808.5	15700.4
	Охорона здоров'я	48962	58453.9	61568.8	57150.1	71001.1
	Духовний та фізичний розвиток	10755	13639.6	13661.2	13857.7	16228.3
	Освіта	86254	101561	105539	100110	114194
	Соціальний захист та соціальне забезпечення	105435	125307	145063	138005	176340
	Усього видатків	416855	492454	505845	523127	679872
За економічною класифікацією	Поточні видатки	374907	451709	476464	502926	633119
	Оплата праці і нарахування на заробітну плату	135077.6	157484.6	167677	162453	185566
	Використання товарів і послуг	86490	99767	99111	107950	142695
	Обслуговування боргових зобов'язань	25632	27000	35904.2	52483.5	88484.0
	Поточні трансферти	24988	43777	29712.6	37248.8	27217.2
	Соціальне забезпечення	100575	118958	139515	133825	170411
	Інші поточні видатки	2 145.6	4 722.3	4 544.5	8 965.4	18746.0
	Капітальні видатки	41947	40745.2	29380.2	20199.7	46752.6
	Придбання основного капіталу	20891.9	21770.5	17061.8	14626.0	35758.2
	Капітальні трансферти	21055	18974.7	12318.4	5 573.6	10994.4
	Усього видатків	416854	492455	505844	523126	679871

Джерело: складено за [11].

Щодо економічної ознаки класифікації видатків, звертає на себе увагу надзвичайно стрімке зростання їх обсягу на обслуговування боргових зобов'язань, які зросли за вказаний період майже у 3.5 раза. Найбільшими розміри видатків на обслуговування боргових зобов'язань були у 2015 р., коли становили 13 % від загальних витрат зведеного бюджету. Такий рівень витрат на обслуговування боргових зобов'язань є негативним явищем для економіки, адже ці витрати за своєю сутністю – непродуктивні і здебільшого використовувались для покриття бюджетного дефіциту, а не на розвиток напрямків, які б могли у перспективі сприяти економічному зростанню та перетворенню вітчизняної моделі економіки на інноваційну.

Висновки. Бюджетні видатки як один з основних інструментів перерозподілу ВВП відіграють ключову роль в економічному розвитку держави, а тому їх обсяги та структура має бути оптимізована відповідно до основних завдань соціальної та економічної політики держави в певний період часу.

Аналіз динаміки доходів та видатків бюджету протягом 2011–2015 рр. дає розуміння того, що його видаткова частина постійно перевищувала дохідну. Це призводило до зростання обсягів бюджетного дефіциту, а у підсумку – до накопичення обсягів державного боргу.

Дослідження темпів зростання основного макроекономічного показника – ВВП та обсягів бюджетних видатків виявило, що протягом останніх років темпи зростання бюджетних видатків перевищували темпи зростання ВВП. Це свідчить про те, що обсяги бюджетних видатків не відповідають темпам економічного зростання, а тому їх розміри та структура потребують корегування.

Протягом останніх років спостерігались негативні тенденції, які, в тому числі, прямо вплинули на стан державних фінансів, у результаті чого змінювалась і структура бюджетних видатків: суттєво зростали видатки на оборону та обслуговування боргових зобов'язань, тоді як витрати на соціальне забезпечення або взагалі зменшувалися, або зростали набагато меншими темпами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Б'юкенен Дж., Масгрейв М. Суспільні фінанси і суспільний вибір ; пер. з англ. Київ : Києво-Могилян. акад., 2004. 176 с.
2. *Бюджетна підтримка та податкове стимулювання національної економіки України* : монографія / за ред. Л. Л. Тарангул. Ірпінь ; Київ : Фенікс, 2012. 532 с.
3. *Запартіна І. В., Лебеда Т. Б.* Програмно-цільовий метод бюджетування у контексті стратегічного та середньострокового планування. *Фінанси України.* 2006. № 10. С. 18–31.
4. *Чугунов І. Я.* Довгострокова бюджетна стратегія у системі економічної циклічності. *Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту.* 2014. № 5. С. 64–77.
5. *Чугунов І. Я., Макогон В. Д.* Бюджетно-податкова політика в умовах інституційних перетворень. *Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту.* 2014. № 4. С. 79–91.
6. *Набока Т. С.* Управління видатками бюджету та напрями його вдосконалення в Україні. Київ : КНЕУ, 2015. 345 с.
7. *Коляда Т. А.* Фінансування видатків на економічну діяльність у контексті реалізації сучасної бюджетної політики держави. *Економіка промисловості.* 2014. № 3. С. 13–24.
8. *Інформація* про стан виконання зведеного та державного бюджету 2011–2015 рр. URL : http://minfin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=77643.
9. *Макроекономічні показники.* Офіційний сайт Нац. банку України. URL : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=57896.
10. *Бюджетний кодекс України* від 8 лип. 2010 р., зі змін. та доповн. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/page>.

11. Виконання Державного бюджету : Офіційний сайт Держ. казначейської служби України. URL : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>.

Стаття надійшла до редакції 15.12.2016.

Kanyeva T., Dumikian A. Budget expenditures as a constituent of economic development of Ukraine.

Background. Despite the introduction of approaches to program budgeting, treasury services, continuous planning and forecasting expenditures, expenditures of consistently exceeding revenue, which in turn leads to a deficit that is mostly covered by borrowed funds. Much also remains the problem of effective management and control over budget expenditures. Given that the state budget is redistributed over 30 % of GDP, in conditions of instability of the national economy needs to rethink existing approaches to identify key trends, goals and objectives, which will be directed budget expenditures.

Analysis of recent research and publications has shown that despite the presence of certain scientific achievements, some issues are still not open. In particular areas requiring further analysis of expenditure given the presence of acute economic crisis and budget deficit.

The **aim** of this article – the essence of research expenditure and determine the optimal directions for their use with current trends in the economy.

Materials and methods. Applied a set of scientific methods and approaches, including systemic, structural, comparative, factorial analysis and synthesis, allowing realize conceptual integrity of the study.

Results. In the study of the nature of budget expenditures and their impact on economic processes should consider that important is not only the level of appropriations, but, above all, their structure. Thus, some of the areas that are financed from the budget, are more focused on achieving economic development and other largely focused on current consumption.

The difficult socio-political crisis, the loss of territory, and hence government revenue, have led to a rapid deterioration of state finances. The analysis of the income and expenditure budget for 2011–2015. Gives an understanding of its expenditure always exceeded revenue, which led to an increase in the budget deficit, and ultimately – to the accumulation of public debt.

Research growth rates of key macroeconomic indicators – GDP and expenditure showed that in recent years the rate of growth of budget expenditures exceeded GDP growth. This accordingly indicates that the volume of budget expenditures do not meet economic growth, and therefore need to adjust their size and structure.

Conclusion. Budget expenditures as one of the main tools of GDP redistribution played a key role in the economic development of the country, but because of the volume and structure should be optimized in accordance with the main objectives of social and economic policy in a certain period of time.

In recent years observed negative trends, which, including direct impact on public finances, leaving unchanged the structure of expenditure, significantly increased spending on defense and debt servicing, while expenditure on social security or even decreased or grow at a much slower pace.

Budgetary adjustment in spending in the coming fiscal years should be directed to increase the level and quality of life – this should be the main goal of fiscal policy obligations to citizens, support strategic industries and innovative, creating the potential for sustainable economic development. To solve social problems need sustainable economic growth which will provide new jobs, increase wages in the economy, the expansion of the financial capacity of the state.

Keywords: consolidated budget, state budget, budget revenues, budget expenditures, expenditure classification.

REFERENCES

1. *B'jukenen Dzh.*, Masg'rejv M. Suspil'ni finansy i suspil'nyj vybir ; per. z angl. Kyi'v : Kyjevo-Mogyljan. akad., 2004. 176 s.
2. *Bjudzhetna pidtrymka ta podatkovye stymuljuvannja nacional'noi' ekonomiky Ukrai'ny* : monografija / za red. L. L. Tarangul. Irpin' ; Kyi'v : Feniks, 2012. 532 s.
3. *Zapatrina I. V.*, Lebeda T. B. Programno-cil'ovyj metod bjudzhetuvannja u konteksti strategichnogo ta seredn'ostrokovogo planuvannja. Finansy Ukrai'ny. 2006. № 10. S. 18–31.
4. *Chugunov I. Ja.* Dovgostrokova bjudzhetna strategija u systemi ekonomichnoi' cyklichnosti. Visn. Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu. 2014. № 5. S. 64–77.
5. *Chugunov I. Ja.*, Makogon V. D. Bjudzhetno-podatкова polityka v umovah instytucijnyh peretvoren'. Visn. Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu. 2014. № 4. S. 79–91.
6. *Naboka T. S.* Upravlinnja vydatkamy bjudzhetu ta naprjamy jogo vdoskonalennja v Ukrai'ni. Kyi'v : KNEU, 2015. 345 s.
7. *Koljada T. A.* Finansuvannja vydatkiv na ekonomichnu dijial'nist' u konteksti realizacii' suchasnoi' bjudzhetnoi' polityky derzhavy. Ekonomika promyslovosti. 2014. № 3. S. 13–24.
8. *Informacija* pro stan vykonannja zvedenogo ta derzhavnogo bjudzhetu 2011–2015 rr. URL : http://minfin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=77643.
9. *Makroekonomichni pokaznyky*. Oficijnyj sajt Nac. banku Ukrai'ny. URL : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=57896.
10. *Bjudzhetnyj kodeks* Ukrai'ny vid 8 lyp. 2010 r., zi zmin. ta dopovn. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/page>.
11. *Vykonannja* Derzhavnogo bjudzhetu : Oficijnyj sajt Derzh. kaznachejs'koi' sluzhby Ukrai'ny. URL : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>.

ІНДИКАТОРИ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН У ПОДАТКОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Розглянуто системні зміни в податковій системі України протягом останніх років. Проаналізовано результати інституційних змін у вітчизняній податковій системі в контексті покращання бізнес-клімату в Україні. Визначено проблеми у реалізації інституційних змін податкової системи, зумовлені неефективністю роботи державних фіскальних органів. Проведено аналіз важливих інституційних показників, які характеризують ефективність роботи органів Державної фіскальної служби України у 2013–2015 рр. Запропоновано пріоритетні кроки у реформуванні Державної фіскальної служби України та обґрунтовано напрями інституційних змін сучасної податкової системи України.

Ключові слова: податок, податкова система, інституційні зміни, фіскальні органи, податкова політика, механізм оподаткування.

Никитишин А. Индикаторы институциональных изменений в налоговой системе Украины. Рассмотрены системные изменения в налоговой системе Украины за последние годы. Проанализированы результаты институциональных изменений в отечественной налоговой системе в контексте улучшения бизнес-климата в Украине. Определены проблемы в реализации институциональных изменений налоговой системы, обусловленные неэффективностью работы государственных фискальных органов. Проведен анализ важных институциональных показателей, характеризующих эффективность работы органов Государственной фискальной службы Украины в 2013–2015 гг. Предложены приоритетные шаги в реформировании Государственной фискальной службы Украины и обоснованы направления институциональных изменений современной налоговой системы Украины.

Ключевые слова: налог, налоговая система, институциональные изменения, фискальные органы, налоговая политика, механизм налогообложения.

Постановка проблеми. Сучасний стан соціально-економічного розвитку України вимагає пошуку нових шляхів удосконалення чинної податкової системи. Це дозволить покращити інвестиційний клімат у країні, спростити дещо складну для бізнесу і громадян систему оподаткування, підвищити якість діючої системи адміністрування податків і зборів, зменшити корупційні ризики у роботі фіскальних органів та податковий тиск на платників податків і зборів.

Актуальність проведеного дослідження обумовлена значною роллю податкової політики в оздоровленні економіки України, сприянні підвищенню добробуту, збалансуванні бюджетів усіх рівнів, стриманні інфляції, розподілі доходів тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню розвитку податкової системи та податкової політики, в тому числі на основі інституційного підходу, присвячено праці таких науковців, як А. А. Мазаракі, І. Я. Чугунов, А. В. Павелко, Т. В. Канєва [1], С. І. Юрій, А. І. Крисоватий, Т. В. Кошук [2], Л. Л. Тарангул [3], В. Д. Макогон [4] та ін. Разом з тим, багато питань щодо реформування сучасного механізму оподаткування залишаються недостатньо дослідженими. Зокрема потребують подальшого розкриття сучасні напрями інституційної реформи податкової системи України.

Метою статті є розкриття сучасних інституційних змін у податковій системі України та визначення напрямів її розвитку у майбутньому.

Матеріали та методи. Інформаційною базою дослідження є матеріали Державної фіскальної служби України, Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України. Для визначення інституційних змін у податковій системі України використано методи аналізу і синтезу. На основі системного підходу здійснено аналіз найголовніших нововведень у податковій політиці України.

Результати дослідження. Ефективна податкова реформа дозволяє досягти стабільності та прогнозованості податкового законодавства,

зменшення податкового навантаження на платників податків – юридичних і фізичних осіб, підвищити рівень електронних сервісів та спростити процедури адміністрування податків і зборів, покращити сприйняття діяльності органів Державної фіскальної служби України з боку суспільства.

Проведена систематизація змін у податковій системі України у 2015 р. показала, що значні зусилля реформаторів спрямовано на суттєве скорочення кількості податків і зборів: з 22 до 11. Деякі податки і збори, на перший погляд, скасовані, але вони лише трансформовані (фіксований сільськогосподарський податок) або включені до складу нового "великого" податку (рентна плата) (рис. 1).

Рентна плата за:	користування надрами для видобування корисних копалин
	користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин
	користування радіочастотним ресурсом України
	спеціальне використання води
	спеціальне використання лісових ресурсів
	транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України
Податок на майно	податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки
	транспортний податок
	плата за землю
Спрощена система	перша група – фізичні особи – підприємці (не використовують працю найманих осіб, граничний обсяг доходу за 1 рік – 300000 грн)
	друга група – фізичні особи – підприємці (кількість найманих працівників не більше 10 осіб, граничний обсяг доходу за 1 рік – 1500000 грн)
	третья група – фізичні особи – підприємці та юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми
	четверта група – сільськогосподарські товаровиробники, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75 %

Рис. 1. Зміст трансформацій у ході реформи системи оподаткування у 2015 р.

Джерело: складено автором за даними [1].

Як видно з *рис. 1*, наприклад, рентна плата включає податкові платежі за користування корисними копалинами, радіочастотним ресурсом, водними та лісовими ресурсами тощо; плата за землю як окремий податок на сьогодні входить до складу податку на майно, а фіксований сільськогосподарський податок трансформований у четверту групу єдиного податку.

У процесі реформи значних змін зазнав податок на прибуток підприємств: принципові зміни торкнулися визначення фінансового результату до оподаткування, який відтепер розраховується за стандартами бухгалтерського обліку. Для середніх і великих юридичних осіб (з річними доходами більше 20 млн грн) фінансовий результат визначений у фінансовій звітності відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності, буде коригуватися на різниці, які збільшують або зменшують об'єкт оподаткування.

Адміністрування податку на додану вартість реформовано з урахуванням сучасних світових тенденцій: широкого переходу на електронні сервіси роботи з ПДВ із застосуванням системи електронного адміністрування ПДВ (СЕА).

Аналізуючи зміни в оподаткуванні доходів фізичних осіб, можна відмітити збереження прогресивної шкали оподаткування та підвищення рівня верхньої граничної ставки оподаткування доходів з 17 до 20 % (ставка застосовувалась до місячного доходу, який перевищує 10 розмірів мінімальної заробітної плати, яка була встановлена на 1 січня 2015 р. – понад 12180 грн).

Позитивним кроком стало запровадження дворічного мораторію на перевірки органами Державної фіскальної служби України суб'єктів малого та середнього бізнесу (обсяг доходів за попередній календарний рік – до 20 млн грн). Звичайно, що залишилися певні виключення у такій забороні: перевірки можуть бути проведені за наявності: дозволу Кабінету Міністрів України, рішення суду та в межах Кримінально-процесуального законодавства, заяви самого суб'єкта господарювання. Також дозволені перевірки таких суб'єктів господарювання, якщо вони здійснюють операції з підакцизними товарами та перевірки з питань ліцензування, єдиного соціального внеску, податку на доходи фізичних осіб, бюджетного відшкодування податку на додану вартість.

У 2015 р. розпочалося активне впровадження нової політики децентралізації фінансових ресурсів, стимулювання регіонального розвитку, що в комплексі із податковою реформою показало значний її інституційний потенціал з точки зору розширення податкової бази місцевих бюджетів (*табл. 1*).

Таблиця 1

Найбільші темпи зростання податкових надходження до місцевих бюджетів за регіонами України, 2014–2015 рр.

Область (місто)	Надходження до місцевих бюджетів (без трансфертів) на одну особу, грн		Темпи зростання, % до попереднього періоду
	2014 р.	2015 р.	
Волинська	1257.2	2118.2	168.5
Закарпатська	1085.2	1644.4	151.5
Тернопільська	1122.0	1742.4	155.3
Херсонська	1392.4	2133.4	153.2
Чернівецька	1116.8	1819.8	163.0
м. Київ	4080.8	7654.6	187.6
Україна	1842.3	2603.0	141.3

Джерело: складено автором за даними [6; 7].

Найбільше збільшення надходження до місцевих бюджетів (без трансфертів) на одну особу – по м. Києву, дещо менше у Волинській, Чернівецькій, Тернопільській областях. Такі позитивні зрушення у дохідній частині місцевих бюджетів досягнуто за рахунок передання до останніх нових податків, встановлення або збільшення частки відрахувань по вже існуючих:

- 100 % надходжень від акцизного податку з реалізації через роздрібну торговельну мережу пива, алкогольних напоїв, тютюнових виробів (ставка податку становить 5 %), нафтопродуктів, біодизелю та скрапленого газу (станом на 01.11.2016 ставка податку становить 0.042 євро за кожний літр реалізованого (відпущеного) товару);

- 10 % надходжень з податку на прибуток підприємств;

- 80 % надходжень від екологічного податку (за винятком податку, що стягується за утворення радіоактивних відходів);

- податку на майно (податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, транспортний податок і плата за землю).

Серед найбільш знакових реформаторських кроків у податковій системі України, які запрацювали з 2016 р., слід відзначити:

- значно знижені ставки єдиного соціального внеску для роботодавців: у середньому з 37 % до 22 %. Для працівників скасовано ставку у розмірі 3.6 %;

- встановлено єдину ставку податку на доходи фізичних осіб – 18 %;

- запроваджено новий механізм спеціального режиму оподаткування у сфері сільського господарства в частині сплати ПДВ;

- скасовано додаткове імпортне мито.

У 2016 р. реалізовано комплекс заходів, які дозволять нашій державі набути з 2017 р. офіційного членства в *BEPS*. План *BEPS* (Base erosion and Profit Shifting) – це рекомендації щодо боротьби з уникненням оподаткування, які розробила Організація економічного спів-

робітництва та розвитку (ОЕСР). Україна значно посилить роботу у напрямі:

- боротьби з податковими зловживаннями, які пов'язані з використанням спеціальних режимів оподаткування;
- уникнення зловживань при застосуванні податкових конвенцій;
- розкриття інформації про використання схем агресивного податкового планування;
- збільшення ефективності механізмів вирішення спорів щодо застосування договорів про уникнення подвійного оподаткування між країнами.

Податкова реформа в Україні не завжди має позитивний результат, а деякі реформаторські кроки не мають логічного завершення. В цьому контексті варто відмітити:

- тимчасове запровадження додаткового імпортного збору (країни-члени Світової організації торгівлі закликали Україну скасувати збір);
- запровадження акцизного податку з роздрібного продажу під-акцизних товарів. Якщо в ціні бензину і дизельного пального такий податок становить близько 5 %, то для пропан-бутану – вже понад 15 %. Зазначене призводить до переходу в тінь ринку товарів, які є об'єктом оподаткування таким податком. За даними розрахунків "Консалтингової групи А-95", за підсумками 9 місяців 2016 р. місцеві бюджети недоотримали майже 1.5 млрд грн акцизного податку [8];
- скасування спеціального режиму оподаткування ПДВ у сільському господарстві, який існував з 1999 р. Зазначена податкова підтримка галузі сільськогосподарського виробництва дозволяла сільськогосподарському товаровиробнику залишати у своєму розпорядженні суму ПДВ (не сплачувати її до Державного бюджету України), яка нараховувалась на вартість товарів і послуг. На сьогодні держава дозволяє лише частково залишати у своєму розпорядженні таку суму ПДВ (табл. 2);

Таблиця 2

Реформований механізм спеціального режиму оподаткування у сфері сільського господарства у 2016 р.

Перерахування ПДВ за операціями	До державного бюджету	На спеціальні рахунки
	у розмірі (%)	
Із сільськогосподарськими товарами/послугами (крім операцій із зерновими і технічними культурами та операцій з продукцією тваринництва)	50	50
Із зерновими і технічними культурами	85	15
З продукцією тваринництва	20	80

Джерело: складено автором за даними [5].

- затримка зі створенням європейської моделі фінансового контролю – служби фінансових розслідувань. Ефективність роботи такої служби підтверджено досвідом таких країн, як США, Італія, Польща, Швеція, Австрія, Грузія. У разі створення служби фінансових розслідувань для платників податків це означатиме скорочення загальної кількості перевірок і фактичне їх припинення для малого і середнього бізнесу;

- значне збільшення ставок рентної плати для деяких корисних копалин (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка найбільших ставок рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин на газ природний (будь-якого походження)

Група корисних копалин	Ставка, % від вартості товарної продукції гірничого підприємства, станом на:		
	01.11.2014	01.11.2015	01.11.2016
Природний газ, що видобутий з покладів до 5000 м	20	70	29
Природний газ, видобутий під час виконання договорів про спільну діяльність	–	70	70
З покладів, які повністю або частково залягають на глибині до 5000 м	28	55	29

Джерело: складено автором за даними [5].

Такі високі ставки оподаткування вартості видобутого газу не сприятимуть розширенню інвестиційної спроможності газодобувних підприємств, відлякують потенційних інвесторів у газодобувну галузь. За даними Центру досліджень енергетики, тільки у 2015 р. плановий обсяг інвестицій у розвідку та видобуток газу приватними компаніями зменшився на 411 млн дол. США. Занадто високі ставки рентної плати вплинули на буріння нових свердловин: із запланованих 56 свердловин пробурено тільки 7 [9].

Таким чином, до найважливіших інституційних змін податкової системи України останнім часом можливо віднести:

- скорочення кількості податків з 22 до 11;
- скорочення єдиного соціального внеску для роботодавців до 22 %;
- гармонізація податкового та бухгалтерського обліку;
- розширення бази оподаткування нерухомого майна;
- запровадження змін в оподаткуванні доходів фізичних осіб;
- запровадження акцизного податку з роздрібного продажу під-акцизних товарів та одночасне скасування збору на розвиток виноградарства, садівництва та хмелярства.

Незважаючи на значні зміни у податковій системі України, у деяких сегментах реформа проходить досить повільно, що не дає можливості повною мірою стимулювати податковим інструментарієм соціально-економічний розвиток країни.

Аналізуючи результати інституційних змін у податковій системі України, доречно порівняти відповідні показники. За основу аналізу взято авторитетні щорічні звіти Світового банку "Doing Business" (табл. 4). Три країни пострадянського простору: Україна, Молдова та Грузія 27.06.2014 одночасно підписали Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Ці країни чітко окреслили свій проєвропейський вектор розвитку, а тому між ними помітна певна конкуренція, і саме успіхи реформ, у т.ч. податкових, матимуть важливе значення на шляху до євроінтеграції.

Таблиця 4

Проведені реформи в країнах світу за даними звітів Світового банку "Doing Business 2006" – "Doing Business 2017"

Країна	Кількість реформ за "DB 2006 – DB 2017"		Місце у рейтингу		
	в оподаткуванні	усього	за кількістю реформ в оподаткуванні	загальне у "Doing Business 2017"	за показником сплати податків "Doing Business 2017"
Албанія	8	25	1	58	97
Молдова	8	30	1	44	31
Білорусь	7	37	2	37	99
Чеська Республіка	7	31	2	27	53
Бруней Даруссалам	6	19	3	72	89
Іспанія	6	27	3	32	37
Марокко	6	30	3	68	41
Румунія	6	31	3	36	50
Україна	6	32	3	80	84
Грузія	5	46	4	16	22

Джерело: складено автором за даними [10].

У табл. 4 за основу оцінки взято активність у проведенні податкових реформ, враховано кількість усіх реформ за даними звітів Світового банку "Doing Business 2006" – "Doing Business 2017", місце країни у загальному рейтингу та місце за показником сплати податків "Doing Business 2017". Україна посідає третє місце з 195 країн світу за кількістю проведених реформ в оподаткуванні, проте лише 84 місце за показником сплати податків "Doing Business 2017". Тобто кількість реформ не переходить у якість.

Незважаючи на удвічі меншу кількість податкових платежів, ніж у Молдові, вітчизняний бізнес витрачає на податкові процедури майже

вдвічі більше часу – 355.5 год. (Молдова – 181 год.). Значною проблемою є отримання бюджетного відшкодування ПДВ: вітчизняний бізнес витрачає на таку процедуру більше ніж півроку (табл. 5).

Таблиця 5

Показники стану податкової системи Грузії, Молдови та України за даними звіту Світового банку "Doing Business 2017"

Країна	Платежі (кількість)	Час (год.)	Загальна податкова ставка (% прибутку)	Час на отримання відшкодування ПДВ (тижнів)	Індекс процедур після подання звітності і сплати податків (0–100)	Рейтинг за позицією "Оподаткування"
Грузія	5	270	16.4	8.5	87.22	22
Молдова	10	181	40.4	11.6	91.36	31
Україна	5	355.5	51.9	28.2	79.26	84

Джерело: складено автором за даними [10].

Серед аналізованих країн в Україні не краща ситуація з індексом процедур після подання звітності та сплати податків. Цей показник характеризує час на: дотримання вимог для повернення ПДВ, отримання повернення ПДВ, дотримання вимог перевірки з податку на прибуток і проходження перевірки з податку на прибуток.

Незважаючи на наявність плану розвитку державних інституцій "Стратегія сталого розвитку "Україна – 2020", існують серйозні проблеми у реалізації інституційних змін податкової системи, що зумовлено неефективністю роботи самих державних фіскальних органів. За даними звіту бізнес-омбудсмена, наявні проблеми у взаємодії бізнесу з фіскальними органами. Із усіх контролюючих органів найбільше бізнес скаржить на роботу Державної фіскальної служби України – це 56 % від усіх скарг у 3 кварталі 2016 р.

Серед проблемних питань податкового напрямку: податкові перевірки; затримка із поверненням ПДВ; кримінальні провадження проти бізнесу з боку Державної фіскальної служби України; електронне адміністрування ПДВ; розірвання договору про визнання електронної звітності; анулювання, відновлення, відмова у реєстрації платників ПДВ.

У скаргах бізнесу на роботу митного напрямку порушуються такі питання: оцінка митної вартості; митне оформлення (затримка, відмова); повернення митних платежів [11].

У табл. 6 наведено дані аналізу інституційних показників, які характеризують ефективність роботи органів Державної фіскальної служби України.

**Оцінка ефективності діяльності
Державної фіскальної служби України, 2013–2015 рр., %**

Ключові показники	2013	2014	2015
Частка податкових декларацій, які подані із дотриманням вимог законодавства, у загальній кількості поданих податкових декларацій (рівень своєчасного подання податкових декларацій)	95.74	96.02	95.74
Частка погашених (сплачених) грошових зобов'язань, донарахованих за результатами перевірок, у загальній сумі грошових зобов'язань, донарахованих за результатами перевірок (рівень погашення грошових зобов'язань, визначених за результатами податкового та митного аудиту)	30.4	14.23	8.02
Частка узгоджених грошових зобов'язань, донарахованих за результатами перевірок, у загальній сумі грошових зобов'язань, донарахованих за результатами перевірок (рівень узгодження грошових зобов'язань, визначених за результатами податкового та митного аудиту)	35.0	34.3	12.6
Частка податкових та митних спорів, вирішених судами різних інстанцій на користь органів ДФС, у загальній кількості податкових та митних спорів, вирішених судами різних інстанцій за участю ДФС (кількісна результативність розгляду податкових та митних спорів у судовому порядку)	29.1	21.7	26.6
Частка суми позовів по спорах, вирішених судами на користь органів ДФС, у загальній сумі по спорах, вирішених судами різних інстанцій (вартісна результативність розгляду податкових та митних спорів у судовому порядку)	34.6	22.8	36.6
Частка планових документальних перевірок до загальної кількості перевірок (коефіцієнт покриття податкового аудиту системою управління ризиками)	8.58	17.77	19.36
Частка податкових декларацій, поданих за допомогою електронних сервісів Державної фіскальної служби України	30.95	45.80	46.32
Частка розглянутих звернень у загальній кількості звернень платників податків, поданих на сервіс "Пульс"	96.3	98.00	95.6

Джерело: складено автором за даними [7].

Як видно з *табл. 6*, системною проблемою сучасної вітчизняної податкової системи, яка потребує вирішення, є дуже низька частка погашених (сплачених) грошових зобов'язань, донарахованих за результатами перевірок, у загальній сумі грошових зобов'язань,

донарахованих за результатами податкового та митного аудиту. Необхідно підвищувати частку податкових декларацій, які подаються платниками податків за допомогою електронних сервісів Державної фіскальної служби України, адже в такий спосіб подаються менше половини декларацій.

Стратегія реформи Державної фіскальної служби України вибудована в рамках виконання Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом (рис. 2).

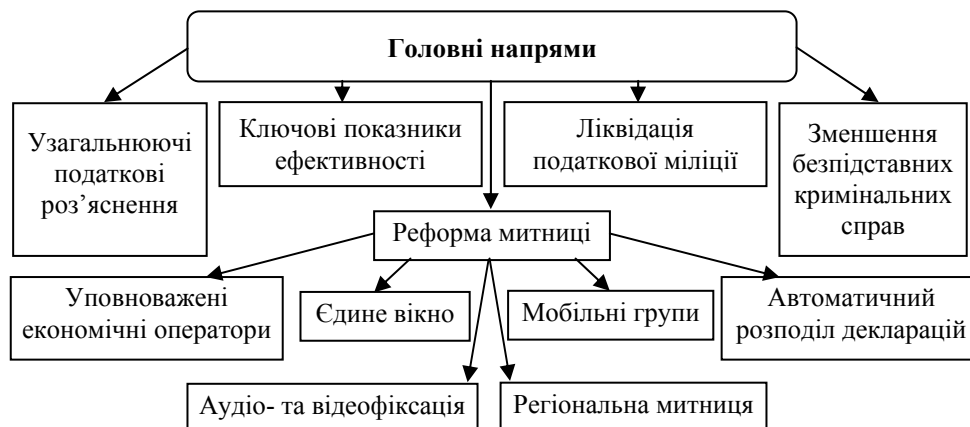

Рис. 2. Реформування Державної фіскальної служби України

Джерело: складено автором за даними [7].

Напрями інституційних змін вітчизняної податкової системи схематично представлено на рис. 3.

Значна увага у процесі реформування Державної фіскальної служби України приділена митниці. Серед помітних успіхів реформи митних відносин варто виділити створення інституту уповноваженого економічного оператора, який дає поштовх створенню нового, більш якісного формату взаємодії митних органів і бізнесу, який займається зовнішньоекономічними операціями. В Україні розвивається система управління митними ризиками, посилилась боротьба із контрабандою, корупцією, удосконалено механізм визначення митної вартості (в онлайн-режимі можливо порахувати середньорозрахункову вартість товарів при імпорту в Україну).

Наразі впроваджуються або заплановано досить багато нововведень у митній справі, які сприяють зміцненню вже діючих чи розвитку нових торговельно-економічних відносин між Україною та іноземними торговельними партнерами: запуск "Єдиного вікна", електронізація митних сервісів, створення нових та удосконалення вже діючих систем аналізу митних ризиків, постійно відбувається спрощення митних процедур (табл. 7).

Рис. 3. Напрями реформування Державної фіскальної служби України

Джерело: розроблено автором.

Таблиця 7

Граничний час митного оформлення товарів, відносно яких автоматизованою системою аналізу та управління ризиками (АСАУР) не генерувався перелік митних формальностей, хв.

Митний режим	III кв. 2015	IV кв. 2015	I кв. 2016	II кв. 2016
Імпорт	153	146	173	146
Експорт	57	63	62	62
Транзит	24	24	23	23

Джерело: складено автором за даними [7].

Для спрощення процедур та скорочення часу оформлення вантажів у портах України необхідне впровадження автоматизованої системи управління ризиками на базі розробленого Всесвітньою митною організацією програмно-інформаційного комплексу *WCOCTS* (Cargo Targeting System – комплекс, який застосовується органами митної служби для отримання від морських ліній попередньої інформації, яка в подальшому використовується для аналізу ризиків).

Наявні проблеми обумовлюють необхідність подальших інституційних змін у вітчизняній податковій системі (табл. 8)

Таблиця 8

Інституційні зміни сучасної податкової системи України

Проблема	Напрямок інституційних змін	Індикатори реформи у 2017 р.
Низька якість податкових перевірок платників податків і зборів	Підвищення ефективності роботи системи оцінки ризиків. Забезпечення обґрунтування донарахувань, що зменшить можливість їх оскарження в апеляційному та судовому порядку. Підвищення професійного рівня аудиторів ДФС України, правильне застосування чинного податкового законодавства	Рівень сплати донарахованих за результатами перевірок податків і зборів – 30 %. Частка погоджених платниками зобов'язань або підтверджених рішеннями апеляційної та судової інстанції – не менше 35 %. Збільшення частки виграних Державною фіскальною службою України спорів щодо донарахованих за результатами перевірок сум – 50 %
Недостатня ефективність процедури апеляційного оскарження	Удосконалення процедур досудового вирішення спорів. Запровадження системи обліку результативності розгляду спорів. Збільшення ефективності моніторингу ефективності роботи підрозділів апеляційного оскарження	Частка судових рішень, які приймаються на користь ДФС України після проходження процедури апеляційного оскарження – не менше 50 %
Недостатня якість системи оцінки ризиків ухилення від сплати податків	Створення на центральному рівні Державної фіскальної служби України окремого підрозділу ризик-менеджменту. Визначення системи критеріїв ідентифікації ризиків невиконання податкового законодавства для кожного виду податків і зборів. Широкое впровадження ризик-орієнтованого підходу при здійсненні митного контролю	Частка митних декларацій, по яких за результатами виконання митницями згенерованих АСАУР митних формальностей виявлено розбіжності – не менше ніж 4 %. Скорочення часу оформлення митних декларацій, відносно яких не здійснюється огляд товарів: для імпорту – 75 хв., експорту – 30 хв., транзиту – 15 хв.
Податковий борг	Запровадження прозорого механізму роботи з платниками податків і зборів, які мають заборгованість	До 31.12.2017 – скорочення податкового боргу на 10 % відносно показника станом на 31.12.2016
Низький рівень застосування електронних сервісів	Розширення сфери застосування електронних сервісів	Частка платників податків, які подають податкові декларації через електронні сервіси, буде становити 70 %
Низький рівень сервісів з консультування платників податків	Запровадження системи якісної оцінки рівня задоволеності платників податків наданими органами ДФС України консультаціями	Частка вчасно розглянутих звернень у загальній кількості звернень платників податків на сервіс "Пульс" – 100 %
Недостатній рівень добровільного виконання податкового обов'язку	Забезпечення простоти та зрозумілості податкового законодавства. Спрощення податкової звітності. Покращання сприйняття платниками податків фіскальних органів	Частка своєчасно поданих та правильно заповнених податкових декларацій має збільшитись до 98 %

Джерело: розроблено за даними [7].

Результатом запропонованих змін буде створення та підтримка сприятливих умов для розвитку бізнесу, покращання бізнес-клімату, збільшення податкових надходжень, зменшення корупції.

Висновки. У рамках реалізації інституційної реформи податкової системи України необхідним є:

- сприяння спрощенню умов ведення бізнесу шляхом розширення переліку витрат підприємців, які перебувають на загальній системі оподаткування, що дозволить зменшити податкове навантаження на бізнес (амортизація, плата за ліцензії, орендна плата за земельні ділянки);
- стимулювання започаткування нового бізнесу шляхом запровадження податкових канікул для новостворених підприємств на декілька років;
- покращання якості адміністрування через підвищення його прозорості: налагодити роботу повноцінного електронного кабінету платника податків;
- забезпечення стимулювання інвестицій та реінвестицій у виробництво та технологічне оновлення основних засобів. Основний акцент – це податкове стимулювання (через прискорену амортизацію) окупності нових машин та обладнання протягом кількох років (сьогодні цей термін складає 5 років);
- забезпечення прозорості відшкодування ПДВ за рахунок запровадження єдиного публічного реєстру заяв на бюджетне відшкодування ПДВ та забезпечення подальшого відшкодування податку виключно на підставі даних такого реєстру;
- максимальне усунення можливостей для зловживань з ПДВ з боку бізнесу. Один із варіантів вирішення даної проблеми – це чітка виписка у законодавчих документах механізму блокування реєстрації податкової накладної, яка підпадає під встановлені критерії ризику;
- формування та впровадження відповідного механізму оподаткування на території проведення антитерористичної операції. Це стосується порядку нарахування і сплати штрафних санкцій, надання пільг або звільнень від сплати окремих податків;
- зменшення можливостей для зловживань посадовими особами Державної фіскальної служби України. Для цього необхідно передати функцію адміністрування всіх баз даних до Міністерства фінансів України.

Процес інституційних змін буде реалізований із максимальною ефективністю тільки за підтримки бізнесу і громадськості: важливим є діалог із Спілкою українських підприємців, Радою бізнес-омбудсмена, різними громадськими платформами та асоціаціями, Європейською бізнес-асоціацією, Торгово-промисловою палатою України, Українською бізнес-асоціацією тощо. Цей діалог дає чіткий сигнал для бізнесу і громадськості про нові "правила гри" у фіскальній сфері, дозволяє враховувати їх побажання та зауваження. Налагодження

і підтримка комунікації державних органів, які відповідають за реалізацію фіскальної політики, із всіма її учасниками сприятиме досягненню бажаних результатів із найменшими втратами і спротивом.

Необхідне застосування синергетичного підходу до інституційних змін у податковій системі: краща координація у часі впровадження пов'язаних між собою реформ, що дозволить підвищити їх успіх.

Перспективами подальших досліджень є обґрунтування майбутніх змін у податковій системі України у контексті подальшої фіскальної децентралізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чугунов І. Я., Павелко А. В., Канєва Т. В. та ін. Державне фінансове регулювання економічних перетворень : монографія ; за заг. ред. А. А. Мазаракі. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. 376 с.
2. Юрій С. І., Крисоватий А. І., Кошук Т. В. Сучасні тенденції розвитку європейського оподаткування та новітня парадигма податкової політики в Україні : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2010. 292 с.
3. Бюджетна підтримка та податкове стимулювання національної економіки України : монографія / за заг. ред. Л. Л. Тарангул. Ірпінь : Фенікс, 2012. 531 с.
4. Чугунов І. Я., Макогон В. Д. Бюджетно-податкова політика в умовах інституційних перетворень. Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. 2014. № 4. С. 79–91.
5. Податковий кодекс України від 02.10.2010 № 2755-VI. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/conv>.
6. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/index>.
7. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL : <http://www.minfin.gov.ua>.
8. Урядовий кур'єр. URL : <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/yak-zmusiti-rozdribnij-akciz-pracyuvati-na-vsih>.
9. Центр досліджень енергетики. URL : <http://eircenter.com/ua-analitiika/vidsutnist-uryadovoyi-pidtrimki-gazovidobuvnoy>.
10. Doing Business. The World Bank. URL : <http://www.doingbusiness.org>.
11. Бізнес-омбудсмен. URL : <https://boi.org.ua/publications/reports/14-kvartalnij-zvt-radi-bznes-ombudsmena-lipen-veresen>.

Стаття надійшла до редакції 24.01.2017.

Nikitishin A. Indicators of institutional changes in the tax system of Ukraine.

Background. *The current state of the social and economic development of Ukraine requires searching of new ways for the improvement of the current tax system. This will enable to achieve the improvement of the investment climate in the country, to simplify the tax system that is somewhat complicated for businesses and individuals, to improve the quality of the current taxes and fees administration system, to reduce corruption risks in the work of fiscal authorities, to reduce the tax burden on payers of taxes and fees.*

The **aim** of the article is to reveal modern institutional changes in the tax system of Ukraine and to identify directions of its development in the future.

Materials and methods. Information base of the research relies on the materials of the State Fiscal Service of Ukraine, Ministry of Finance of Ukraine, State Treasury Service of Ukraine. Methods of analysis and synthesis were used for the determination of the institutional changes in the tax system of Ukraine. The analysis of the major innovations in the tax policy of Ukraine was performed on the basis of the systematic approach.

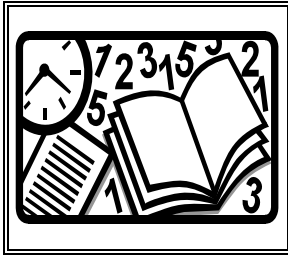
Results. The system changes in the tax system of Ukraine in recent years are disclosed. Results of institutional changes in the domestic tax system in the context of improving the business climate in Ukraine are shown. The problems and their solutions in the process of implementation of institutional changes in the domestic tax system caused by the inefficiency of work of the state fiscal authorities are determined. The most important institutional indicators characterizing the efficiency of work of the system of bodies of the State Fiscal Service of Ukraine during 2013-2015 years have been analyzed. Based on the research results, specific priority steps for the reformation of the State Fiscal Service of Ukraine are suggested and main directions of institutional changes of the modern tax system of Ukraine are grounded.

Conclusion. In the framework of implementation of the institutional reform of Ukraine's tax system it is necessary: to promote simplification of the business conduction; to improve the quality of administration; to provide the investment and reinvestment incentives in production as well as the technological renewal of fixed assets; to provide the transparency of VAT refund; to maximum eliminate opportunities for the VAT abuse on the part of the business; to resolve and settle the issues of taxation mechanism in the territory of the antiterrorist operation; to reduce the opportunities for the abuses by the officials of the State Fiscal Service of Ukraine.

Keywords: tax, tax system, institutional changes, fiscal authorities, tax policy, tax mechanism.

REFERENCES

1. Chugunov I. Ja., Pavelko A. V., Kanjeva T. V. ta in. Derzhavne finansove reguljuvannja ekonomichnyh peretvoren' : monografija ; za zag. red. Mazaraki. K. : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2015. 376 s.
2. Jurij S. I., Krysovatyj A. I., Koshhuk T. V. Suchasni tendencii' rozvytku jevropejs'kogo opodatkuvannja ta novitnja paradygma podatkovoi' polityky v Ukraïni : monografija. Ternopil' : TNEU, 2010. 292 s.
3. Bjudzhetna pidtrymka ta podatkovye stymuljuvannja nacional'noi' ekonomiky Ukraïny : monografija / za zag. red. L. L. Tarangul. Irpin' : Feniks, 2012. 531 s.
4. Chugunov I. Ja., Makogon V. D. Bjudzhetno-podatkova polityka v umovah instytucijnyh peretvoren'. Visn. Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu. 2014. № 4. S. 79-91.
5. Podatkovyj kodeks Ukraïny vid 02.10.2010 № 2755-VI. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/conv>.
6. Oficijnyj sajt Derzhavnoi' kaznachejs'koi' sluzhby Ukraïny. URL : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/index>.
7. Oficijnyj sajt Ministerstva finansiv Ukraïny. URL : <http://www.minfin.gov.ua>.
8. Urjadovyj kur'jer. URL : <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/yak-zmusiti-rozdribnij-akciz-pracyuvati-na-vsih>.
9. Centr doslidzhen' eneretyky. URL : <http://eircenter.com/ua-analiitika/vidsutnist-uryadovoyi-pidtrimki-gazovidobuvnoy>.
10. Doing Business. The World Bank. URL : <http://www.doingbusiness.org>.
11. Biznes-ombudsmen. URL : <https://boi.org.ua/publications/reports/14-kvartalni-j-zvt-radi-bznes-ombudsmena-lipen-veresen>.

УДК: 35.073.5

ГАЛАК Костянтин, аспірант кафедри обліку та оподаткування КНТЕУ

АУДИТ СОЦІАЛЬНО-ОРІЄНТОВАНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Розглянуто сутність та зміст аудиту соціально-орієнтованої діяльності та складові його розвитку в Україні у процесі глобалізації економічних відносин. Надано визначення понять "соціально-орієнтована діяльність" та "аудит соціально-орієнтованої діяльності". Вказано об'єкти аудиту та надано рекомендації щодо заходів, які сприятимуть вдосконаленню звітності суб'єктів господарювання, підвищуватимуть їх соціальну відповідальність та пов'язану з нею соціально-орієнтовану діяльність.

Ключові слова: соціально-орієнтована діяльність, соціальна відповідальність, аудит.

Галак К. Аудит социально-ориентированной деятельности субъектов хозяйствования. Рассмотрены сущность и содержание аудита социально-ориентированной деятельности и составляющие его развития в Украине в процессе глобализации экономических отношений. Дано определение понятий "социально-ориентированная деятельность" и "аудит социально-ориентированной деятельности". Указаны объекты аудита и даны рекомендации о мерах, способствующих совершенствованию отчетности субъектов хозяйствования, повышающих их социальную ответственность и связанную с ней социально-ориентированную деятельность.

Ключевые слова: социально-ориентированная деятельность, социальная ответственность, аудит.

Постановка проблеми. У процесі взаємодії у рамках економічних відносин суспільство все частіше звертає увагу на соціально-орієнтовану діяльність (СОД) суб'єктів господарювання, дотримання концепції соціальної відповідальності бізнесу, не є винятком інвестори та кредитори. Прозорість звітності, зокрема витрат на соціально-орієнтовані цілі є передумовою для довіри до суб'єкта господарювання. Формуванню довіри сприяє передусім позитивний аудиторський висновок. Проте донині не існує чіткого розуміння аудиту СОД; а практичних

рекомендацій щодо розгляду аудитором нефінансового звіту про соціально-орієнтовану діяльність недостатньо. Фактично цей напрямок на стадії формування, а отже, потребує подальшого розвитку, вивчення й удосконалення, зокрема аудит СОД, що й обумовило вибір теми статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику аудиту соціально-орієнтованої діяльності у працях вчених висвітлено як оцінку соціальної відповідальності суб'єктів господарювання. Найбільший внесок у дослідження теоретичних та методологічних аспектів аудиту зробили: І. Крюкова, Л. Полякова, В. Кукоба, Н. Ільченко, Л. Голінач, О. Мазурик, Н. Шалімова, К. Назарова [1–8] та ін.

Наукові дослідження показують, що основними напрямами впровадження практики аудиту соціальної відповідальності мають стати: розробка та використання стандартів і нормативів, імплементація у практику управління сучасних концепцій менеджменту.

Сучасні науковці визначають соціальну орієнтацію аудиту як одну з його основних сучасних ознак, що говорить про відповідальність аудитора перед суспільством. Соціальна відповідальність розглядається як нова стадія розвитку аудиту, що відповідає сучасним світовим вимогам.

Значна кількість публікацій у сфері аудиту свідчить про те, що це питання досить широко досліджується в Україні. Проте до останнього часу у науковців існують розбіжності у понятійному апараті, недостатньо розроблені практичні рекомендації в цьому напрямку, постійно розглядаються перспективи розвитку аудиту. Оскільки аудит розвивається, постійно досліджується методика його проведення та надаються практичні рекомендації, це ще раз підкреслює актуальність теми дослідження.

Метою дослідження є розробка теоретичних та методичних положень аудиту СОД в Україні як ключового елемента довіри до суб'єктів господарювання, уточнення поняття "аудит соціально-орієнтованої діяльності" та його об'єктів, пошук практичних рекомендацій для ефективного управління бізнесом та підвищення рівня довіри і впевненості інвесторів, кредиторів і суспільства.

Матеріали та методи. Матеріалами досліджень слугували праці вчених-економістів, які зробили внесок у теоретичні та методологічні аспекти аудиту СОД, а також законодавство України та інтернет-ресурси Організації Об'єднаних Націй в Україні й Аудиторської палати України.

У процесі дослідження використано такі наукові методи: індукції та дедукції, аналізу та синтезу – для відображення сутності; порівняння – для встановлення подібностей або відмінностей суперечливих понять; узагальнення – для формування відповідних висновків; бібліографічний – дослідження літературних джерел для отримання необхідної інформації щодо теми дослідження; асоціацій та аналогій – для запропонованих нових ідей та пропозицій, що виникають після зіставлення з іншими більш чи менш аналогічними об'єктами.

Результати дослідження. Аудит соціально-орієнтованої діяльності є одним з ключових елементів взаємодії суб'єкта господарювання та суспільства.

Професійні аудиторські компанії розглядають аудит СОД та/або соціальний аудит відповідно до програми SMETA (Sedex Member Ethical Audit) через чотири основних напрями: охорона праці, виробнича безпека, ставлення до навколишнього середовища, імідж компанії [1].

Оскільки концепція соціальної відповідальності та соціально-орієнтованої діяльності в світі є порівняно новою, для чіткого розуміння дій усіх суб'єктів аудиторської перевірки необхідно насамперед визначити і більш детально прописати в законодавстві України сутність цього напрямку аудиту, його призначення.

У науковій літературі застосовуються терміни "соціальний аудит" і "аудит соціально-відповідальної діяльності", тому доцільно вивчити ці поняття і з'ясувати, який ж саме аудит мається на увазі. Досліджуючи аудит СОД, потрібно розглядати понесені витрати і можливі доходи від здійснення цієї діяльності.

На думку І. Крюкової, соціальний аудит звужується до аудиту соціально-трудова відносин адміністрації з персоналом організації та ототожнюється з аудитом трудовим [1]. Л. Полякова, Н. Демків визначають суть соціального аудиту як перевірки процедур і методів функціонування господарської системи в аспекті соціально-трудова відносин з метою оцінювання їх ефективності та відповідності законодавчо-нормативним актам [2]. У цьому випадку соціальний аудит дійсно звужений до аудиту соціально-трудова відносин адміністрації зі своїм персоналом.

Щодо поняття аудиту СОД (або ж аудит соціально-відповідальної діяльності) потрібно надати більш широке його визначення та розуміння. Для цього насамперед необхідно сформулювати визначення власне СОД, яке може бути таким: *соціально-орієнтована діяльність* – це свідома, ініціативна, на власний ризик господарська діяльність суб'єктів господарювання, пов'язана з виконанням дій (та/або дотриманням принципів) щодо соціальної відповідальності перед суспільством.

Для подальшого формулювання визначення аудиту СОД доречно виходити з поняття "аудит", зафіксованого у Законі України "Про аудиторську діяльність" [3]. На підставі цього визначення, *аудит соціально-орієнтованої діяльності* можна розглядати як аудиторську перевірку даних бухгалтерського обліку та Звіту про соціально-орієнтовану діяльність (соціальну відповідальність) з метою висловлення незалежної думки аудитора про достовірність інформації в усіх суттєвих аспектах та відповідність вимогам законодавства України, пов'язаних з соціальною відповідальністю суб'єктів господарювання.

Визначивши об'єкти, які має намір перевірити замовник аудиторських послуг, можна розкрити сутність аудиту. Якщо об'єктом є

соціальні витрати – це аудит соціальних витрат, але якщо необхідно підтвердити достовірність Звіту про соціально-орієнтовану діяльність, то перевірки підлягатимуть усі складові соціальної відповідальності: економічність, соціальність, екологічність. Відповідно це є аудитом соціально-орієнтованої діяльності (соціальної відповідальності).

Досліджуючи методологію проведення аудиту СОД, можна зазначити, що його *предметом* є сукупність соціально-орієнтованих процесів (дій) і явищ суб'єкта господарювання, які пов'язані з дотриманням соціальної відповідальності бізнесу та підлягають процедурам аудиторської перевірки [1].

Незалежно від виду та діяльності суб'єкта господарювання *об'єктами* аудиту СОД повинні бути:

- розрахунки з постачальниками та підрядниками, тобто аудит відповідальності перед партнерами;
- розрахунки з покупцями та замовниками, тобто аудит відповідальності перед покупцями у формуванні цін та випуску якісної продукції, наданні послуг, виконанні робіт;
- розрахунки з інвесторами та кредиторами (якщо такі є), або аудит відповідальності перед ними;
- розрахунки бюджетними коштами та сплата податків як аудит відповідальності перед державними органами;
- розрахунки з персоналом підприємства, тобто аудит відповідальності перед ними;
- відповідальність перед суспільством за збереження навколишнього середовища, дотримання прав людини та законодавства в цілому.

Аудиторській перевірці підлягають усі облікові документи із взаєморозрахунків з працівниками, державою, контрагентами, зокрема ті, що пов'язані з витратами на різноманітні суспільні проекти.

З розвитком СОД та аудиту кількість об'єктів перевірки в майбутньому може зрости, а відтак, зміняться й підходи до аудиторської перевірки.

Для ефективного управління діяльністю насамперед важливим є внутрішній аудит. Наявність служби внутрішнього аудиту (або внутрішнього аудитора) підвищує довіру з боку зовнішніх аудиторів до звітності клієнта, оскільки вони вже передбачають наявність високо-ефективної системи бухгалтерського обліку і контролю, здатної перешкоджати виникненню порушень, хоча зовнішній аудит повинен діяти незалежно від даних внутрішнього.

Для якісного проведення аудиторської перевірки аудитор повинен бути впевненим у своїх діях. Суб'єкт господарювання має розуміти важливість цієї вимоги, без якої аудит не може існувати і розвиватись. Перед проведенням аудиту, в тому числі і соціально-орієнтованої діяльності, необхідно укласти договір про надання аудиторських послуг, без якого проведення аудиту неможливе. Крім

цього, треба узгодити план проведення аудиторської перевірки, в якому повинні визначатися перелік дії аудитора, документів, необхідних для встановлення достовірності інформації, строки виконання аудиторської перевірки тощо [9]. В процесі аудиту за обраним напрямом перевіряються документи, які є першоосною для відображення витрат за кожною операцією, встановлюється їх реальність, правомірність здійснення господарської операції, а також визначається вартісна оцінка (обсяги витрат або доходів).

Для якісного проведення аудиту доступними повинні бути усі працівники та відділи, зокрема (умовно): відділ управління персоналом, головний бухгалтер, відповідальний за охорону праці, директор з якості, начальник виробництва, голова профспілки, представник керівництва з питань соціальної відповідальності (якщо є) тощо.

Для здійснення аудиту СОД суб'єкта господарювання можна застосовувати різні методи перевірки, оскільки перевіряється всебічна взаємодія суб'єкта господарювання з суспільством та окремими його представниками. Крім перевірки бухгалтерських первинних і звітних документів, необхідно надати аудитору і сам Звіт про соціально-орієнтовану діяльність (соціальну відповідальність), який суб'єкт господарювання має намір опублікувати, наприклад, на своєму інтернет-сайті. Доцільно надати його під час аудиторської перевірки усієї діяльності суб'єкта господарювання, щоб аудитор міг у своєму звіті зробити висновок і про те, що інформація у зазначеному Звіті відповідає даним бухгалтерського обліку. Це дозволить уникнути витрат на повторну перевірку та пришвидшити дату опублікування. На практиці більшість компаній публікують Звіт про соціально-орієнтовану діяльність (соціальну відповідальність) через 4–6 місяців після звітного періоду (року). Зрештою, компанії, які дбають про свою репутацію і на своїх сторінках в Інтернеті, показують правдивий Звіт, в якому бажано відображати інформацію, про те, що наведений Звіт підтвердила аудиторська компанія. Це сприятиме покращанню та закріпленню їх іміджу, підвищить довіру інвесторів та суспільства до суб'єкта господарювання.

Стосовно Звіту про соціально-орієнтовану діяльність самих аудиторських фірм, доречно окремо надавати його Аудиторській палаті України [10] і публікувати в Інтернеті з позначкою "перевірено Аудиторською палатою України". Нині це не робиться, хоча такий крок підвищить рівень довіри і репутацію на ринку аудиторських послуг. Крім того, згідно із Законом України "Про аудиторську діяльність" [9] щорічно Аудиторська палата України отримує від аудиторських фірм та аудиторів звіти про виконані ними роботи, здійснює їх аналіз та подає до Кабінету Міністрів України узагальнену інформацію про стан аудиторської діяльності в Україні.

Останнім часом особлива увага приділяється Звіту зі сталого розвитку, який готується за вимогами системи Глобальної ініціативи зі

звітності (GRI) [4]. Якщо раніше суб'єкти господарювання віддавали перевагу звітності у довільній формі або звітували за 10 принципами Глобального договору, то тепер вони виходять на якісно новий рівень і готують звітність за GRI. Звітність у галузі сталого розвитку вважається в розвинених країнах важливим інструментом, який є предметом постійного суспільного обговорення та удосконалення. Рекомендовано Звіт про соціально-орієнтовану діяльність складати відповідно до принципів Глобального договору ООН [11] та рекомендацій GRI.

Як правило, аудиторські висновки надаються як: відмова від надання висновку, негативний, умовно-позитивний і безумовно-позитивний.

У випадку, якщо аудитор відмовиться надавати свій висновок або ж він буде негативним, вперше пропонується в аудиті СОД обґрунтовувати (прокоментувати), наприклад, таким чином: "Відсутність соціально-орієнтованої діяльності – перевірений суб'єкт господарювання не здійснює (не дотримується) належним чином соціально-орієнтованої діяльності. Має заборгованість перед своїми працівниками, можлива недостовірна інформація, надана аудитору, невиплата податків, не приділяється увага збереженню довкілля тощо".

Якщо аудиторський висновок умовно-позитивний, обґрунтування може бути сформульовано, наприклад, так: "Пасивна соціально-орієнтована діяльність – перевірений суб'єкт господарювання дотримується законодавства України щодо відповідальності перед своїм персоналом, вчасно виплачує податки тощо, але не проявляє ініціативу впровадження власних проектів із взаємодії з громадою, екологічних проектів".

У випадку безумовно-позитивного аудиторського висновку формулювання може біти таким: "Активна соціально-орієнтована діяльність – перевірений суб'єкт господарювання дотримується законодавства України щодо відповідальності перед своїм персоналом, вчасно виплачує податки, є прибутковим, аудитору надана достовірна інформація, приділяє увагу збереженню довкілля, проявляє ініціативу впровадження нових власних проектів із взаємодії з громадою поза вимоги держави".

Висновки. Встановлено, що аудит СОД можна розглядати як аудиторську перевірку даних бухгалтерського обліку та Звіту про соціально-орієнтовану діяльність (соціальну відповідальність) суб'єктів господарювання, пов'язаних з соціальною відповідальністю, з метою висловлення незалежної думки аудитора про достовірність інформації в усіх суттєвих аспектах та відповідність вимогам законів України.

Надано практичні рекомендації щодо здійснення аудиторської діяльності для підвищення довіри до українських суб'єктів господарювання з боку суспільства та іноземних партнерів. Наведені рекомендації сприятимуть також кращому управлінню соціально-орієнтованою діяльністю суб'єкта господарювання, а відтак, і підприємницькою діяльністю в цілому.

Звіт про соціально-орієнтовану діяльність доцільно надавати під час аудиторської перевірки усієї діяльності суб'єкта господарювання,

щоб аудитор міг у своєму аудиторському звіті зробити висновок про те, що інформація в Звіті відповідає даним бухгалтерського обліку.

Компаніям, які дбають про свою репутацію, в своєму звіті бажано вказувати, що його підтвердила аудиторська компанія. Щодо звіту самих аудиторських фірм, пропонується окремо затверджувати їх в Аудиторській палаті України.

Наведено приклади формулювання аудиторських висновків (негативний, умовно-позитивний, безумовно-позитивний), а також рекомендації щодо обґрунтування та визначення рівня соціальної активності суб'єкта господарювання.

Надані пропозиції у подальшому сприятимуть вдосконаленню фінансової та нефінансової звітності суб'єктів господарювання, підвищуватимуть їх соціальну відповідальність та пов'язану з нею соціально-орієнтовану діяльність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Крюкова І. О.* Проблеми організації аудиту соціальної відповідальності в аграрних формуваннях та напрями їх вирішення. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. № 7. С. 828–833.
2. *Полякова Л. М., Демків Н. І.* Аспекти розвитку системи соціального аудиту в Україні. Львів : Нац. ун-т "Львівська політехніка", 2009. С. 475–479.
3. *Куюба В. П.* Корпоративна соціальна відповідальність підприємства: аспекти сучасного обліку та аудиту витрат. Електронне наук. фахове вид. "Ефективна економіка". 2012. № 8. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1312>.
4. *Ільченко Н. В.* Світові тенденції розвитку нефінансової звітності та розкриття інформації зі сталого розвитку. Електронне наук. фахове вид. "Ефективна економіка". 2015. № 9. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4297>.
5. *Голінач Л. І.* Сутність соціального аудиту в процесі утвердження соціальної відповідальності бізнесу. Економічна думка. 2015. № 2. Т. 18. – С. 113–117.
6. *Мазурик О. В.* Соціальний аудит як сучасна діагностична технологія: теоретико-методологічні засади дослідження, західний досвід, вітчизняні перспективи. Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. 2015. № 1148.
7. *Шалімова Н. С.* Користувачі аудиторської інформації та їх потреби в контексті забезпечення соціальної відповідальності аудиту як інституту. Економіка та управління підприємством. 2015. № 6/5(26).
8. *Назарова К. О.* Синергія внутрішнього та зовнішнього аудиту : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.09. Київ, 2016. 40 с.
9. Про Аудиторську діяльність : Закон України № 3125-ХІІ від 22 квіт. 1993 р. (із змін. та доповн.). URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>.
10. Про Аудиторську палату України. URL : <http://www.apu.com.ua/pro-apu>.
11. Організація Об'єднаних Націй в Україні / 10 принципів Глобального Договору. URL : <http://www.un.org.ua/ua/main/corporate-social-responsibility-and-global-compact/the-ten-principles-of-the-global-compact>.

Стаття надійшла до редакції 07.12.2016.

Galak K. Audit of socially oriented activities of entities.

Background. Reporting transparency, including costs for socially oriented objectives, is a prerequisite for trust in the entity. Positive audit opinion (unqualified audit report) contributes to the formation of trust. But there is still no clear understanding of socially oriented activities audit.

The **aim** of the study is to develop theoretical and methodical basis of socially oriented activities audit in Ukraine as a key element of trust in entities, clarify the concept of "audit of socially oriented activities" and its objects, practical recommendations for the effective business management and improve trust and confidence of investors, creditors and society.

Materials and methods. General scientific as well as special methods of economic research were used.

Results. It has been offered to consider audit of socially oriented activities as audit of accounting data and Report on socially oriented activities (social responsibility) of entities related to social responsibility to express an independent audit opinion on the reliability of the information in all significant respects and in accordance with the laws of Ukraine.

It is proposed that audit companies and auditors apart from the financial report have to submit Report on socially oriented activities to the Audit Chamber of Ukraine.

The study developed a set of proposals for any audit findings, namely the rejection to providing findings, adverse, qualified and unqualified audit report.

Conclusion. Confirmed audited Statement on socially oriented activities will help improve and fortify the image, increase investor and society confidence to the entity.

The proposals will further contribute to the improvement of financial and non-financial reporting of the entities, would increase their social responsibility and related socially oriented activities.

Keywords: socially oriented activities, social responsibility, audit.

REFERENCES

1. Krjukova I. O. Problemy organizacii' audytu social'noi' vidpovidal'nosti v agrarnyh formuvannjah ta naprjamy i'h vyrishennja. Global'ni ta nacional'ni problemy ekonomiky. 2015. № 7. S. 828–833.
2. Poljakova L. M., Demkiv N. I. Aspekty rozvytku systemy social'nogo audytu v Ukrai'ni. L'viv : Nac. un-t "L'vivs'ka politehnika", 2009. S. 475–479.
3. Kukoba V. P. Korporatyvna social'na vidpovidal'nist' pidpryjemstva: aspekty suchasnogo obliku ta audytu vytrat. Elektronne nauk. fahove vyd. "Efektyvna ekonomika". 2012. № 8. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1312>.
4. Il'chenko N. V. Svitovi tendencii' rozvytku nefinansovoi' zvitnosti ta rozkryttja informacii' zi stalogo rozvytku. Elektronne nauk. fahove vyd. "Efektyvna ekonomika". 2015. № 9. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4297>.
5. Golinach L. I. Sutnist' social'nogo audytu v procesi utverdzhennja social'noi' vidpovidal'nosti biznesu. Ekonomichna dumka. 2015. № 2. T. 18. – S. 113–117.
6. Mazuryk O. V. Social'nyj audyt jak suchasna diagnostychna tehnologija: teoretyko-metodologichni zasady doslidzhennja, zahidnyj dosvid, vitchyznjani perspektyvy. Visn. Harkiv. nac. un-tu im. V.N. Karazina. 2015. № 1148.
7. Shalimova N. S. Korystuvachi audytors'koi' informacii' ta i'h potreby v konteksti zabezpechennja social'noi' vidpovidal'nosti audytu jak instytutu. Ekonomika ta upravlinnja pidpryjemstvom. 2015. № 6/5(26).
8. Nazarova K. O. Synergija vnutrishn'ogo ta zovnishn'ogo audytu : avtoref. dys. ... d-ra ekon. nauk : 08.00.09. Kyi'v, 2016. 40 s.
9. Pro Audytors'ku dijalnist' : Zakon Ukrai'ny № 3125-III vid 22 kvit. 1993 r. (iz zmin. ta dopovn.). URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>.
10. Pro Audytors'ku palatu Ukrai'ny. URL : <http://www.apu.com.ua/pro-apu>.
11. Organizacija Ob'jednanyh Nacij v Ukrai'ni / 10 pryncypiv Global'nogo Dogovoru. URL : <http://www.un.org.ua/ua/main/corporate-social-responsibility-and-global-compact/the-ten-principles-of-the-global-compact>.

УДК: 657.6

ПАЯНОК Тетяна, к. е. н., доцент Університету державної
фіскальної служби України

РЕГРЕСІЙНИЙ АНАЛІЗ В АУДИТІ

Досліджено взаємозв'язок між показниками діяльності підприємства, що відображені в його фінансовій звітності. Проаналізовано динаміку використання виробничих запасів, за допомогою регресійного аналізу визначено фактори впливу на їх формування. Запропоновано методику дослідження для проведення аудиту фінансово-господарської діяльності підприємства.

Ключові слова: номінальні і реальні показники, обсяг виробничих запасів, аудит, фінансова звітність підприємства, регресійна модель, гребенева регресія.

Паянок Т. Регрессионный анализ в аудите. Исследована взаимосвязь между показателями деятельности предприятия, которая отражена в его финансовой отчетности. Проанализирована динамика использования производственных запасов, с помощью регрессионного анализа определены факторы влияния на их формирование. Предложена методика исследования для проведения аудита финансово-хозяйственной деятельности предприятия.

Ключевые слова: номинальные и реальные показатели, объем производственных запасов, аудит, финансовая отчетность предприятия, регрессионная модель, гребневая регрессия.

Постановка проблеми. Нестабільність зовнішнього середовища вимагає від суб'єктів господарювання миттєво реагувати на його зміни, лише за таких умов підприємство успішно функціонуватиме в ринкових відносинах. Економіко-математичні методи є актуальним засобом для проведення якісного аналізу, що дає змогу приймати обґрунтовані рішення. Його проведення забезпечує служба внутрішнього аудиту, що дозволяє: оперативно виявляти поточні проблеми на самому підприємстві, характеризувати вплив різних факторів на виробництво, вимірювати результативність управлінських рішень і прогнозувати їх наслідки. Особливістю внутрішнього аудиту є поточне відстеження наслідків діяльності за усіма напрямками: від закупівлі виробничих запасів до збуту продукції. До основних функцій внутрішнього аудиту входять: контрольна, координаційна, аналітична, інформаційна, консультаційна і захисна. Це має бути аналітична служба із першочерговим завданням виявлення резервів для збільшення потужностей виробництва. Аналізуючи діяльність і накопичу-

ючи інформацію про роботу всіх структурних підрозділів підприємства, можна уникнути зайвих ризиків, виявити слабкі сторони в управлінні та проінформувати верхню ланку управління про наслідки їх рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Регресійний аналіз як метод оцінки діяльності підприємства часто використовується у дослідженнях науковців. Так, Л. І. Ріщук і С. А. Побігун досліджували основні ризикоутворюючі фактори у діяльності нафтопереробних підприємств, оцінювали рівень їх впливу на прибуток підприємств за допомогою регресійного аналізу [1]. Л. С. Стригуль визначала й оцінювала інвестиційну привабливість підприємства машинобудівної галузі [2]. А. П. Тарасевич на базі програмного продукту *STATISTICA* досліджувала економічний стан кондитерських підприємств України [3]. О. П. Чукурна аналізувала вплив на кінцеву ціну структури витрат на виробництво та збут машинобудівної продукції за допомогою кореляційно-регресійного аналізу [4]. Використання регресійного аналізу при проведенні аудиту діяльності суб'єктів господарювання не досліджувалося.

Метою дослідження є оцінка впливу статей фінансової звітності підприємства на виробничі запаси в аудиторській діяльності.

Матеріали та методи. Інформаційною базою дослідження є статистичні дані фінансової звітності та Державної служби статистики України. За допомогою програми *STATGRAPHICS Centurion* досліджено напрям та силу взаємозв'язку між статтями звітності, проведено регресійний аналіз.

Результати дослідження. Виробничі запаси є активною складовою будь-якого виробництва, їх відсутність повністю його паралізує. Управління виробничим процесом повинно починатися з аналізу складу виробничих запасів, їх структури, джерел поповнення і оцінки впливу на фінансовий результат діяльності підприємства в цілому.

Аналізуючи динаміку обсягів виробничих запасів за 15 років, необхідно виокремлювати інфляційну складову показника. Тільки за таких умов можна визначити, чи дійсно збільшувалися обсяги закупівлі, чи його зростання відбулося за рахунок девальвації гривні. Досліджено динаміку номінального і реального показників фінансової звітності конкретного підприємства [5]. Реальний обсяг виробничих запасів розрахований у цінах 2000 р. за допомогою кумулятивного індексу річного темпу інфляції за цей період [6; 7, с. 191–192].

Результати аналізу динаміки значень показника за останні п'ятнадцять років, свідчать, що відбулося завищення середньорічного приросту в п'ять разів ($3965.5/786.4=5.0$). Це пояснюється стрімким збільшенням цін на енергоресурси, високим рівнем інфляції і, як наслідок, зростанням цін на закупівлю виробничих запасів (рис. 1).

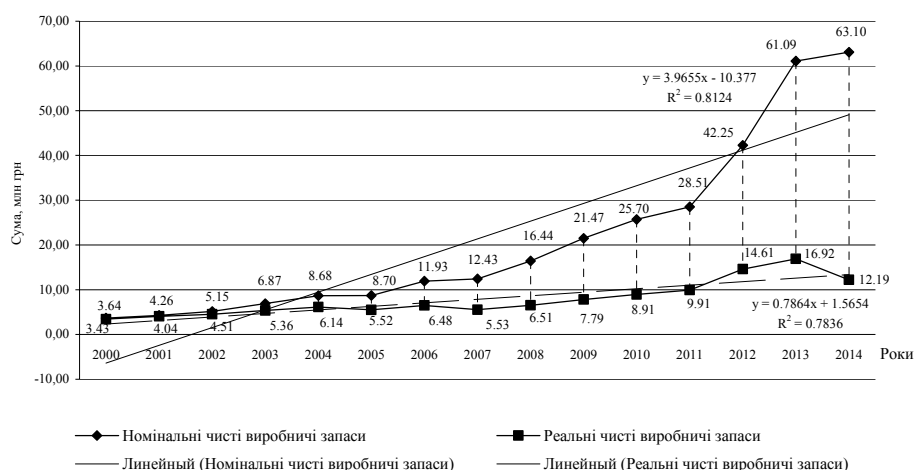

Рис. 1. Динаміка обсягу виробничих запасів за 2000–2014 рр.

Джерело: розраховано автором за [5].

Реальний показник дає змогу оцінити дійсне становище на виробництві. Так, у 2013–2014 рр. підприємство збільшувало обсяги закупівлі, у 2015 р. ситуація погіршилася (обсяг виробничих запасів зменшився на 28 % від попереднього року), при цьому номінальний показник продовжує тенденцію до зростання. Аналізуючи таким же чином обсяги готової продукції і виручку від реалізації продукції, можна визначити дійсні обсяги виробництва (зміна темпів зростання повинна бути подібною). Виробничий процес – це складна цілісна система, де існує тісний зв'язок між усіма ланками, тому його необхідно досліджувати у сукупності факторів. Для регресійного аналізу обрано такі статті фінансової звітності:

- дебіторська заборгованість за товари, кредиторська заборгованість за товари (збільшення/зменшення розмірів дебіторської і кредиторської заборгованості в грошовому виразі призводить до забезпечення підприємства обіговими коштами. Від регулярності здійснення розрахунків залежить обсяг грошових активів, за рахунок яких підприємство утворює виробничі запаси);

- чистий дохід і грошові кошти;

- готова продукція (використання виробничих запасів, а не їх зберігання);

- основні засоби (база, на якій виробничі запаси перетворюються в готову продукцію);

- матеріальні затрати на оплату праці (розмір заробітної плати залежить від обсягу робіт, які виконали робітники).

Для визначення ступеня зв'язку між факторами розраховано критичне значення коефіцієнта кореляції ($r_{кр}$):

$$r_{кр} = \sqrt{\frac{t_{кр}^2}{t_{кр}^2 + n - 2}},$$

де $t_{кр}$ – табличне значення t -статистики Стьюдента (для ν – ступенів свободи та рівня значимості α), n – кількість спостережень.

$$r_{кр} = \sqrt{\frac{2.1604^2}{2.1604^2 + 15 - 2}} = 0.514,$$

$$t_{кр} = 2.1604 \text{ при } k = 13(15 - 2), \alpha = 0.05.$$

Для цієї кількості спостережень ($n = 15$) розраховане критичне значення коефіцієнта кореляції – 0.514. Можна будувати регресійну модель із показниками, де коефіцієнти кореляції по виробничих запасах і факторах впливу мають показники вищі за критичне значення. Результати аналізу кореляційної матриці свідчать, що існує тісний лінійний зв'язок між обсягом виробничих запасів і всіма факторними ознаками. Між деякими факторами присутня мультиколінеарність, коефіцієнт кореляції має значення, наближене до 1, що вказує на тісний лінійний зв'язок між ними (табл. 1).

Таблиця 1

Кореляційна матриця

Параметри моделі	Y	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	X_6	X_7
Виробничі запаси, Y	1							
Чистий дохід від реалізації продукції, X_1	0.9219	1						
Матеріальні затрати на оплату праці, X_2	0.7994	0.948	1					
Основні засоби, X_3	0.8057	0.894	0.7945	1				
Дебіторська заборгованість за товари, X_4	0.9650	0.858	0.6871	0.7978	1			
Грошові кошти, X_5	0.9211	0.7206	0.5515	0.6101	0.9439	1		
Готова продукція, X_6	0.9304	0.964	0.8640	0.9576	0.9077	0.7719	1	
Кредиторська заборгованість за товари, X_7	0.8990	0.965	0.9204	0.8720	0.8599	0.7367	0.9549	1

Джерело: розраховано автором за [5].

Для підтвердження розраховано параметри *VIF* (дисперсійно-інфляційний фактор), значення яких по факторах повинні бути меншими за граничний показник ($VIF = 10$, при $p = 0.01$) (табл. 2) [7, с. 312–328].

Таблиця 2

Розрахунок параметра *VIF*

Параметри моделі	VIF
Чистий дохід від реалізації продукції, X_1	92.4086
Матеріальні затрати на оплату праці, X_2	39.8770
Основні засоби, X_3	63.6685
Дебіторська заборгованість за товари, X_4	54.3176
Грошові кошти, X_5	26.7106
Готова продукція, X_6	229.893
Кредиторська заборгованість за товари, X_7	27.7001

Джерело: розраховано автором за [5].

Усі розраховані оцінки *VIF* більші за граничний показник, у моделі присутня мультиколінеарність. Для побудови якісної моделі використано гребеневу регресію як один із можливих заходів усунення мультиколінеарності та визначення рівня впливу на ендогенну змінну кожної факторної ознаки [8, с. 312–328].

VIF параметр матиме значущі показники для рідж-параметра = 0.02 (табл. 3).

Таблиця 3

Гребенева регресія залежності обсягу виробничих запасів від вибраних факторів для рідж-параметра 0.02

Параметр	Оцінка	VIF
Константа	225.407	–
Чистий дохід від реалізації продукції, X_1	0.0415	8.0987
Матеріальні затрати на оплату праці, X_2	0.1177	5.3054
Основні засоби, X_3	-0.0102	4.2360
Дебіторська заборгованість за товари, X_4	0.1715	7.8324
Грошові кошти, X_5	0.2689	4.9859
Готова продукція, X_6	0.2109	5.1249
Кредиторська заборгованість за товари, X_7	-0.1350	8.6133

Джерело: розраховано автором за [5].

Побудована модель має високий коефіцієнт множинної кореляції ($r = 0.9902$), що вказує на тісний лінійний зв'язок між факторами. Обсяг виробничих запасів на 98.04 % залежить від факторів моделі і лише на 1.96 % від інших факторів, включаючи стохастичну змінну ($R^2 = 0.9804$). Розраховане значення статистики Дарбіна-Уотсона – 2.56 потрапляє в зону невизначеності (від 2.273–3.357). Розрахований

критерій Фішера – 114.157 при значущості 1.12E-06 вказує на адекватність моделі ($F_{табл.} = 3.79$, для $\alpha = 0.05$). Рівняння регресії матиме такий вигляд:

$$Y = 225.407 + 0.0415X_1 + 0.1177X_2 - 0.0102X_3 + 0.1715X_4 + 0.2689X_5 + 0.2109X_6 - 0.1350X_7.$$

Збільшення чистого доходу від реалізації продукції на 1 тис. грн приведе до збільшення обсягів виробничих запасів на 0.0415 тис. грн при сталості інших факторів; при зростанні матеріальних затрат на оплату праці на 1 тис. грн обсяги зростуть на 0.1177 тис. грн; зростання на 1 тис. грн дебіторської заборгованості за товари, грошових коштів і готової продукції обумовить зростання обсягів, відповідно, на 0.1715, 0.2689 і 0.2109 тис. грн. Зростання основних засобів підприємства і кредиторської заборгованості за товари на 1 тис. грн зменшить обсяги виробничих запасів, відповідно на 0.0102 і 0.1350 тис. грн.

Розраховані стандартизовані коефіцієнти (бета-коефіцієнти) дають змогу порівняти вплив пояснюючих змінних моделі на обсяг виробничих запасів (табл. 4).

Таблиця 4

Стандартизовані регресійні коефіцієнти

Рідж-параметр	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7
0.0	0.5561	0.0139	-0.2966	0.0145	0.4348	0.6180	-0.3147
0.005	0.4611	0.0914	-0.1403	0.1101	0.4415	0.3252	-0.2372
0.01	0.3995	0.1211	-0.0959	0.1527	0.4314	0.2454	-0.1960
0.015	0.3595	0.1340	-0.0742	0.1758	0.4220	0.2077	-0.1646
0.02	0.3311	0.1397	-0.0610	0.1901	0.4140	0.1858	-0.1391

Джерело: розраховано автором за [5].

Грошові кошти мають найбільший вплив на підприємстві на обсяги виробничих запасів, так як вони напряду забезпечують їх закупівлю і поставку. На другому місці, із незначним відривом, – чистий дохід від реалізації продукції, що є цілком обґрунтованим з економічної точки зору. Чистий дохід від реалізації продукції забезпечує виробництво оборотними коштами і дає можливість поновлювати виробничий процес. Обсяг готової продукції на третьому місці. Дебіторська заборгованість за товари посідає четверту позицію. Матеріальні витрати на оплату праці – на останньому місці серед позитивних факторів впливу.

Кредиторська заборгованість за товари має суттєвий негативний вплив на виробничі запаси підприємства, так як продавці відмовляються постачати виробничі запаси без попередньої сплати. Оновлення основних фондів зменшує оборотні кошти підприємства, але їх вплив несуттєвий.

Розрахований коефіцієнт еластичності $E_{y/x_i} = \beta_i \frac{\bar{x}_i}{\bar{y}}$ (де β – параметри рівняння регресії) дає змогу більш точно виміряти вплив кожного фактору на ендogenous змінну (рис. 2).

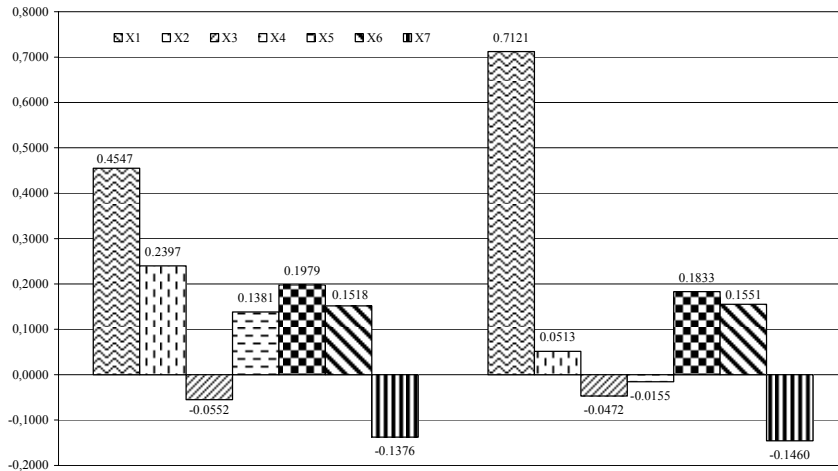

Рис. 2. Еластичність номінальних (ліворуч) і реальних (праворуч) екзогенних змінних регресійної моделі

Джерело: розраховано автором за [5].

Зростання чистого доходу від реалізації продукції на 1 % приводить до збільшення обсягів виробничих запасів на 45.47 % (при сталому значенні інших факторів), зростання на 1 %: матеріальних затрат на оплату праці збільшить ендogenous зміну на 23.97 %, грошових коштів – на 19.79 %, обсягу готової продукції – на 15.18 %, а дебіторської заборгованості – на 13.81 %, відповідно. Зростання кредиторської заборгованості і вартості основних засобів на 1 % призводить до зменшення запасів на 13.76 і 5.52 %, відповідно.

Таким чином, головним джерелом поповнення виробничих запасів на підприємстві є чистий дохід. Середня дебіторська заборгованість за досліджуваний період становить 17 191 тис. грн, а кредиторська заборгованість за товари – 21 761 тис. грн. При цьому дебіторська має позитивний (13.81 %), а кредиторська негативний вплив (16.76 %). Пояснення слід шукати у самій суті розрахунків по даних статтях, адже по першій статті гроші надходять до суб'єкта, по другій – вилучаються із виробництва. За даних умов доречним є налагодження відносин з постачальниками, а саме зменшення боргу за розрахунками, укладання договорів про постачання запасів за авансовим платежем.

Суттєва модернізація основних фондів у 2011 р. за рахунок банківських кредитів [5] дещо зменшила оборотні кошти виробництва, з іншого боку, збільшення виробничих потужностей дало змогу підприємству останні три роки господарювати лише за рахунок

власних можливостей. Цей крок збільшив залишки готової продукції на складах, тому необхідно посилити роботу відділу збуту, а саме знаходити оптових покупців, зацікавлювати їх системою знижок, розширювати географію збуту тощо.

Порівнюємо результати моделювання за номінальними і реальними показниками, а саме розрахований коефіцієнт еластичності (див. рис. 2). Ситуація суттєво змінюється: чистий дохід займає першість за впливом, але його розмір у 1.6 раза більший. Вплив матеріальних затрат на оплату праці в 4.7 раза завищений за рахунок інфляційної складової. Збільшення витрат на оплату праці прискорить обороти виробництва. Необхідно переглянути систему стимулювання праці саме виробничого персоналу, наприклад, ввести прогресивну ставку. Вплив дебіторської заборгованості за товари змінився на протилежну тенденцію, подальше її зростання на 1% призведе до зменшення обсягів виробничих запасів на 1.55%. Необхідно посилити роботу із сумнівними боргами, контролювати легальність партнерів по бізнесу на конкурентному ринку. Надходження по цій статті суттєво перекрыло б власні зобов'язання підприємства і збільшило його оборотні активи.

Висновки. Виробничий процес на підприємстві – це замкнута система, яка передбачає лінійну залежність його складових, побудова регресійних моделей на початковому етапі повинна враховувати мультиколінеарність між показниками, що потребує додаткових процедур щодо розмежування впливу окремих факторів на ендогенну змінну. Одним із методів її усунення в економетричних моделях є побудова гребеневої регресії за допомогою програми *STATGRAPHICS Centurion*. Порівнюючи аналіз номінальних і реальних даних, можна виявляти приховані ризики у діяльності підприємства, які, на перший погляд, не існують. Реальні дані мають більший прикладний аспект, якщо їх розраховувати за допомогою кумулятивного індексу інфляції.

За ринкових умов необхідно використовувати всі конкурентні переваги, проведення якісного стратегічного аналізу діяльності підприємства, що є запорукою ефективного використання грошових коштів, авансованих у товарно-матеріальні запаси, та оптимізує процеси управління виробництвом.

Цю методику можна використовувати не тільки для внутрішнього аудиту фінансово-господарської діяльності підприємства, а й при проведенні доперевірочного аналізу суб'єкта господарювання органами Державної фіскальної служби України, незалежного аудиту аудиторськими фірмами. В її основі можуть бути будь-які екзогенні та ендогенні показники фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Рішук Л. І., Побігун С. А. Оцінка впливу факторів на діяльність нафтопереробних підприємств. URL : [ournals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2010_5_1/195-199.pdf](http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2010_5_1/195-199.pdf).

2. *Стригуль Л. С.* Напрямки застосування кореляційно-регресійного аналізу та коефіцієнтного методу фінансового аналізу для оцінки інвестиційної привабливості підприємства. URL : http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/3499/1/Stryhul_Napriamky%20zastosuvannia_2012.pdf.
3. *Тарасевич А. П.* Система моніторингу економічного стану підприємства : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. URL : http://oneu.edu.ua/pages/science/files/svr/tarasevich/dis_tarasevich.pdf.
4. *Чукурна О. П.* Вдосконалення методів маркетингового ціноутворення машинобудівних підприємств. URL : <file:///C:/Users/Tanya/Downloads/80352-169125-1-SM.pdf>.
5. *Офіційний сайт SMIDA.* Бази даних. Публічне акціонерне товариство "Славутський комбінат "Будфарфор". URL : <http://smida.gov.ua/db/participant/32285199>.
6. *Офіційний сайт Державної служби статистики України.* Індекси споживчих цін у 2001–2016 рр. (до грудня попереднього року). URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. *Паянок Т. М.* Методи прогнозу екстраполяції в аналізі податкових надходжень. Облік і оподаткування: реалії та перспективи : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., 29–31 берез. 2016 р. С. 189–192.
8. *Дудко В. С., Краснова Т. Д., Лаговський В. В.* Економіко-математичне моделювання : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. у 2-х ч. Ірпінь : НУДПСУ, 2010. 448 с.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2017.

Payanok T. Regressive analysis in audit.

Intercommunication between the performance indicators of enterprise is investigational, that reflected in its financial reporting. The dynamics of the use of productive supplies is analyzed by means of regressive analysis, the factors of influence impact their forming. Research methodology of the audit of financial and economic activity of an enterprise is offered.

Background. *Instability of environment requires from management to instantly react on changes, only in this case an enterprise will successfully function in market relations. Mathematical methods are actual means of quality analysis implementation that gives an opportunity to take reasonable decisions. It allows immediately find out current problems on an enterprise, characterize influence of different factors on production, measure effectiveness of administrative decisions and forecast their consequences.*

Review of scientific sources. *Regressive analysis, as a method of estimation of enterprise activity, is often used in researches of scientists, but the built models do not take into account linear dependence between exogenous variables, that is the basis of productive process.*

The aim of the research is an estimation of influence of the articles of the enterprise financial reporting on productive supplies in public accounting.

Materials and methods. *The information basis of the research is statistical data of the financial reporting and State Statistics Service of Ukraine. Direction and force of intercommunication in accounting are investigated by the program STATGRAPHICS Centurion, regressive analysis has been conducted.*

Results. *The main source of addition to the productive supplies on an enterprise is a net profit. Substantial modernization of capital assets in 2011, due to bank credits, decreased turnover means of production; on the other hand due to the increase of production capacities the last three years an enterprise counts only on own possibilities. This step increased bits and pieces of the prepared products on compositions, that is why it is necessary to strengthen work of sales department, namely to find wholesale customers, awake interest in their system of discounts, extend sales geography and so on.*

Comparing the results of design of nominal and real data it is possible to reduce the hidden risks in enterprise's activity. The analysis of coefficient of elasticity substantially changes from real data: net profit occupies leading position after influence, but its size 1.6 times. Influence of material expenses on the remuneration of labour is 4.7 times overpriced due to an inflationary constituent. The increase of charges on the remuneration of labour will accelerate turns of production, it is necessary to revise the system of labour stimulation of manufacturing staff, for example to implement a progressive rate. Influence of accounts receivable for commodities had an opposite tendency, its further increase of 1 % will result in reduction of volumes of productive supplies of 1.55 %. It is necessary to strengthen work with doubtful debts, to control legality of partners on business at the competitive market. A receipt on the real article would recover substantially the own obligations of enterprise and increase its circulating assets.

Conclusion. Productive process on an enterprise is close system, that envisages linear dependence of its constituents, the construction of regressive models on the initial stage must take into account a multicollinearity between indexes, that needs additional procedures on differentiation of influence of separate factors on an endogenous variable. One of the methods of its removal in regressive models is a construction of ridge regression by means of the program STATGRAPHICS Centurion. Comparing the analysis of nominal and real data it is possible to find out the hidden risks in enterprise's activity that are not apparent. The real data carry the greater applied aspect, if to calculate by cumulative index of inflation.

In market conditions it is necessary to use all competitive edges, implementation of quality strategic analysis of enterprise's activity is the key to the effective use of the monetary resources advanced in the inventories of supply, that optimizes the processes of operations management. This methodology can be used not only for the internal audit of financial and economic activity of enterprise but also when implementing: verification by the State fiscal service of Ukraine, independent audit by auditing firms. Financial and economic performance of management indicators can be both exogenous and endogenous.

Keywords: nominal and real indexes, volume of productive supplies, audit, financial reporting of enterprise, regressive model, ridge regression.

REFERENCES

1. Rishhuk L. I., Pobigun S. A. Ocinka vplyvu faktoriv na dijial'nist' nafto-pererobnyh pidpryjemstv. URL : ournals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2010_5_1/195-199.pdf.
2. Strygul' L. S. Naprjamky zastosuvannja koreljacijno-regresijnogo analizu ta koeficientnogo metodu finansovogo analizu dlja ocinky investycijnoi' pryvablyvosti pidpryjemstva. URL : http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/3499/1/Strygul_Naprjamky%20zastosuvannia_2012.pdf.
3. Tarasevych A. P. Systema monitoryngu ekonomichnogo stanu pidpryjemstva : dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.04. URL : http://oneu.edu.ua/pages/science/files/svr/tarasevich/dis_tarasevich.pdf.
4. Chukurna O. P. Vdoskonalennja metodiv marketyngovogo cinoutvorennja mashynobudivnyh pidpryjemstv. URL : <file:///C:/Users/Tanya/Downloads/80352-169125-1-SM.pdf>.
5. Oficijnyj sajt SMIDA. Bazy danyh. Publichne akcionerne tovarystvo "Slavuts'kyj kombinat "Budfarfor". URL : <http://smida.gov.ua/db/participant/32285199>.
6. Oficijnyj sajt Derzhavnoi' sluzhby statystyky Ukrainy. Indeksy spozhyvchyh cin u 2001–2016 rr. (do grudnja poperedn'ogo roku). URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Pajanok T. M. Metody prognoznoi' ekstrapoljacji' v analizi podatkovyh nadhodzen'. Oblik i opodatkovannja: realii' ta perspektyvy : zb. materialiv Vseukr. nauk.-prakt. Internet-konf., 29–31 berez.2016 r. S. 189–192.
8. Dudko V. S., Krasnova T. D., Lagovs'kyj V. V. Ekonomiko-matematychno modeljuvannja : navch. posib. dlja stud. vyssh. navch. zakl. u 2-h ch. Irpin' : NUDPSU, 2010. 448 s.

ВИЩА ОСВІТА

УДК 37.018.43:004

САВЧЕНКО Тетяна, к. т. н., доцент кафедри інженерно-технічних дисциплін КНТЕУ

ВЛАСЕНКО Лідія, к. т. н., доцент кафедри автоматизації та інтелектуальних систем керування Національного університету харчових технологій

ЕЛЕКТРОННІ НАВЧАЛЬНІ КУРСИ НА ОСНОВІ ТЕХНОЛОГІЇ *ARTICULATE STORYLINE*

Визначено переваги застосування елементів дистанційного навчання у вищих навчальних закладах (ВНЗ). Проведено аналіз програмного забезпечення для створення електронних курсів і веб-сайтів. Розглянуто приклад застосування Articulate Storyline для створення інтерактивного мультимедійного курсу освітнього спрямування. Наведено результати створення та впровадження в навчальний процес електронних курсів, що можуть бути застосовані для індивідуального використання та дистанційного навчання.

Ключові слова: електронний курс, дистанційна освіта, веб-система Moodle, Articulate Storyline, лабораторія дистанційного навчання.

Савченко Т., Власенко Л. Электронные учебные курсы на основе технологии Articulate Storyline. Определены преимущества применения элементов дистанционного обучения в высших учебных заведениях. Проведен анализ программного обеспечения для создания электронных курсов и веб-сайтов. Рассмотрен пример применения Articulate Storyline для создания интерактивного мультимедийного курса образовательного направления. Приведены результаты создания и внедрения в учебный процесс электронных курсов, которые могут быть использованы как индивидуально, так и для дистанционного обучения.

Ключевые слова: электронный курс, дистанционное образование, веб-система Moodle, Articulate Storyline, лаборатория дистанционного обучения.

Постановка проблеми. Інформатизація системи освіти є невід'ємною складовою Болонського процесу, інтеграції України в Європейську співдружність. Роль освіти у сучасному світі визначається стрімким розвитком інформаційних технологій та Інтернету. Це приводить

© Савченко Т., Власенко Л., 2017

ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2017. № 1 ===== 127

до нового бачення, обумовленого тим, що використання технічних засобів, послуг та Інтернету в різних галузях спрямовано на поліпшення людського життя. Однією з поширених ефективних освітніх технологій є електронне дистанційне навчання (*e-Learning*).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізом і порівняльною оцінкою *e-Learning* платформ займався В. М. Валуйський під час науково-дослідної роботи "e-Learning платформи підтримки дистанційного навчання (аналіз і порівняльна оцінка)" [1]. Зокрема, проведено порівняльний аналіз таких e-Learning платформ: *IBM Lotus LearningSpace Forum (ver.3.x)*, *IBM Lotus LearningSpace (ver.5.x)*, *IBM Lotus Learning Management System (LMS) (ver. 1.x)*, *IBM Lotus Workplace Collaborative Learning (WCL) (ver.1.x-2.x)*, *WebCT Campus Edition (CE) (ver.4.1)*, *WebCT Vista (ver.3.0)*, *BlackBoard (ver.6.x)*.

Дидактичні основи дистанційного навчання, його сутність, технологію та організацію вивчали О. О. Герасимчук, В. М. Томашевський, Г. Я. Цибулько [2–5] та інші, досліджуючи сучасний стан систем дистанційного навчання, проблеми та методи їх вирішення, особливості створення електронних посібників та зміст дистанційних курсів.

Мета дослідження полягає в аналізі основних аспектів дистанційного навчання, виявленні особливостей подання навчального матеріалу, визначенні засобів і методів електронного навчання, технологій розробки електронних курсів, взаємодії всіх елементів системи дистанційного навчання в процесі реалізації освітніх програм ВНЗ з метою підвищення якості освіти майбутніх фахівців.

Матеріали та методи. Матеріалами досліджень слугували дані аналізу сучасного стану дистанційної освіти в Україні, платформ підтримки дистанційного навчання та основних технологій розробки електронних курсів. Використано загальнонаукові та спеціальні методи досліджень, зокрема узагальнення, порівняльного, структурного, системного аналізу, систематизації тощо.

Результати дослідження. Порівняльний аналіз відомих *e-Learning* платформ показав, що найбільш ефективною для умов вищої школи є система *Moodle "Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment"* (модульне об'єктно-орієнтоване динамічне середовище навчання), що являє собою вільно розповсюджувану, популярну, міжнародну автоматизовану платформу підтримки дистанційного навчання, засновану на комп'ютерних та інтернет-технологіях.

Це програмне забезпечення широко застосовується у ВНЗ, а також використовується різними організаціями і приватними викладачами. Системі доступні різні пакети завантаження з диференційованими рівнями стабільності. Є можливість завантаження безлічі таких додаткових компонентів, як модулі та мовні пакети [6]. Одна з важливих переваг *Moodle* полягає в тому, що всі дані, які використовуються в курсі, зберігаються не на окремому персональному

комп'ютері, тим самим займаючи місце на жорсткому диску, а на єдиному комп'ютері – сервері, який дозволяє завантажувати, переміщати, змінювати або видаляти файли, документи тощо. Веб-система *Moodle* відрізняється простотою і доступністю для розуміння [7].

На сайті Лабораторії дистанційного навчання в навчальний процес вже впроваджено дистанційні курси з багатьох дисциплін, у тому числі з "Інженерної графіки" [8], "Прикладної механіки" [9] та навчальний курс для викладачів "Створення дистанційних курсів за допомогою *Articulate Storyline*" [10], що розроблено на кафедрі інженерно-технічних дисциплін КНТЕУ.

Дистанційні курси з "Інженерної графіки" та "Прикладної механіки" використовуються в навчальному процесі більше п'яти років для студентів денної та заочної форм навчання, що дає можливість студентам отримувати повну інформацію з цих дисциплін, а саме: переглядати лекції у текстовому форматі та у вигляді презентацій, відео та анімацій; мати доступ до методичних рекомендацій з практичних завдань; переглядати відео-уроки до практичних завдань; проходити тестування; отримувати консультації викладача тощо. Особливо корисним стає доступ до електронних курсів для студентів заочної форми навчання та студентів, що пропустили аудиторні заняття. Досвід показав, що студенти, які користувалися дистанційними курсами і відповідально ставилися до самостійної роботи та завдань викладача, отримували підсумковий бал за результатами сесії приблизно на 20 % вище, на відміну від студентів, які працювали лише в аудиторії.

Впровадження дистанційних курсів у навчальний процес надає студенту можливість отримувати інформацію в зручний для себе час, у будь-якому місці і темпі, маючи нерегламентований період часу для освоєння дисципліни, отримувати підтримку і консультацію викладача не лише в аудиторний час.

Самостійна робота студента є суттєвим елементом навчального процесу. Ефективність самостійної навчальної роботи обумовлюється сформованістю пізнавальних мотивів, забезпечення яких є завданням викладача. Технології електронного навчання – особистісно-орієнтовані, спрямовані на розвиток індивідуальних ресурсів студентів. Застосування у ВНЗ електронних технологій навчання позитивно позначається на психолого-педагогічній складовій освітнього процесу, в тому числі сприяє розвитку індивідуальних ресурсів студентів і викладачів, формує навички самостійного мислення, ініціативність і відповідальність за виконувану роботу, а також знижує психологічні навантаження на студентів і викладачів у процесі взаємного обміну знаннями. Застосування заходів з підвищення ефективності навчального процесу у вищій школі, поліпшення комунікацій між викладачем і студентом, переведення студента на рівень активного суб'єкта навчального процесу є важливим завданням сучасної освіти.

Для прикладу доречно розглянути дистанційний курс "Інженерна графіка" [8], складовими якого є програма та електронний курс лекцій з інженерної графіки, презентації, електронний посібник з *AutoCad*, методичні рекомендації до лабораторних робіт та методичні рекомендації до виконання індивідуальної графічної роботи з "Інженерної графіки", завдання до самостійної роботи студентів, відео-уроки з використання *AutoCad*, тести щодо перевірки теоретичного матеріалу з інженерної графіки.

Електронні підручники є одним з основних навчальних засобів і важливою складовою навчального процесу в системі дистанційного навчання, що містять мультимедійні матеріали, які можуть бути використані в будь-який час, в будь-якому місці, враховуючи індивідуальні здібності студента.

У процесі створення мультимедіа-курсу перед розробниками постає проблема найбільш ефективного поєднання дидактичних завдань та технічних рішень. Насамперед, виникає питання уніфікації структури підручника, вироблення єдиних принципів підготовки і подання навчальних матеріалів. Крім того, використовуючи передові технології, електронні підручники дозволяють забезпечувати активне та інтерактивне навчання в режимі реального часу та доступ до останніх оновлень змісту при підключенні до професійних баз даних.

Основними перевагами інтерактивного навчального посібника перед звичайним підручником є: компактність зберігання в пам'яті комп'ютера і на CD, мобільність, тиражованість, можливість оперативної модифікації змісту підручника, використання нових технологій подання матеріалу. Відповідно до модульного принципу в електронному підручнику весь навчальний матеріал можна представити у вигляді модулів, наприклад, "Інформаційний блок", що містить вступну частину та методичні вказівки з вивчення дисципліни, а також основну навчальну інформацію. Викладання теоретичних основ дисципліни побудовано за модульним принципом і оформлено у вигляді гіпертекстового переліку розширених електронних конспектів лекцій (зміст), що відображають ієрархічну структуру викладеного матеріалу. Також можуть бути наведені відповідні практичні завдання і динамічні покрокові алгоритми їх рішення з поясненнями, питання для перевірки знань, список літератури, глосарій. "Проблемно-ситуаційний блок" містить проблемні питання, навчальні та ситуаційні завдання. В електронному курсі можуть бути використані різні форми самоконтролю: тестування (контроль знань) і виконання контрольних завдань (контроль умінь). З точки зору автоматизації процесу тестування, контрольні питання або завдання можуть бути декількох видів: з вибором, відкрите, на встановлення відповідності, на встановлення правильної послідовності, на виключення зайвих елементів, на знаходження аналогії, на вибір одного або декількох об'єктів за деякими ознаками, на вибір на одному графічному зображенні відповідної області. Контрольне

тестування в "Блоці тематичного контролю" може проводитися в режимі "on-line".

У процесі створення мультимедійного курсу перед розробниками постає проблема найбільш ефективного поєднання дидактичних завдань і технічних рішень. Насамперед, виникає питання уніфікації структури підручника, вироблення єдиних принципів підготовки і подання навчальних матеріалів. Нині існує багато засобів для створення електронних курсів, у тому числі і дистанційних. Зокрема, практично необмежені можливості підготовки складних інтерактивних сценаріїв пропонує розробникам *Articulate Storyline*, що має простий інтерфейс та інтуїтивно зрозумілі функції. У системі є навчальний курс, шаблони, інструкції, поради та безкоштовні завантаження із сайту розробника програмного продукту [11].

Articulate Storyline надає можливість розробляти якісні та наочні навчальні матеріали, які сприяють формуванню активного пізнавального інтересу і легко засвоюються. За допомогою нескладних маніпуляцій презентація перетвориться в привабливий *Flash*-об'єкт, готовий до використання в процесі навчання. Програма дозволяє створювати навчальний контент будь-якої складності, в тому числі навчальні ігри та симуляції, містить велику базу персонажів. Крім того, з'являється можливість створювати курси, доступні на мобільних пристроях. Алгоритм розробки електронного курсу в *Articulate Storyline* зображено на рис. 1.

Рис. 1. Алгоритм розробки електронного курсу в *Articulate Storyline*
(розроблено автором)

Таким чином, визначено ключові можливості *Articulate Storyline*: *Інтуїтивний інтерфейс користувача*. Простий інтерфейс дозволяє створювати курси з нуля або на основі шаблонів.

Шаблони слайдів. Створення слайдів з нуля або за допомогою шаблонів. Проста настройка параметрів шаблонів.

Персонажі. Додавання в слайди до 47 500 комбінацій мальованих і фото-персонажей.

Інтерактивність. Використання тригерів для визначення, коли запускати ті чи інші дії. Робота з шарами слайдів для створення безлічі взаємодій між компонентами на слайді.

Стани та змінні. Можливість налаштування об'єктів для реагування на дії студента.

Більше 20 різних типів питань. Крім того, довільні форми дозволяють створювати питання за допомогою будь-якого об'єкта на слайді.

Підтримка Drag-and-drop. Додавання об'єктів на слайд перетягуванням.

Запис відбувається на екрані. Запис показує студентам, як необхідно працювати з електронним курсом.

Симуляція. Після одноразового запису екрану *Storyline* автоматично сегментує запис на декілька покрокових посібників. У результаті можна переглядати, як виконувати завдання, а також проходити їх у тестовому режимі.

Підтримка технологій HTML5 і Flash, а також мобільних пристроїв. Публікація курсів у різних форматах на *iPad*, настільні ПК, ноутбуки, пристрої під *Android* тощо.

Articulate Storyline підтримує інтеграцію з системами дистанційного навчання – ролики можуть бути сумісні зі специфікаціями *SCORM*, *AICC*, *Tin Can Api*. Відповідно, результати тестування можна передати для використання системою дистанційного навчання, будь то *Moodle* або будь-який інший програмний пакет. *Articulate Storyline* підтримує вставку мультимедійного контенту всіх типів: відео, флеш, звук, веб-об'єкти. Імпортуються всі поширені формати відео (*flv*, *avi*, *wmv*, *mov*, *mpeg*, *dv*, *3g*) і звуку (*mp3*, *wma*, *wav*, *m4a*, *aac*, *aiff*, *ogg*), крім того, можна вставити *HTML*-код ролика з Інтернету або записати відео з веб-камери, а звук з мікрофона. Веб-сторінки відображаються на слайді у вигляді фреймів, ними можна користуватися, і це теж суттєво розширює горизонти проектування роликів (рис. 2).

Унікальною функцією програми є можливість вставляти на слайди область прокручування. Завдяки цьому слайди можна використовувати як звичайні сторінки, що містять необмежену кількість інформації. І якщо в плані звичайних презентацій той же *PowerPoint* може позмагатися з *Articulate Storyline*, то для підготовки електронних курсів,

підручників і довідок з великою кількістю тексту він явно не годиться саме з причини своєї односторінковості. Те ж саме стосується і *Adobe Captivate*.

ЛЕКЦІЯ 5

Зміст Джерела

Метод січних площин

Знаходження т. 1: утворена як перетин лівого ребра шестикутної піраміди з лівою фронтально-проектуючою гранню чотирикутної.

Знаходження т. 2: через ребро чотирикутної піраміди проведена допоміжна вертикальна площина Γ , яка перетинає ліву грань шестикутної піраміди по прямій AS . На перетині на Π_2 прямої AS з ребром чотирикутної піраміди знаходиться т. 2.

Взаємний перетин двох пірамід

Control bar: 🔊 ⏸ 🔄 ⏪ НАЗАД ДАЛІ ⏩

Рис. 2. Приклад публікації курсу, створеного в *Articulate Storyline* [8]

Таким чином, *Articulate Storyline* є якісною і простою в освоєнні програмою для створення інтерактивного мультимедійного контенту, передусім освітнього спрямування. На цю програму рекомендується звернути увагу всім фахівцям *e-Learning*, педагогам, маркетологам та спеціалістам схожих професій.

Структуру електронного підручника навчального курсу для викладачів "Створення дистанційних курсів за допомогою *Articulate Storyline*" наведено на *рис. 3*, з яким можна ознайомитись на сайті Лабораторії дистанційного навчання [10]. Цей дистанційний курс представлено на курсах підвищення кваліфікації для викладачів, організованих Лабораторією дистанційного навчання, та на заняттях в Школі педагогічної майстерності КНТЕУ.

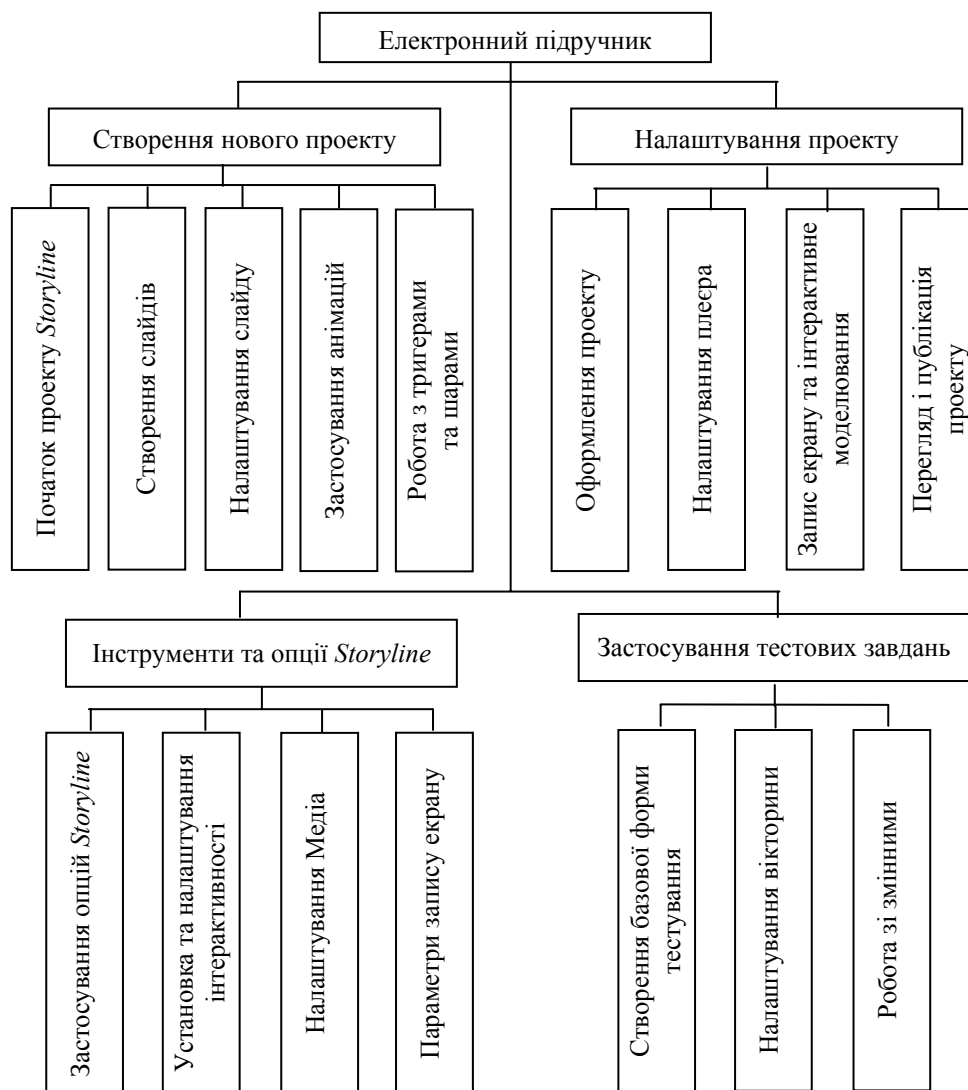

Рис. 3. Структура електронного підручника навчального курсу для викладачів (розроблено автором за [10])

Висновки. Досвід створення електронних курсів свідчить, що основний обсяг творчої роботи припадає на розроблення навчальних модулів, якість яких, у кінцевому результаті, визначає ефективність самостійного сприйняття студентами навчального матеріалу. Отже, електронний підручник є важливим засобом підвищення ефективності навчання та активізації пізнавальної діяльності студентів. Впровадження дистанційного курсу в навчальний процес надає можливість студентам розвивати індивідуальні ресурси, ефективно впливає на підвищення якості знань та мотивації навчання.

Дистанційна форма навчання є сукупністю прогресивних методів і технологій освіти, її використання дозволяє підвищити якість, доступність і неперервність освіти для будь-яких форм навчання і тим самим сприяти створенню відкритого освітнього простору. Розглядаючи різні технології та інструментальні засоби розробки і підтримки електронного навчання, необхідно враховувати організацію роботи системи дистанційного навчання в конкретному навчальному закладі, що повинно мати комплексний характер і охоплювати багато сфер діяльності, передусім, організаційну і навчально-методичну. Зважаючи на викладене, можна спрогнозувати певні тенденції розвитку дистанційного навчання, зокрема: збільшення кількості масових відкритих дистанційних курсів, впровадження в навчальний процес дистанційної освіти, комбінування переваг дистанційного навчання із класичною формою освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Валуйский В. М.* Науково-дослідна робота "e-Learning платформи підтримки дистанційного навчання (аналіз і порівняльна оцінка)". URL : [http://uiite.kpi.ua/ua/about-uiite/public/singlerecord/?tx_wfqbe_pi1\[id\]=5](http://uiite.kpi.ua/ua/about-uiite/public/singlerecord/?tx_wfqbe_pi1[id]=5).
2. *Герасимчук О. О.* E-Learning. Технології електронного навчання. URL : http://lutsk-ntu.com.ua/sites/default/files/1_gerasimchuk_tehnologiyi_elektr_navchannya.pdf.
3. *Томашевський В. М., Новіков Ю. Л., Камінська П. А.* Огляд сучасного стану систем дистанційного навчання. URL : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/paukraci/computer/2011/160-148-23.pdf>.
4. *Герасимчук О. О., Рудь В. Д.* Особливості створення електронного посібника по розмірному аналізу. Наукові нотатки, вип. 20. Луцьк, 2007. С. 86–88.
5. *Цибулько Г. Я., Брайко М. В.* Особливості змісту дистанційного навчання. Слов'янськ, 2008. 82 с.
6. *Анисимов А. М.* Работа в системе дистанционного обучения Moodle : учеб. пособие. 2-е изд. испр. и доп. Харьков, ХНАГХ, 2009. 292 с.
7. *Гильмутдинов А. Х., Ибрагимов Р. А., Цивильский И. В.* Электронное образование на платформе Moodle. Казань, КГУ, 2008. 169 с.
8. *Дистанційний курс з дисципліни "Інженерна графіка"*. URL : <http://ldn.knteu.kiev.ua/course/view.php?id=113>.
9. *Дистанційний курс з дисципліни "Прикладна механіка"*. URL : <http://ldn.knteu.kiev.ua/course/view.php?id=31>.
10. *Навчальний курс для викладачів "Створення дистанційних курсів за допомогою Articulate Storyline"*. URL : <http://ldn.knteu.kiev.ua/course/view.php?id=44>.
11. *Сайт розробника програми Articulate Storyline*. URL : <http://community.articulate.com>.

Стаття надійшла до редакції 31.10.2016.

Savchenko T., Vlasenko L. E-Learning courses based on the technology of Articulate Storyline.

Background. In today's global society informatization of the education system is an integral part of the Bologna Process, integration of Ukraine into the European community. Electronic distance learning (e-Learning) is one of the widely used and effective educational technology.

The **aim** of the study is to analyze the main aspects of distance learning, identifying features of presentation of educational material, determination means and methods of e-learning technologies of electronic courses, interaction of all elements of distance learning in the implementation of educational programs universities to improve the quality of education of future professionals.

Materials and methods. As materials research used data of the analysis of the current state of distance education in Ukraine, e-learning platforms and core technologies of electronic courses. The article used special and general scientific research methods, including methods of synthesis, comparative analysis, structural analysis, system analysis and so on.

Results. The article outlines the benefits of applying distance learning elements in higher education institutions. The analysis of software for e-courses and web-sites design was made and the usage of Articulate Storyline for creating interactive multimedia courses with educational purposes was examined. The results of creation and implementation of e-learning courses that can be used both for individual use and for distance learning process were presented in the research.

Conclusion. The experience of electronic courses designing can serve as a basis for concluding that the major part of creative work lies in the field of development of training modules. Quality of these training modules in the end identifies the effectiveness of individual perception of educational materials by students.

Keywords: e-learning, distance education, web-application Moodle, Articulate Storyline, Distance learning laboratory.

REFERENCES

1. Valujskij V. M. Naukovo-doslidna robota "e-Learning platformy pidtrymky dystancijnogo navchannja (analiz i porivnjal'na ocinka)". URL : [http://uiite.kpi.ua/ua/about-uiite/public/singlerecord/?tx_wfqbe_pi1\[id\]=5](http://uiite.kpi.ua/ua/about-uiite/public/singlerecord/?tx_wfqbe_pi1[id]=5).
2. Gerasymchuk O. O. E-Learning. Tehnologii' elektronnoho navchannja. URL : http://lutsk-ntu.com.ua/sites/default/files/1_gerasimchuk_tehnologiyi_elektr_navchannya.pdf.
3. Tomashevs'kyj V. M., Novikov Ju. L., Kamins'ka P. A. Ogljad suchasnogo stanu system dystancijnogo navchannja. URL : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/computer/2011/160-148-23.pdf>.
4. Gerasymchuk O. O., Rud' V. D. Osoblyvosti stvorennya elektronnoho posibnyka po rozmirnomu analizu. Naukovi notatky, vyp. 20. Luc'k, 2007. S. 86–88.
5. Cybul'ko G. Ja., Brajko M. V. Osoblyvosti zmistu dystancijnogo navchannja. Slov'jans'k, 2008. 82 s.
6. Anisimov A. M. Rabota v sisteme distancionnogo obuchenija Moodle : ucheb. posobie. 2-e izd. ispr. i dop. Har'kov, HNAGH, 2009. 292 s.
7. Gil'mutdinov A. H., Ibragimov R. A., Civil'skij I. V. Jelektronnoe obrazovanie na platforme Moodle. Kazan', KGU, 2008. 169 s.
8. Dystancijnyj kurs z dyscypliny "Inzhenerna grafika". URL : <http://ldn.knteu.kiev.ua/course/view.php?id=113>.
9. Dystancijnyj kurs z dyscypliny "Prykladna mehanika". URL : <http://ldn.knteu.kiev.ua/course/view.php?id=31>.
10. Navchal'nyj kurs dlja vykladachiv "Stvorennya dystancijnyh kursiv za dopomogoju Articulate Storyline". URL : <http://ldn.knteu.kiev.ua/course/view.php?id=44>.
11. Sajt rozrobnyka programy Articulate Storyline. URL : <http://community.articulate.com>.